

ŠIAULIŲ UNIVERSITETO
SIOČIALINIŲ, HUMANITARINIŲ MOKSLŲ IR MENŲ FAKULTETO
ISTORIJOS IR FILOSOFIJOS KATEDRA

AGNĖ ALEJŪNĖ

Bakalauro studijų programos *Istorija*

IV kurso studentė

**VALSTIEČIŲ IR VALDŽIOS KOMUNIKACIJA XVII a. II pus. –
XVIII a. pr.**

Bakalauro darbas

Darbo vadovė: prof. dr. R. R. Trimonienė

Darbas originalus – Agnė Alejūnė

(-----)

Šiauliai,

2017

TURINYS

ĮVADAS.....	3
1. „MAŽOJO“ ŽMOGAUS PAIEŠKOS: NAUJOSIOS KULTŪROS ISTORIJOS TYRIMAI VAKARŲ EUROPOJE IR LIETUVOJE	10
2. VALDŽIOS INSTITUCIJOS LDK: NUO CENTRINIŲ IKI VIETOS	16
2.1. Centrinės valdžios institucijos	16
2.2. Vietos valdžios institucijos	18
3. VALSTIEČIŲ LUOMO SOCIALINĖ IR TEISINĖ PADĖTIS	22
3.1. Socialinė padėtis	22
3.2. Valstiečių teisinė padėtis	25
4. VALSTYBINIŲ VALSTIEČIŲ KOMUNIKACIJA SU VALDŽIOS INSTITUCIJOMIS.....	29
4.1. Valstybinių valstiečių komunikacijos galimybės LDK	29
4.2. Žagarės trakto valstiečių komunikacija su valdžios atstovais	39
5. PRIVAČIŲ VALSTIEČIŲ KOMUNIKACIJA SU VALDŽIOS ATSTOVAIS	44
5.1. Privačių valstiečių komunikacija su valdžios institucijomis	44
5.2. Biržų kunigaikštystės valdymo sistema	45
5.3. Biržų dvaro teismas.....	46
5.4. Valstiečiai ir jų komunikacija su valdžia Biržų kunigaikštystėje	47
IŠVADOS.....	56
ŠALTINIAI IR LITERATŪRA	59
SANTRAUKA.....	63
SUMMARY	65

IVADAS

Temos aptarimas. Iki XIX a. didžiausią visuomenės sluoksnį LDK sudarė valstiečiai, kurie priklausė kaimo ir dvaro bendruomenei. LDK feodalams plečiant politinę įtaką atsirado valstiečių skirstymas į valsčiaus ir dvaro. Valsčiaus žmonės nepriklausė nuo bajorų ir turėjo mokėti prievolės kunigaikščiui: dėklas, atlikti talkas. 1387 m. Jogailos privilegijoje bajorams sakoma, kad kiekvienas bajoras gauna teisę į tėvoniją. Tai įgalino visišką bajoro laisvę parduodant, dovanojant ar kitaip perleidžiant pilis, valsčius, kaimus ar namus su juose gyvenančiais valstiečiais. Maždaug nuo XV a. bajorai, steigdami dvarus, nupirkdavo žemės iš didžiojo kunigaikščio valstiečių. 1529 m. Lietuvos Statutas įteisino, jog valstietis nebegali parduoti žemės valstiečiui. Antra, iš valstiečio žemės dalies atėmimas ir prijungimas prie dvaro arimų yra visiškai teisėtas, nes valstiečio naudojama žemė yra valdovo nuosavybė¹. XV a. pr. valstiečiai prarado teisę į alodą ir virto Bažnyčios, valdovo, privačių žemvaldžių prievolinkais. Bajorų valdose valstiečiai šią teisę prarado XV a. pab.– XVI pr. Valakų reforma, kurią įgyvendinant buvo išmatuota ir perskirstyta žemė, nustatė naujus valstiečio ir žemvaldžio santykius². Per ją padidinti ariamosios žemės plotai, išmatuojami valakai po (apie 21 ha), pievos, miškai, o ūkininkų žemės plotai sujungiami po tris laukus su taisyklinga trilauke sėjomaina. Valstiečiai buvo priversti keltis į kaimus³. Po Valakų reformos valstiečio šeima nebeturėjo nuosavos žemės: valstietis galėjo ja naudotis, bet ji priklausė jau bajorui, valdovui ar Bažnyčiai⁴. Valstiečiai tapo pagrindiniu mokesčių ir pelno šaltiniu. XVI a. pab. – XVII a. pr. prasidėjo antra įbaudžiavinimo laida, kuri skatino feodalus plėsti savo žemes ir didinti lažą. Vykdant reformą, palivarkai buvo steigiami tik tuose valsčiuose, kur buvo didžiojo kunigaikščio dvarai, o kur jų nebuvo valstiečiai liko činšininkais⁵.

Valstiečiai dažnai buvo nepatenkinti mokesčiais, prievolėmis, nenorėjo vykdyti Valakų reformos nuostatų ar skundė urėdus jų nesilaikant. Valstiečių skundai buvo nagrinėjami dvaro teisme, o jei valstietis priklausė valstybiniam dvarui, galėjo pateikti apeliaciją LDK didžiojo kunigaikščio teismui. Patys valstiečiai mums nepaliko jokių užrašų, kurie atskleistų jų jausmus, būsenas, nuostatas, požiūrį į valdžią, santykius su ja. Apie tai daugiau informacijos gali suteikti dvarų teismų bylų medžiaga, iš kurios paaiškėja, su kokiais vietos ar centrinės valdžios pareigūnais bendravo valstiečiai.

¹ Jurginis, Juozas. *Lietuvos valstiečių istorija*. Vilnius: Mokslas, 1987. P. 35.

² Kiaupienė Jūratė. Sociokultūrinis Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės portretas 1529-1588 m. Kiaupienė Jūratė, Lukšaitė, Ingė. *Lietuvos istorija*. V tomas. Veržli naujųjų laikų pradžia. Lietuvos Didžioji kunigaikštystė 1529-1588 metais. P. 292.

³ Dubonis, Artūras. Dvaras. Sud. Ališauskas, Vytautas, Jovaiša, Liudas, Paknys, Mindaugas, Petrauskas, Rimvydas, Raila, Eligijus. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos kultūra: tyrinėjimai ir vaizdai*, Vilnius: Aidai. 2001. P. 157.

⁴ Dubonis, Artūras. Žemėvalda, Sud. Ališauskas, Vytautas, Jovaiša, Liudas, Paknys, Mindaugas, Petrauskas, Rimvydas, Raila, Eligijus. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos kultūra: tyrinėjimai ir vaizdai*, Vilnius: Aidai. 2001. P. 792.

⁵ Jurginis, Juozas. *Lietuvos valstiečių istorija*. Vilnius: Mokslas, 1987. P. 94.

Istoriografija ir šaltiniai. Naudotą literatūrą galima suskirstyti pagal joje pateikiamą medžiagą. Pirmoji mokslinės literatūros grupė skirta susipažinti su darbe naudotomis tyrimo metodologinėmis priemonėmis. Zenono Norkaus knygoje⁶ apžvelgiama istoriografijos istorija bei naujų paradigmu ir mokyklų atsiradimas. Autorius aptaria ir naujosios kultūros istorijos atsiradimą, raidą. Jos prieiga šiame darbe aktualiausia. Rita Regina Trimonienė⁷ paaiškina mikroistorijos tyrimų esmę, apžvelgia Vakarų Europos bei Lietuvos patirtis lokaliųjų ir mikroistorijos tyrimų srityje, paaiškina dažniausiai atsirandančias problemas bei šių tyrimų svarbą. Alvydo Nikžentaičio⁸ teigimu, Lietuvoje lokaliųjų mikroistorijos tyrimų beveik nėra, tačiau jie populiarėja, iš esmės dėl visuomenės poreikio. Galima paminėti Raimondos Ragauskienės atliktus tyrimus⁹ apie Radvilų giminės atstovus. Daugėja tyrimų skirtų lokalinėms vietovėms. Žydrūnas Mačiukas¹⁰ straipsnyje nagrinėja Didžiosios Britanijos istorikų patirtį lokaliuose tyrimuose. Ramunė Šmigelskytė – Stukienė¹¹ aptaria administracinių reformų Europoje ir Lietuvoje patirtį. „Apačių“ santykius su valstybe, jos institucijomis tyrė André Holenstein‘as¹² ir Robertas F. Goheen‘as¹³ ir kt. Straipsniuose autoriai aiškinasi, kokį vaidmenį valstiečiai atliko Vakarų visuomenėse.

Kita nagrinėta literatūros grupė skirta XVII a. pab. – XVIII a. pr. LDK socialinėms ir politinėms institucijoms ir jų raidai aptarti. Ši tema plačiai nagrinėta įvairių lietuvių autorių darbuose. Stasio Vansevičiaus¹⁴ ir Domo Butėno¹⁵ knygose aprašomos pagrindinės pareigūnų funkcijos. Tiesa, S. Vancevičius tiria ankstesnių laikų institucijų bruožus nei apima šio darbo chronologinės ribos. D. Butėnas nagrinėja pareigūnų institucijų susiformavimo aplinkybes ir funkcijas, tačiau šių atliktų tyrimų

⁶ Norkus, Zenonas. *Istorika*. Vilnius: TAURA, 1996. P. 175–176.

⁷ Trimonienė, Rita Regina. *Mikroistorija*. Šiauliai: VšĮ Šiaulių universiteto leidykla, 2008. P. 7–9

⁸ Nikžentaitis, Alvydas. Lokalinės istorijos tyrimai Lietuvoje: naujas iššūkis Lietuvos istoriografijoje? *Lietuvos lokaliųjų tyrimų padėtis*. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 2005. P. 12–15

⁹ Ragauskienė, Raimonda. *Kancleris Mikalojus Radvila Rudasis*. Vilnius: Valstybės žinios, 2002; Ragauskienė Raimonda. Barбора Radvilaitė. Leidykla: Vaga, 1999.

¹⁰ Mačiukas Žydrūnas. *Kaimų istorijos tyrimai Didžiojoje Britanijoje*. Interaktyvus [žiūrėta 2017 05 01] http://www.istorijoszurnalas.lt/index.php?option=com_content&view=article&id=156&Itemid=59

¹¹ Šmigelskytė–Stukienė, Ramunė. Modernios administracijos genezės tyrimai ir Lietuvos valstybinių institucijų raidos problema istoriografijoje. *Modernios administracijos tapsmas Lietuvoje: valstybės institucijų raida 1764–1794 metais*. sud. Šmigelskytė–Stukienė, Ramunė, Brusokas Eduardas, Glemža, Liudas, Jurgaitis, Robertas, Rakutis, Valdas. Vilnius: Petro ofsetas, 2014. P. 11–26.

¹² Holenstein, Andre. Introduction: Empowering Interactions: Looking at Statebuilding from Below, *Empowering Interactions. Political Cultures and the Emergence of State in Europe 1300–1900*, ed. by Wim Blockmans, Ashgate 2009. P. 1–31, Interaktyvus [žiūrėta 2016 06 01] https://books.google.lt/books?id=SUyYaOhIM74C&pg=PA1&lpg=PA1&dq=andre+holenstein+Looking+at+State+Building+from+Below&source=bl&ots=B21T38NkZI&sig=bBWokTdz3_a0eiS__cbZuosYec&hl=lt&sa=X&ved=0ahUKEwirk7OusIrNAhUGiywKHaBcDJ0Q6AEIHTAA#v=onepage&q=andre%20holenstein%20Looking%20at%20State%20Building%20from%20Below&f=false.

¹³ Goheen, Robert Francis. Peasant Politics? Village Community and the Crown in Fifteenth-Century England, *The American Historical Review*. Vol. 96. Nr.1. P. 42–62.

¹⁴ Vansevičius, Stasys. *Lietuvos didžiosios kunigaikštystės valstybiniai teisiniai institutai*. Vilnius: Mintis, 1981.

¹⁵ Butėnas, Domas. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valstybinių ir visuomeninių institucijų istorijos bruožai XIII–XVIII a.* Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 1997.

nepakanka apibendrinti LDK veikusias institucijas. Įžvalgų apie centrinės ir vietos valdžios pareigūnų funkcijas pateikia Konstantinas Avižonis, Rimvydas Petrauskas¹⁶. Plačiausiai apie LDK pareigūnus bei jų funkcijas analizuojama Artūro Vasiliausko straipsnyje¹⁷. Kazimieras Prušinskas savo internetiniame straipsnyje aptaria Žemaitijos seniūno funkcijas.¹⁸ Ingės Lukšaitės ir Jūratės Kiaupienės knygoje¹⁹ aptartos 1564–1566 m. reformos bei teismų sistema LDK.

Kita literatūros dalis skirta apžvelgti valstiečių luomo socialinę bei teisinę padėtį. Pirmasis darbas skirtas apibendrinti valstiečių luomo istoriją yra Juozo Jurginio knyga²⁰. Joje pateikiama informacija apie valstiečių luomo susiformavimo, įbaudžiavinimo procesus. Darbe aptariami pareigūnai, kurie daugiausia komunikavo su valstiečių luomu, prižiūrėjo jų darbus. J. Jurginio darbe pateikiami kai kurių šaltinių į lietuvių kalbą vertimai, kurie atskleidžia, kaip vyko teismo procesai, kokie dažniausiai pasitaikydavo skundai bei valstiečių komunikacijos galimybės. Atlikti naujesni tyrimai valstiečių klausimu suteikia papildomų žinių apie luomo socialinę bei teisinę padėtį. Gintautas Sliesoriūnas²¹ išsamiai nagrinėja valstiečių luomo struktūrą, teisinę padėtį, valstiečių žemėnaudą ir valdymą. Jau minėtame R. Petrausko straipsnyje sužinome apie valstiečių įbaudžiavinimo procesą bei kai kurias prievoles. Konstantino Avižonio²² knygoje galime rasti informacijos apie valstiečių pareigybes bei skirtingą socialinę padėtį luomo viduje. Zigmanto Kiaupos, Jūratės Kiaupienės ir Albino Kuncevičiaus knygoje²³ pateikta informaciją valstiečių luomo charakteristiką XVII a. Alfonsas Vaišvila tyrė dvaro teisinius bruožus, taip pat apibūdino valstiečių teisinę padėtį²⁴. Iš Rimanto Jaso straipsnio sužinome apie Barčių kaimą ir istoriją, valstiečių žemėnaudą²⁵. Jūratė Kiaupienė²⁶ pateikia Žemaitijos kunigaikštystės palivarkinio ūkio pagrindinius bruožus.

¹⁶ Petrauskas, Rimvydas. „Luomai“, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos kultūra: tyrinėjimai ir vaizdai*. Sud. Ališauskas, Vytautas, Jovaiša, Liudas, Paknys, Mindaugas, Petrauskas, Rimvydas, Raila, Eligijus. Vilnius: Aidai. 2001. 320–329.

¹⁷ Vasiliauskas, Artūras. *Valdymo sistemos bruožai (XVI a. vid.–XVIII a. vid.)*. P. 1–26. Interaktyvus [žiūrėta 2016-05-06] https://vrm.lrv.lt/uploads/vrm/documents/files/LT_versija/Veikla/Vidaus%20reikal%C5%B3%20istorija/3dalis.pdf.

¹⁸ Prušinskas, Kazimieras. *Žemaitijos seniūnai*. Interaktyvus [žiūrėta 2016-05-26], http://www.samogit.lt/ZZ_2016_1/ZZ_2016_Nr1_p14-16.pdf

¹⁹ Kiaupienė, Jūratė ir Lukšaitė, Ingė. *Lietuvos istorija*, V tomas. Veržli naujųjų laikų pradžia. Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė 1529–1588. Vilnius: Baltos lankos, 2013.

²⁰ Jurginis, Juozas. *Lietuvos valstiečių istorija*. Vilnius: Mokslas, 1978.

²¹ Sliesoriūnas, Gintautas. *Lietuvos istorija*, VI tomas. Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė XVI a. pab. – XVIII a. pr. (1588–1733). Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2015.

²² Avižonis, Konstantinas. *Rinktiniai raštai II*. Vilnius: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 1978. P. 141.

²³ Kiaupa, Zigmantas, Kiaupienė, Jūratė ir Kuncevičius Albinas. *Lietuvos istorija iki 1795 metų*, Vilnius: A. Varno personalinė įmonė, 2000.

²⁴ Vaišvila, Alfonsas. *Kai kurie dvaro teisės ir jos koncepcijos bruožai Lietuvoje*, 2012. P. 419–444. Interaktyvus [žiūrėta 2016-05-25] <file:///C:/Users/WIN/Downloads/vaisvila.%20dvaro%20nuostatai.pdf>.

²⁵ Jاسas, Rimantas. Barčiai (valstiečiai). *Visuotinė lietuvių enciklopedija*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2002. T. II.

²⁶ Kiaupienė, Jūratė. *Kaimas ir dvaras Žemaitijoje XVI–XVIII a.* Vilnius: Mokslas, 1988.

Trečia literatūros dalis skirta lokalinei istorijai tyrinėti. Deimanto Karvelio ir Raimondos Ragauskienės²⁷ knygoje aprašytos valdos, sudariusios Biržų kunigaikštystę. Deimantas Karvelis²⁸ tyrė Biržų kunigaikštystės visuomenės komunikacijos būdus, vietas. Darbe aptariami ir valstiečių luomo komunikavimo keliai, tačiau praktiškai neišskiriami konkretūs vietos ar centrinės valdžios pareigūnai, su kuriais valstiečiams tekdavo susitikti. R. Ragauskienė²⁹ pateikė informacijos apie Biržų kunigaikštystės valdytojus bei jų požiūrį į valstiečius. Zigmanto Kiaupos³⁰ straipsnyje pateikta informacija apie Šiaulių ekonomijos įkūrimo aplinkybes. Rimanto Marčėno knygoje³¹ analizuojamos Šiaulių ekonomijos valstiečių prievolės bei luomo skirtumai, lyginant su likusia LDK dalimi. Aptiriamos pagrindinės priežastys, kurios nulėmė valstiečių sukilimą Šiaulių ekonomijoje. Vacys Vaivada³² pateikia informaciją apie Žemaitijos kunigaikštystės administravimą, teismus ir valstiečius. Ritos Reginos Trimonienės straipsnyje³³ pateikta informacija apie Šiaulių ekonomijos administracijos pareigūnus bei jų funkcijas. Iš Grzegorz'o Błaszczyk'o knygos³⁴ sužinome apie Šiaulių valsčiaus dydį ir gyventojų tankumą. Broniaus Kviklio³⁵ straipsnyje sužinome apie Pervalko dvarą, kuris minimas teismų knygose.

Rašant darbą remtasi publikuotais **šaltiniais** – dvarų teismo knygomis. Apie valstiečių komunikaciją su valdžios atstovais sužinome iš valstiečių skundų, kurie nagrinėjami teismo metu. Skundai, bylos nuosprendžiai, nagrinėjimo aplinkybės buvo įrašytos į teismo knygas, kurios publikuotos *Lietuvos valstiečių ir miestelėnų ginčai su dvarų valdytojais* pirmoje³⁶ bei antroje dalyse³⁷. Pirmoji dalis skirta XVII a. byloms, o antroji – XVIII a. Publikuoti daugiausia valstybinių dvarų valstiečių ginčai bei skundai. Publikacijų įvade apibendrintos pagrindinės konfliktų priežastys, teismų jurisdikcija bei teismo pareigūnai. Apie Biržų kunigaikštystę ir jos valstiečių komunikaciją su valdžios atstovais sužinome iš publikuotų *Biržų dvaro teismo knygų*³⁸. Apie Šiaulių ekonomiją, jos gyventojus, valstiečių

²⁷ Karvelis, Deimantas ir Ragauskienė, Raimonda. *1645 m. Juzefo Naronavičiaus – Naronskio Biržų Kunigaikštystės Žemėlapis: Radvilų valdos istorija ir kartografija*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 1997.

²⁸ Karvelis, Deimantas. *Radvilų Biržų kunigaikštystės visuomenė 1589 – 1655 m.* Kaunas, 2009. P. 1–496. Interaktyvus [žiūrėta 2016 05 25]. http://vddb.library.lt/fedora/get/LT-eLABa-0001:E.02~2009~D_20091208_095256-81516/DS.005.0.01.ETD

²⁹ Ragauskienė, Raimonda. *Kancleris Mikalojus Radvila Rudasis*. Vilnius: Valstybės žinios, 2002.

³⁰ Kiaupa, Zigmantas., Šiauliai XV a. – 1765 m., *Šiaulių miesto istorija (iki 1940 m.)*. Šiauliai: Momentas, 1991.

³¹ Marčėnas, Rimantas. *Šiaulių ekonomijos valstiečių sukilimas 1769 m.*, Vilnius: Mintis, 1969.

³² Vaivada, Vacys. *Žemaitija XV – XVIII a., sud. Nikžentaitis, Alvydas. Žemaitijos istorija*. Vilnius: Poligrafinių paslaugų įmonė, 1997.

³³ Trimonienė, Rita Regina. Neatsakyti klausimai apie Šiaulių valsčiaus ir dvaro valdymą (XV–XVI a.). *Lietuvos bajoras*. 2012. Nr. 18. P. 58.

³⁴ Błaszczyk, Grzegorz. *Żmudź w XVII–XVIII wieku. Zaludnienie i struktura społeczna*. Poznań 1985.

³⁵ Kviklys, Bronius. *Pervalkas, Mūsų Lietuva*. Vilnius: Mintis, 1989. T. I.

³⁶ Jablonskis, Kęstutis. *Lietuvos valstiečių ir miestelėnų ginčai su dvarų valdytojais*, I dalis. Vilnius: Mintis, 1959–1968.

³⁷ Jasas, Rimantas, Orda, Jurgis. *Lietuvos valstiečių ir miestelėnų ginčai su dvarų valdytojais*, II dalis. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1961 m.

³⁸ Firkovičius, Romualdas ir Raudeliūnas, Vytautas. *Biržų dvaro teismo knygų*. Vilnius: Mintis, 1982.

teisinę ir socialinę padėtį sužinome iš publikuotų *Žagarės teismo knygų*³⁹. Lietuvos valstiečių skundai publikuoti *Lietuvos TSR istorijos šaltiniuose*⁴⁰. Valakų nuostatai⁴¹ atskleidžia valstiečių prievoles bei jų pasikeitimus po reformos. 1657 m. Šiaulių dvaro inventoriaus⁴² suteikia informacijos apie vaito funkcijas Šiaulių ekonomijoje. 1636–1638 m. ŠE ekonomijos pajamų knyga⁴³ ir 1649 m. Šiaulių ekonomijos inventorių⁴⁴ leidžia sužinoti, kiek vaitai laiko galėjo eiti šias pareigas.

Tyrimo problemos. Nors valstiečių luomas LDK buvo gausiausias ir sudarė didžiąją visuomenės dalį, tačiau jis nėra iki galo ištirtas. Mažai tyrinėta ir valstiečių komunikacija su valdžios institucijomis. Tyrime norima išsiaiškinti, su kokiais vietos ar centrinės valdžios pareigūnais komunikavo valstiečiai? Kokiomis aplinkybėmis bei kur jie susitikdavo? Kaip vykdavo komunikacija? Ar valstiečiai turėjo savo atstovus teismuose, per kuriuos bendraudavo ne tik su dvaro, bet ir su aukštesniais valdžios pareigūnais? Ar vietiniai ginčai tarp savininko ir valstiečių buvo sprendžiami teisinėmis priemonėmis? Kokie teismai sprendė valstiečių klausimus? Ar valstiečiai turėjo savivaldos galimybę?

Temos aktualumas ir naujumas. LDK valstiečių luomas tirtas pakankamai, tačiau apibendrinančių darbų atskleidžiančių valstiečių komunikacijos galimybes nėra daug, ir atskirai ši tema netirta. Iš dalies šią temą tyrė D. Karvelis, kuris nagrinėjo Biržų kunigaikštystės valstiečių komunikaciją su įvairiais luomais Biržų kunigaikštystėje, tačiau nėra įvardijami pareigūnai bei bendravimo būdai. A. Vaišvila teigė, kad dvarų valdytojai rūpinosi valstiečiais, steigė mokyklas, tačiau situacija galėjo būti įvairi. G. Sliesoriūnas aptarė, kokie vietos valdžios pareigūnai dažniausiai bendraudavo su valstiečiais ir buvo jų patikėtiniais. J. Jurginis tyrė valstiečių santykius su žemiausiomis valdžios institucijomis ir bendravimą žemiausiame lygyje. Tačiau visi minėti autoriai „apačių“ komunikacijos problemą savo darbuose nagrinėjo tik kaip tam tikrą nedidelį platesnės apimties aspektą. Šiame darbe bus nagrinėjami „apačių“ santykiai su įvairaus lygio politinėmis institucijomis per valstybės administravimo modernėjimo prizmę. Pirminis tyrimas atskleidė tam tikras komunikavimo galimybes bei tendencijas tarp skirtingos žemėvaldos valstiečių ir jų valdytojų. Siekiama toliau analizuoti valstiečių komunikacijos su valdžios institucijomis ir jų atstovais problematiką.

³⁹ Baliulis Algirdas, Firkovičius, Romualdas ir Raudeliūnas, Vytautas, *Žagarės dvaro teismo knygos*. Vilnius: Petro ofsetas, 2003.

⁴⁰ Jablonskis Konstantinas, Juozas, Jurginis. *Lietuvos TSR istorijos šaltiniai*. Vilnius: Politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1955.

⁴¹ „Valakų reformos nuostatai“, *Литовская метрика. Русская историческая библиотека*. Юрьев, 1914, т. 30. Р. 539–585.

⁴² 1657 m. ŠE inventorių. AGAD, AR, Dz. XXV. Nr. 4163. Dokumento išrašą suteikė prof. dr. R. R. Trimonienė.

⁴³ 1636–1638 m. ŠE pajamų knyga. Lietuvos Nacionalinė M. Mažvydo biblioteka. L. 4; 13. Interaktyvus [žiūrėta 2017-04-06] <http://www.epaveldas.lt/vbspi/biRecord.do;jsessionid=45FD47CC163FBBF41EA3A1982E34F37B?biRecordId=30294>

⁴⁴ 1649 m. Šiaulių ekonomijos inventorių. L. 26. Dokumento prieigą suteikė prof. dr. R. R. Trimonienė.

Temos chronologinės ribos. Pasirinktas tirti laikotarpis – XVII a. II pusė – XVIII a. I pusė, kurį galima apibūdinti keliais aspektais. Jau buvo įvykdyta Valakų reforma, įsitvirtinusi baudžiava, po 1564-1566 m. teisinių administracinių reformų ir Liublino unijos iš esmės pasikeitė LDK sankloda. XVIII a. I pusėje valstiečių gyvenimą apsunkino demografinės krizės, karai. Taip pat tuo metu jau buvo nusistovėjusios institucijų funkcijos bei susiformavusi teisinė sistema, leidžianti valstiečiams ginti savo interesus. Šias chronologines ribas apribojo ir nagrinėtos publikuotos dvarų teismo knygos bei ginčų dokumentų chronologija. Kadangi aptariama valstiečių socialinė ir teisinė padėtis XVII a. II pus. – XVIII a. II pus., tad konkrečios datos nebuvo pasirinktos.

Tyrimo objektas. Valstiečių komunikacija su valdžios atstovais.

Tikslas ir uždaviniai. Tyrimo tikslas – ištirti valstiečių santykius su įvairaus lygio valdžios institucijomis LDK ir iš dalies pažvelgti kokią įtaką šie santykiai darė ATR valstybės modernėjimui. Tyrimo tikslui pasiekti, suformuoti šie tyrimo uždaviniai:

1. Aptarti vietos ir valdžios institucijas;
2. Atskleisti valstiečių socialinę ir teisinę padėtį;
3. Išnagrinėti valstybinių valstiečių komunikaciją su valdžios institucijomis;
4. Išanalizuoti privačių valstiečių komunikacijos galimybes su valdžios institucijomis;
5. Palyginti skirtingos priklausomybės valstiečių komunikavimo galimybes su vietos ir centrinėmis institucijomis.

Tyrimo metodai. Tyrime naudojami du metodai. Pirmasis – mokslinės literatūros ir šaltinių analizės metodas. Šiuo metodu išanalizuota visa prieinama literatūra ir šaltiniai nagrinėjama tema. Antrasis – lyginamasis metodas. Yra du šio metodo panaudojimo aspektai: chronologinis ir teritorinis⁴⁵. Darbe naudojamas teritorinis aspektas, kadangi siekiama nustatyti, ar skyrėsi skirtingos priklausomybės valstiečių ir valdžios komunikacija pasirinktuose skirtinguose regionuose.

Darbo struktūra. Darbą sudaro įvadas, penki skyriai, išvados, šaltinių ir literatūros sąrašas, santraukos lietuvių ir anglų kalbomis. Pirmasis skyrius skirtas apžvelgti naujosios kultūros istorijos tyrimų patirtį Lietuvoje bei Vakarų Europoje. Antrąjį skyrių „Valdžios institucijos LDK: nuo centrinių iki vietos“ sudaro du poskyriai „Centrinės valdžios institucijos“ ir „Vietos valdžios pareigūnai“. Juose aptariamos aukščiausių ir žemiausių pareigūnų funkcijos. Trečiąjį skyrių – „Valstiečių luomo socialinė ir teisinė padėtis“ sudaro du poskyriai: pirmasis poskyris („Valstiečių socialinė padėtis“) skirtas aptarti valstiečių luomo charakteristiką, demografinę padėtį, prievoles, o antrajame poskyryje („Valstiečių teisinė padėtis“) analizuojama teisinė valstiečių padėtis. Ketvirtasis skyrius skirtas išanalizuoti valstybinių

⁴⁵Salatkienė, Birutė Kazimiera, Sireika, Jonas, Jasiūnienė, Gabrielė. *Studentų istorikų rašto darbai: metodinės rekomendacijos*. Šiauliai, 2015. P. 11–12.

valstiečių komunikavimo galimybes. Pirmajame poskyryje siekiama atskleisti įvairių valsčių ir vaityčių, nepasirenkant konkrečios vietos, valstiečių skundus bei komunikacijos galimybes. Antrajame poskyryje nagrinėjamos Šiaulių ekonomijos valstiečių komunikavimo galimybes. Penktasis skyrius – „Privačių valstiečių komunikacija su valdžios pareigūnais“. Pirmajame poskyryje „Privačių valstiečių komunikacija su valdžios institucijomis“ nagrinėjamas valstiečių skundas dėl patiriamų skriaudų. Antrajame – „Biržų kunigaikštystės valdymo sistema“ aptariami pareigūnai bei jų funkcijos. Trečiajame poskyryje „Biržų dvaro teismas“ analizuojama kaip vyko teismo procesas, kur valstiečiai galėjo kreiptis dėl skriaudų. Ketvirtajame poskyryje „Valstiečiai ir jų komunikacija su valdžia Biržų kunigaikštystėje“, nagrinėjamos publikuotos dvaro teismo knygos. Atskleidžiama, kokiose bylose dažniausiai figūravo valstiečiai, kodėl nusikalsdavo ar skųsdavosi. Taip pat, su kokiais pareigūnais bendraudavo teismo proceso metu.

1. „MAŽOJO“ ŽMOGAUS PAIEŠKOS: NAUJOSIOS KULTŪROS ISTORIJS TYRIMAI VAKARŲ EUROPOJE IR LIETUVOJE

Ilgą laiką modernių XVI–XIX a. Vakarų Europos valstybių formavimąsi istorikai analizavo didžiausią dėmesį skirdami žymiesiems asmenims, kurie vaidino svarbų politinį vaidmenį. XIX a. antrojoje pusėje istorikai ėmėsi nagrinėti masinius ir anoniminius procesus bei valdžios mechanizmus. Pastarieji įvardinami kaip valstybė, modernizacija, progreso formos; mechanizmai skaidomi į smulkesnius fenomenus: karą, rašto kultūrą, industrializaciją, urbanizaciją ir pan. Klasikinėje politinėje istorijoje tokie mechanizmai tarsi veikia patys savaime, t.y. „nužmoginami“. Tokia tyrimų tendencija dominavo, kol istoriografijoje pradėta ieškoti naujų kelių pažinti dominančius įvykius ir procesus. 8 deš. susiformuoja neoistorizmas, kuris skatino istorikus domėtis „mažuoju žmogumi“ ir jo likimu, jausmais. Kasdienybės istorikai, kaip ir antropologijos atstovai tyrinėja istoriją „iš apačios“. Tyrinėjamas eilinių, paprastų žmonių gyvenimas: jų gyvenimo aktualijos, socialinė ir teisinė padėtis bei kitos rūpimos sritys. Informacijos tyrinėjant senesnius laikus kasdienybės istorikams suteikia teismų bylos, kuriuose užfiksuotos tyrinėjamos visuomenės sluoksnio kasdienio gyvenimo aktualijos⁴⁶. Gilinantis į dominančios vietovės ar jos gyventojų socialinį, politinį gyvenimą formavosi mikroistoriniai tyrimai. Jie leido atidžiau ir išsamiau, tarsi iš arti, pažvelgti į dominantį įvykį ar problemą. XX a. 8 deš. mikroistorijos subjektais tapo neįprasti, vienetiniai reiškiniai, į kuriuos istorikai žiūrėjo iš „mažojų žmogaus“ pozicijos. Naudojami metodai leido geriau atskleisti vieną ar kitą įvykį nulėmusias aplinkybes, išskirti tyrinėjamos socialinės grupės kultūrinius, politinius santykius, parodyti tiriamų objektų tarpusavio ryšius⁴⁷. Mikroistorijos tyrimo metodai leidžia atsekti socialinės grupės santykius tiek jos viduje, tiek su politine vieta ir centro valdžia. Lietuvos istorikas Alvydas Nikžentaitis teigia, kad mikroistorijos atsiradimą paskatino visuomenės susidomėjimas ne tik didžiomis asmenybėmis ar tautos, valstybės istorija be „žmogaus“. Žinoma, mikroistorija neturi prarasti ir savo sąsajų su globalia istorija. A. Nikžentaitis abejoja, ar galima kalbėti apie lokalinės istorijos tyrimus Lietuvoje, nepaisant keleto išimčių⁴⁸. Žydrūno Mačiuko teigimu, didėjantis susidomėjimas lokaliniais tyrimais Lietuvoje ne visada suvokiamas kaip reikalingas. Lokalinės istorijos tyrimų rėmuose vienu iš aktualiausių tyrimų objektų pagrįstai laikoma kaimų istorija arba kaimo bendruomenės istorija, kurios tyrimai ypač plėtojami Didžiojoje Britanijoje⁴⁹.

⁴⁶ Norkus, Zenonas. *Istorika*. Vilnius: TAURA, 1996. P. 175-176.

⁴⁷ Trimonienė, Rita Regina. *Mikroistorija*. Šiauliai: VšĮ Šiaulių universiteto leidykla, 2008. P. 7-9.

⁴⁸ Nikžentaitis, Alvydas. Lokalinės istorijos tyrimai Lietuvoje: naujas iššūkis Lietuvos istoriografijoje? *Lietuvos lokaliųjų tyrimų padėtis*. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 2005. P. 12-15.

⁴⁹ Mačiukas Žydrūnas. *Kaimų istorijos tyrimai Didžiojoje Britanijoje*. Interaktyvus [žiūrėta 2017 05 01] http://www.istorijoszurnalas.lt/index.php?option=com_content&view=article&id=156&Itemid=59

Prasidėjusios politinės ir administracinės reformos XVII–XVIII a. Vakarų absoliutinėse monarchijose⁵⁰ skatino valstybės centralizaciją, formavosi nuolatinės tarnybos, sukurtas biurokratinis korpusas užtikrino valstybinės valdžios vykdymą⁵¹. R. Šmigelskytės-Stukienės manymu, LDK anksčiau susiformavusios institucijos iš esmės nekito iki pat XVIII a. II pusės.

Nuo XX a. 9 dešimtmečio vis dažniau Anglijos, Skandinavijos, Italijos, Prancūzijos ir Vokietijos politinės istorijos tyrinėtojai į modernios valstybės formavimosi procesus taip pat pradėjo žiūrėti per „apačių“ prizmę. Kaip metodologine prieiga šio rašto darbui pasinaudojau dviejų žinomų užsienio politinės istorijos tyrinėtojų: André Holenstein'o⁵² ir Robert'o Francio Goheen'o⁵³ darbais.

Vokiečių istorikas A. Holenstein'as tyrė įvairių Europos šalių valstiečių luomo įtaką modernios valstybės institucijų formavimuisi. Autorius straipsnyje žvelgia į Šveicarijos valstybės susidarymą „iš apačių“. Viduriniaisiais amžiais Šveicarijoje susiformavo stabilios kaimo ir miesto bendruomenės, kurios bendradarbiavo, siekdamos išsaugoti taiką savo regione.

Ikimodernios Šveicarijos valstybės susidarymo politinė santvarka apibūdinama kaip įvairių sąjungų konfederacija, kurią sudarė kantonai. Ankstyvos Šveicarijos administraciniai vienetai – kantonai – atsirado ne dėl to, kad būtų lengviau rinkti mokesčius ar dėl karinio valstybės siekio. Kantonai buvo tarsi atskiros valstybės, sudariusios Šveicarijos konfederaciją. Tuo pačiu metu kantonai galėjo sudaryti sąjungas, užtikrinusias saugumą, su kaimyninėmis Europos šalimis – Prancūzija ir Ispanija. Kantonai turėjo savo atskirą kariuomenę, kuri neįėjo į bendros kariuomenės sudėtį. Tokia gynybos organizacija Šveicarijoje taip pat nereikalavo daug finansinių išlaidų. Šveicarijoje nebuvo stiprios dinastijos, galėjusios efektingai tvarkyti valstybinį išdą, todėl kantonai sugebėjo sukaupti didelę jo dalį. Jie taip pat minimaliai didino savo biurokratiją, todėl galėjo išvengti tiesioginių mokesčių įvedimo savo gyventojams. Bandymai įvesti visuotinius mokesčius sulaukdavo didelio pasipriešinimo, sukilimų ar neramumų XVI–XVII a.

⁵⁰ Šmigelskytė-Stukienė, Ramunė. Modernios administracijos genezės tyrimai ir Lietuvos valstybinių institucijų raidos problema istoriografijoje. *Modernios administracijos tapsmas Lietuvoje: valstybės institucijų raida 1764–1794 metais*. sud. Šmigelskytė-Stukienė, Ramunė, Brusokas Eduardas, Glemža, Liudas, Jurgaitis, Robertas, Rakutis, Valdas. Vilnius: Petro ofsetas, 2014. P. 11.

⁵¹ Šmigelskytė-Stukienė, Ramunė. Biurokratinių struktūrų raidos bruožai XVII–XVIII a. (Prancūzija, Prūsija, Rusija). *Modernios administracijos tapsmas Lietuvoje: valstybės institucijų raida 1764–1794 metais*. sud. Šmigelskytė-Stukienė, Ramunė, Brusokas Eduardas, Glemža, Liudas, Jurgaitis, Robertas, Rakutis, Valdas. Vilnius: Petro ofsetas, 2014. P. 42–43.

⁵² Holenstein, Andre. Introduction: Empowering Interactions: Looking at Statebuilding from Below, *Empowering Interactions. Political Cultures and the Emergence of State in Europe 1300-1900*, ed. by Wim Blockmans, Ashgate 2009. P. 1–31, Interaktyvus [žiūrėta 2016 06 01] https://books.google.lt/books?id=SUyYaOhIM74C&pg=PA1&lpg=PA1&dq=andre+holenstein+Looking+at+State+Building+from+Below&source=bl&ots=B21T38NkZI&sig=bBWokcTdZ3_a0eiS__cbZuosYec&hl=lt&sa=X&ved=0ahUKEw70uslrNAhUGiywKHaBcDJ0Q6AEIHTAA#v=onepage&q=andre%20holenstein%20Looking%20at%20State%20Building%20from%20Below&f=false.

⁵³ Goheen, Robert Francis. Peasant Politics? Village Community and the Crown in Fifteenth-Century England, *The American Historical Review*. Vol. 96. Nr.1. P. 42–62.

Taip buvo iki 1847–1848 m. pilietinio karo, kai federacinių suverenių respublikų tinklas pavirto į šiuolaikinę federaciją su centralizuotomis prerogatyvomis. Nuo to momento Šveicarijoje valstybinis suverenitetas buvo dalijamas tarp dviejų lygmenų – kantonų ir federacijos. Dauguma Šveicarijos gyventojų yra politiškai aktyvūs. Jie domisi politika, sprendžia įvairius klausimus, pritaria savivaldybės ar kantono biudžetui, apsisprendžia dėl mokesčių tarifų. Tai rodo, kad šiuolaikinė politiškai aktyvi visuomenė turi galias tradicijas, siekiančias viduramžius. Todėl žmonės Šveicarijoje, daugiau nei kur kitur, mato save kaip valstybės dalį ir valstybinės valdžios elementą.

A. Holenstein'as pateikia pavyzdžių, kuriais, anot istoriko, yra identifikuojama šiuolaikinė valstybė ir jos susidarymo aplinkybės – tai demokratizavimas, karo grėsmė ar jo buvimas, – suvokiamos kaip pagrindiniai faktoriai, stiprinantys valstybę.

Autorius žvelgia ir į kitų šalių modernėjimo procesą iš „apačių“. Nuo XVI a. a. dvarų tinklo finansinės galimybės pradėtos vertinti teigiamai. Bajorai padėdavo valdovams per dinastines krizes, bendradarbiaudavo kuriant įstatymus ir juos prižiūrint, dirbdavo karaliaus administracijoje. Taip pat padėdavo pasiruošti naujų mokesčių įvedimui, skatindavo šalies vienybę.

Įvairūs pasipriešinimai, gyventojų sukilimai turėjo teigiamą reikšmę valstybės stiprinimui, nors jie ir buvo dažnai numalšinami. Valstiečiai priešindavosi valdovui ir valdžios institucijoms. Manoma, kad masė gyventojų rasdavo įvairių būdų ir skirtingų priemonių, kaip formuoti valstybės politiką. Miestiečiai ir valstiečiai įsitraukdavo į derybas su valdžios institucijomis mokesčių klausimais, teikdavo skundus tam tikrais klausimais. Jie galėjo teikti peticijas, tiesa, į aukštesnį teismą patekti buvo kur kas sudėtingiau. Šventojoje Romos imperijoje nuo XVI a. socialiniuose konfliktuose sumažėjo fizinės jėgos naudojimas. Buvo nustatytos procedūros, kaip išspręsti konfliktą. Jeigu problemos būdavo išsprendžiamos anksčiau nei jos pasiekdavo kritinį momentą, tai net nebūdavo pasipriešinimo. Tokiu būdu valdovai stiprino savo valdžią.

XVI a. vietinės visuomenės susidūrė su naujais ir didėjančiais reikalavimais iš valstybinės valdžios, teismų ir pareigūnų, prižiūrėjusių tvarką. Pagrindiniai šios užsimezgosios komunikacijos elementai buvo mokyklų sistemos kūrimas. Susiformavo nauja administracinė struktūra, atsirado nauji kanalai, leidžiantys komunikuoti valdžiai ir visuomenei. Nauji komunikacijos būdai buvo naudojami ne tik išimtinai valstybės stiprinimui, bet ir įvairiose korporacijose, bendruomenėse. Pavyzdžiui, Anglijoje, kai buvo demografinis pakilimas ir stiprus socialinis atskyrimas, vyriausybė kovojo su skurdu, badu, epidemijomis ir socialiniu susiskaldymu per socialinės rūpybos ir moralinius įstatymus. XVII a. pab. valdovai siekė gauti kuo daugiau informacijos apie gyventojus, gyvenančius jiems priklausančioje teritorijoje, apie jų gyvenimo sąlygas. Tapo svarbus informacijos rinkimas, todėl atsirado periodinės vizitacijos, komisijos, pranešimai, teiravimasis, kaltinamieji aktai. Vietos visuomenėse susiformavo

nauja pareigybė – vietiniai pareigūnai, kurie nebuvo vien tik tarpininkai tarp monarcho ir centrinės valdžios, bet kartu prižiūrėjo, ar laikomasi įvairių taisyklių. Kiti pareigūnai (*officeholders*) buvo centrinės valdžios pasiuntiniai. Gyventojai vis dažniau kreipdavosi į teismą, siekdami palaikyti taiką kaime. Valstiečiai pasmerkdamo savo kaimynus už kriminalinius nusikaltimus, tvarkos nesilaikymą. Anglijoje ir Šventojoje Romos imperijoje valstiečiai į savo rankas perėmė raganų teismą, taip galėdami apkaltinti nemėgstamus kaimynus ar pažįstamus. Valstybinės valdžios naudojimas skatino valstybės centralizaciją. Pareigūnai naudingi buvo tuo, jog jie suprato vietines problemas ir žinojo galimybes kaip jas išspręsti, todėl atsižvelgdavo į tai, projektuodami ir įgyvendindami naujas politines naujoves.

Valstybė istorikų darbuose sužmoginama, ir, iš tiesų, juk nėra valstybės be žmonių. Valstybės stiprinimo procese dalyvauja įvairios visuomenės grupės, todėl nagrinėjant tokią ir panašias temas, būtina žvelgti į ją „iš apačių“.

JAV istorikas Robert'as Francis Goheen'as straipsnyje „Valstiečių politika? Kaimo bendruomenė ir Anglijos karūna XV a.“ nagrinėja valstiečių kaip prisiekusiųjų vaidmenį valstybėje. Viduramžių Anglijos valstiečiai mokėjo mokesčius karaliui, tarnavo jo kariuomenėje ir, greičiausiai, buvo labiausiai atsidavusi socialinė grupė provincijos administracijai. Tyrinėjant valstiečių vaidmenį, atrodo, galima juos tyrinėti tik iš socialinių ir ekonominių aspektų, bet ne iš politinės pusės. Autorius atkreipė dėmesį, kad, jei valstiečiai pasipriešindavo ar maištaudavo, jie dažnai sulaukdavo valdovo pasigailėjimo ir nebuvo baudžiami, todėl Anglijos valstiečiai dažnai dalyvaudavo ir palaikydavo provincijoje vykdomą karaliaus politiką. Istorikai ilgą laiką buvo linkę ignoruoti valstiečių vaidmenį politikoje viduramžiais. Autorius kelia tokius klausimus: kokius interesus valstiečiai atstovavo politinėje korporacijoje su Karūna? Koks buvo balansas tarp karališkos Karūnos prievartos ir valstiečių savanoriškumo užsiimti šiuo „bendradarbiavimu“? Kokią įtaką valstiečiams darė institucijos, kuriose jie tarnavo? Kad atsakytų į šiuos klausimus, autorius nagrinėja politinį bendradarbiavimą tarp valstiečių ir Karūnos, per instituciją, kurioje buvo Karūnos *juries* – prisiekusieji.

Autorius pateikia sąvokų „valstietis“ („peasant“) ir „prisiekusysis“ („jury“) paaiškinimus. *Jury* – apibūdinamas, kaip prisiekęs žmogus (vyras), kuris dalyvaudavo ir priimdavo sprendimus teisminėse bylose. Ši institucija veikė jau viduramžiais, prisiekusieji atlikdavo tyrimus ir skelbė nuosprendžius. Iki 1450 m. prisiekusieji tapo valdžios akimis ir ausimis kaime, miesteliuose. Be prisiekusiųjų praktiškai nebuvo tvarkomi jokie reikalai. Prisiekusieji rinko mokesčius, rūpindavosi kelių tvarkymu, prižiūrėjo griovius, perimdavo išmarinį turtą, teisė nusikaltėlius ir saugodavo valstybės nuosavybę; per prisiekusiuosius karalius kontroliuodavo ir telkdavo karalystės ginkluotąsias pajėgas. Valstiečiai apibūdinami kaip maži žemės ūkio gamintojai, turintys teisę į žemę, kurią jie dirba savarankiškai,

pasitelkdami šeimos jėgą. Valstiečiai suvartojo didžiąją dalį to, ką pagamindavo, o perteklių atiduodavo kaip nuompinigių žemės savininkams, dvarininkams, iš kurių jie gaudavo žemę.

Valstiečiai susirinkdavo du kartus per metus į teismą, kuris kartu atliko ir modernios policijos funkciją. Teismai nagrinėjo ir mažiau svarbius ieškinius, pavyzdžiui, sprendė ginčus tarp kaimynų ir atlikdavo apklausas, kai buvo bylinėjamos dėl nedidelės skolos. Šie teismai neprarado ryšių su aukščiausiu teisingumu. Aukštesniesiems teismams jie perduodavo kaltinamuosius aktus už sunkius nusikaltimus. Valstiečiai – prisiekusieji buvo patikimi informatoriai, palaikė karaliaus administraciją grafystėje.

Anglijos visuomenė pakankami ilgai išliko nestabili, kadangi šeimos tai iškildavo, tai prarasdavo turtą. Pasitaikydavo atvejų, kai šeima iškildavo ir nustodavo priklausyti valstietijai arba nutikdavo priešingai ir šeima tapdavo valstiečiais. Taigi vieną dieną vyras galėjo būti žemės ūkio darbininkas, o kitą – džentelmenas. Tokie žmonės dažnai ir buvo pasirenkami būti prisiekusiais. Dažnai buvimas prisiekusiuoju padėdavo šeimai iškilti. Sėkminga viduramžių šeima žvelgė į praeitį, dabartį ir ateitį, tikėdamiesi pratęsti šeimos tradicijas. Šeimos dažnai norėdavo susieti savo sūnus su Karūnos teismais. Valstiečiai – prisiekusieji atstovaudavo savo kaimą. Autorius pateikia pavyzdžių, kai jie pasitikdavo koronerį, kuris atvyko ištirti kūną dėl mirties (1455 m.), prižiūrėtojus ir karališkųjų rūmų maršalą (1457 m.), kurie atvyko teisėjauti dėl žmogžudystės. Valstiečiai net kartais veikdavo savarankiškai, ignoruodavo valdžią. Prisiekusieji buvo valstietiško ir karališko autoriteto didinimo instrumentas. Karūna buvo pasiryžusi priimti prisiekusiuosius kaip kaimo ir jo žmonių politinius vadovus. Anksčiau, tyrinėjant politinę istoriją, buvo manoma, kad valstiečiai negalėjo galvoti politiškai ir suvokti savo politinės situacijos. Žinoma, nors jie ir nežinojo įvairių terminų, teisės normų, tačiau savo pageidavimus ir mintis galėjo išreikšti per atstovus. Valstiečiai užsiimdavo politine veikla provincijos lygmeniu, tačiau kartu buvo svarbūs kaip centrinės valdžios šalininkai.

Šių autorių darbai argumentuotai pagrindžia teiginį, kad valstiečiai dalyvavo valstybės modernėjimo procese. A. Holenstein'o atliktas tyrimas ir Šveicarijos atvejis įrodo, kad kaimo ir miesto bendruomenė, sudarydama įvairias sąjungas, saugojo valstybę nuo išorės priešų. Bendruomenės praktiškai savarankiškai sprendė su jais susijusius klausimus. Dėl šios priežasties, susiformavo politiškai aktyvi visuomenė. Įvairūs santykiai, klientelizmas, valstiečių sukilimai – veiksniai, skatinę valstybės stiprėjimą. Anglijos pavyzdys iliustruoja valdžios rūpinimąsi gyventojų, tarp jų ir valstiečių, gerove. R. B. Goheen'o atliktas tyrimas rodo, kad valstiečiai dalyvavo politikoje, kaip prisiekusieji. Jie komunikavo su įvairiais visuomenės sluoksniais bei valdžios atstovais. Prisiekusieji buvo gerbiami kaimo bendruomenėse, atstovaudavo kaimo interesus. Tuo pačiu, jie buvo ir valdžios patikėtiniais, kartu galėjo stiprinti jos įtaką.

Minėtų autorių tyrimai tapo teoriniu kelrodžiu rašant bakalauro darbą, kuriame bus nagrinėjami valstiečių („apačių“) santykiai su valdžios institucijomis LDK.

Nors valstiečių luomas LDK ir buvo pats gausiausias, tačiau jo atstovai nepaliko beveik jokių tiesioginių šaltinių. Pagrindinis informacijos šaltinis – tai išlikusios teismų knygos, įvairūs aktai ar inventoriai, šaltiniai. Teismų bylos atskleidžia, kokie dažniausiai buvo daromi nusikaltimai, prievolių dydį, nesutarimus ir jų priežastis, komunikacijos galimybes priklausiusiems valstiečių luomui. Žinome, kad LDK nesusiformavo prisiekusiųjų teismas, kaip tai atsitiko, pavyzdžiui, Anglijoje. Ar Lietuvoje kaimas turėjo savo atstovus, per kuriuos bendraudavo ne tik su dvaru, bet ir su aukštesniais valdžios pareigūnais? Ar formavosi tradicija spręsti vietinius ginčus ne jėga, bet teisinėmis priemonėmis? Kokio lygio teismai buvo pasiekiami valstiečiams? Žinoma, šaltiniai ne visada tiesiogiai atsako į visus šiuos ir kitus išsikeltus klausimus, tad tenka daryti įžvalgas, atsižvelgiant į galbūt panašias situacijas.

2. VALDŽIOS INSTITUCIJOS LDK: NUO CENTRINIŲ IKI VIETOS

2.1. Centrinės valdžios institucijos

Valstybė – tai sudėtinga visuomeninė politinė organizacija, kuriai būdingas nuolatinis institucijų kūrimas. Valstybėje yra svarbiausios trys veiklos: įstatymų leidyba, jų vykdymas bei teismai⁵⁴. Visos trys veiklos sudaro vieną valdžią, kuri laikosi kryptingos politikos. Valstybė rūpinosi ūkio, švietimo, socialinės rūpybos, religiniais, užsienio santykių reikalais.

XVII a. pab. – XVIII a. LDK naujas administracinis padalijimas buvo dviejų lygių – vaivadijos ir pavietai. Iki pirmojo ATR padalijimo šis suskirstymas praktiškai nekito.

Aukščiausioji valdžia LDK iki pasirašant Liublino uniją priklausė Lietuvos didžiajam kunigaikščiui. Po Liublino unijos, aukščiausioji valdžia atiteko bendram Lenkijos – Lietuvos valdovui, kuris buvo tituluojamas Lenkijos karaliumi ir Lietuvos didžiuoju kunigaikščiu. Valdovo dvaras buvo funkciškai diferencijuotas valdymo aparatas, kuris rūpinosi šalies ūkio išteklių apskaita, mokesčių sukūrimu ir senų surinkimu, tvarkos palaikymu ir viešųjų dvarų organizavimu⁵⁵. Valdovas neturėjo realios faktinės valdžios, kadangi ją varžė bajorai per savo atstovaujamas institucijas – Seimą, Senatą ir seimelius⁵⁶. Bendrą ATR Seimą bajorai suvokė, kaip svarbiausią valstybės valdžios instituciją. Seimo dalyviai buvo suvokiami kaip jiems pavaldžių grupių atstovai: karalius atstovavo karališkųjų miestų miestiečiams, vyskupai – dvasininkams, o bajorai – savo valdų pavaldiniams bei nuolatiniais gyventojams⁵⁷. Seimas leido įstatymus, o Senatas veikė kaip patariamoji karaliaus institucija. LDK seimelių veikla buvo susijusi su vidaus reikalų tvarkymu ir viešuoju administravimu. Seimelių atstovai dalyvaudavo seimuose, kuriuose buvo aptariami ir priimami nauji mokesčiai. Iš seimų sugrįžę bajorai seimeliuose patvirtindavo arba atmesdavo Seimo nutarimus dėl naujų mokesčių priėmimo valstiečiams.

Centrinę valdžią sudarė pareigūnai pareigas ėję iki gyvos galvos arba paaukštinimo⁵⁸. Pareigūnus išrinkdavo valdovas iš jam pateiktų kandidatų. Be teismo valdovas negalėjo pašalinti pareigūno iš užimamų pareigų⁵⁹. Po valdovo aukščiausio pareigūnai buvo senatoriai, iš kurių 5 vykdė ministrų

⁵⁴ Butėnas, Domas. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valstybinių ir visuomeninių institucijų istorijos bruožai XIII–XVIII a.* Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 1997. P. 14.

⁵⁵ Vasiliauskas, Artūras. *Valdymo sistemos bruožai (XVI a. vid. – XVIII a. vid.)*, P. 2. Interaktyvus [žiūrėta 2016-05-06] https://vrm.lrv.lt/uploads/vrm/documents/files/LT_versija/Veikla/Vidaus%20reikal%C5%B3%20istorija/3dalis.pdf.

⁵⁶ Ten pat. P. 4.

⁵⁷ Sliesoriūnas, Gintautas. *Lietuvos istorija*, VI tomas. Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė XVI a. pab. – XVIII a. pr. (1588–1733). Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2015. P. 142.

⁵⁸ Vasiliauskas, Artūras. *Valdymo sistemos bruožai (XVI a. vid. – XVIII a. vid.)*, P. 10. Interaktyvus [žiūrėta 2016-05-06] https://vrm.lrv.lt/uploads/vrm/documents/files/LT_versija/Veikla/Vidaus%20reikal%C5%B3%20istorija/3dalis.pdf.

⁵⁹ Petrauskas, Rimvydas. *Pareigybės. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos kultūra: tyrinėjimai ir vaizdai*, Sud. Ališauskas, Vytautas, Jovaiša, Liudas, Paknys, Mindaugas, Petrauskas, Rimvydas, Raila, Eligijus. Vilnius: Aidai. 2001. P. 461.

funkcijas: didysis maršalas, kancleris, pakancleris, iždininkas ir rūmų maršalas⁶⁰. Pagal hierarchiją aukščiausias pareigūnas buvo didysis maršalas, kurio funkcijos daugiau susijusios ne su valstybės valdymu, o su dvaro ceremonialu ir valdovo asmens saugumo užtikrinimu. Maršalo pavaduotojas buvo rūmų maršalas. LDK ši pareigybė nebuvo įsitvirtinusi, kadangi karalius beveik nesilankė LDK. Pirmuoju pareigūnu LDK reikėtų laikyti – kanclerį, kuris buvo teisingumo ministras bei rūpinosi viešuoju administravimu. Kancleriai rūpinosi, kad visuomenė žinotų apie įstatymus bei juos vykdytų. Kancleris pateikdavo naujų priimtų įstatymų dokumentus pavietų atstovų seimams. Pakancleris atliko kanclerio pavaduotojo funkcijas. Po kanclerio svarbios pareigos buvo LDK iždininko, kuris rūpinosi dvaro išdu ir atlikto vykdomosios valdžios funkcijas: rūpinosi, kad būtų įgyvendinti įstatymai, vykdoma užsienio ir vidaus politika⁶¹. Revizoriai prižiūrėjo centrinės valdžios pareigūnus, jog šie nepažeidintų įstatymų.

Nuo XVII a. II pusės veiklą pradėjo vykdyti LDK referendoriai (vienas pasaulietis ir vienas dvasininkas), kaip teisę išmanančių pareigūnų institucija. XVIII a. referendorių teisme dalyvauja jie patys ir LDK instigatorius, atstovaujantis kaltinimą pateikusiai pusei. Referendorių teismas dažniausiai vyko Varšuvoje ar Gardine, kur reziduodavo karalius su dvaru ir teismais. Kol vykdavo bylos nagrinėjamas, referendorių teismas garantuodavo valstiečio asmens bei turto apsaugą. Kita institucija sprendusi bylas buvo – LDK asesorių teismas, kurio teisėjas buvo tuo metu pareigas ėjęs LDK kancleris. Asesorių teismas sprendė „karališkųjų“ žemių gyventojų bylas⁶². XVII a. spręsti ginčams tarp seniūnijų ar ekonomijų gyventojų ir valdytojų šios teismų institucijos siųsdavo revizorius, o XVIII a. revizorius pakeitė specialios komisijos, sudarytos iš pavietų Pilies arba Žemės teismų teisėjų ar raštininkų⁶³.

Taigi, nuo XVI a. II puse iki XVIII a. II pusės reformų, LDK jau buvo aiškiai apibrėžtos institucijos su aukščiausiais pareigūnais, kurie atliko įvairias pareigas, užtikrinusias valstybinio gyvenimo vyksmą.

⁶⁰ Vasiliasukas, Artūras. *Valdymo sistemos bruožai (XVI a. vid. – XVIII a. vid.)*. P. 11–12. Interaktyvus [žiūrėta 2016 05 06] https://vrm.lrv.lt/uploads/vrm/documents/files/LT_versija/Veikla/Vidaus%20reikal%C5%B3%20istorija/3dalis.pdf

⁶¹ Butėnas, Domas. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valstybinių ir visuomeninių institucijų istorijos bruožai XIII–XVIII a.* Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 1997. P. 16.

⁶² Jasas, Rimantas, Orda, Jurgis. *Lietuvos valstiečių ir miestelėnų ginčai su dvarų valdytojais*, II dalis. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1961. P. 6–8.

⁶³ Ten pat. P. 11.

2. 2. Vietos valdžios institucijos

Vaivadijų LDK teritorijoje buvo 9, įskaitant ir Žemaitijos kunigaikštystę, o pavietų 30. XVI–XVII a. jų skaičius kito dėl karų, priešui užėmus LDK teritoriją. Šių reformų metu pavietuose buvo įkurti Pilies, Žemės ir Pakamario teismai, kurie buvo vaivadijos žinioje. Vaivadijoje baudžiamąsias bylas sprendavo vaivados išrinktas teisėjas iš bajorų tarpo su dvaro laikytoju Pilies teismuose. Žemės teisme buvo sprendžiamos civilinės bajorų bei mažiau reikšmingos baudžiamosios bylos. Kandidatus į svarbiausias pareigas teisme – teisėjo, pateisėjo ir raštininko – rinkdavo seimeliai, o iš keturių kandidatų tinkamą išrinkdavo karalius. Pakamario teismo jurisdikcijai atiteko bylos, susijusios su ginčais dėl žemės, kurių padaugėjo po Valakų reformos. Kaip ir anksčiau, apeliacinio teismo funkcijos buvo paliktos LDK didžiajam kunigaikščiui⁶⁴.

Aukščiausias vietos valdžios pareigūnas, kurį skirdavo LDK didysis kunigaikštis, buvo vaivada renkamas iš keturių kandidatų. XV a. pagrindinė vaivadų funkcija buvo – vadovauti vaivadijos kariuomenei⁶⁵, tačiau XVIII a. ši funkcija buvo beveik išblėsusi⁶⁶. Vaivada koordinavo savo vaivadijos bajorų veiklą bei dalyvaudavo renkant vietos pareigūnus. Pagrindinės funkcijos, kurios priskiriamos vaivadoms – tai tvarkos ir saugumo bei įvairių visuomenės sluoksnių teisių užtikrinimas vaivadijoje. Jei vaivada buvo vietininkas – laikytojas, jo funkcijos ir galios būdavo platesnės: galėjo rinkti mokesčius, valdyti bei teisti valstiečius⁶⁷. Žemaitijoje vaivados funkcijas atliko seniūnas⁶⁸ arba generalinis seniūnas, kurį oficialiai rinko Žemaičių bajorai. Tiesa, ši teisė buvo apribota, kadangi valdovas pasiūlydavo kandidatą, kurį norėtų matyti šiose pareigose, o Žemaitijoje susirinkęs „elekcinis“ seimelis patvirtindavo valdovo pasiūlytą kandidatą⁶⁹. Vaivados (generaliniai seniūnai) ir jų pavaduotojai kaštelionai buvo ir Senato nariais. Nors formaliai pareigūnai į vaivados ar generalinio seniūno buvo renkami žemesnių vietos institucijų, tačiau galutinį sprendimą priimdavo LDK didysis kunigaikštis.

⁶⁴ Kiaupienė, Jūratė ir Lukšaitė, Ingė. *Lietuvos istorija*, V tomas. Veržli naujųjų laikų pradžia. Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė 1529–1588. Vilnius: Baltos lankos, 2013. P. 204.

⁶⁵ Ten pat. P. 165.

⁶⁶ Kiaupa, Zigmantas. *Lietuvos istorija*, VII tomas, I dalis. Trumpasis XVIII amžius (1733–1795 m.). Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2012. P. 119.

⁶⁷ Vasiliauskas, Artūras. *Valdymo sistemos bruožai (XVI a. vid.–XVIII a. vid.)*. P. 13. Interaktyvus [žiūrėta 2016 05 06] https://vrm.lrv.lt/uploads/vrm/documents/files/LT_versija/Veikla/Vidaus%20reikal%C5%B3%20istorija/3dalis.pdf.

⁶⁸ Prušinskas, Kazimieras. *Žemaitijos seniūnai*, P. 1. Interaktyvus [žiūrėta 2016 05 25] http://www.samogit.lt/ZZ_2016_1/ZZ_2016_Nr1_p14-16.pdf.

⁶⁹ Sliesoriūnas, Gintautas. *Lietuvos istorija*, VI tomas. Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė XVI a. pab. – XVIII a. pr. (1588–1733). Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2015. P. 87–90.

Nuo XVI a. iki XVIII a. Žemaitija valstybiniuose dokumentuose buvo vadinama kunigaikštyste⁷⁰. 1589 m. ATR seimas Žemaitijoje įsteigė Šiaulių ekonomiją, kurią sudarė Šiauliai, Žagarė, Joniškis, Radviliškis ir Gruzdžių miestai ir miesteliai. XVII a. pr. ekonomija buvo suskirstyta į teritorinius – administracinius vienetus – traktus. Dažniausiai minimi Šiaulių, Žagarės ir Joniškio traktai, kurie turėjo po 5–8 vaitijas, o jas sudarydavo nuo kelių iki keliolikos kaimų⁷¹. Šiaulių valsčius savo teritorija buvo vienas didžiausių Žemaitijoje. Jis apėmė apie 2295 km² ir buvo trečias pagal šį parametą. Taip pat ir pagal gyventojų skaičių bei tankumą – 1667 m. buvo 4991 dūmai (antras valsčius Žemaitijoje), o gyventojų tankumas vidutiniškai – 12,17 dūmų 1 km²⁷². Šiaulių ekonomijoje žemės valdas taip pat administravo pareigūnų aparatas. Dvaras buvo pagrindinė administravimo institucija. Dažniausiai Šiaulių ekonomija (toliau – ŠE) būdavo nuomojama LDK valstybės pareigūnams – ekonomijos laikytojams, kurie turėjo atsiskaityti LDK iždinkui⁷³. Dvaro laikytojas rūpinosi, kad būtų surenkami mokesčiai, sprendė teismines bylas. Valdovo paskirti laikytojai paprastai nereziduodavo ŠE. Gautą valdžią jie realizuodavo per savo tarnus - tarnybininkus, iš kurių svarbiausias buvo vietininkas. Valdyti dvarus jiems padėdavo raštininkai bei kiti pareigūnai⁷⁴.

Po vaivadijų žemesnis administracinio suskirstymo lygmuo buvo pavietai. Pavietai atliko valstybės valdymo ir bajorų savivaldos funkcijas. Iškilusius klausimus sprendė visų pavieto bajorų susiejimas – seimelis, kuriame veikė ir bajorų Žemės, Pakamario bei valdovo Pilies teismai. Pavieto seimeliai tvarkė mokesčių apskaitos ir rinkimo reikalus⁷⁵. Pavietuose aukščiausią valdžią turėjo seniūnai. Seniūnai buvo dviejų kategorijų: vieni vykdė teismines funkcijas, o kiti jų neturėjo⁷⁶. Seniūnas, turėjęs teismines funkcijas buvo ir pavieto valdytojas, savo rankose turėjęs administracinę ir teisminę valdžias. Seniūnas neturėjęs teisminės valdžios galėjo valdyti tik savo žemės valdas su jai priklausančiais valstiečiais. Seniūnais dažniausiai tapdavo bajorai. XVI a. pab.– XVIII a. seniūnai ir tijūnai (Žemaitijoje, taip pat Trakų ir Vilniaus tijūnai) prilygo valstybinių valdų valdytojams ir galias turėjo tik valstybiniuose dvaruose turėjusiems valstiečiams, deklasavusiems bajorams. Jie užtikrindavo viešąją tvarką savo

⁷⁰ Ten pat. P. 86

⁷¹ Baliulis Algirdas, Firkovičius, Romualdas ir Raudeliūnas, Vytautas, *Žagarės dvaro teismo knygos*. Vilnius: Petro ofsetas, 2003. P. 12.

⁷² Błaszczyk, Grzegorz. *Żmudź w XVII–XVIII wieku. Zaludnienie i struktura społeczna*. Poznań 1985. P. 175.

⁷³ Baliulis Algirdas, Firkovičius, Romualdas ir Raudeliūnas, Vytautas, *Žagarės dvaro teismo knygos*. Vilnius: Petro ofsetas, 2003. P. 17.

⁷⁴ Trimonienė, Rita Regina. Neatsakyti klausimai apie Šiaulių valsčiaus ir dvaro valdymą (XV–XVI a.). *Lietuvos bajoras*. 2012. Nr. 18. P. 58.

⁷⁵ Kiaupa, Zigmantas. *Lietuvos istorija*, VII tomas, I dalis. Trumpasis XVIII amžius (1733-1795 m.). Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2012. P. 120.

⁷⁶ Vansevičius, Stasys. *Lietuvos didžiosios kunigaikštystės valstybiniai teisiniai institutai*. Vilnius: Mintis, 1981. P. 45.

administruojamose teritorijose. Šias funkcijas vykdyti jiems padėdavo paseniūnis, administratorius, ūkvedžiai (ekonomai)⁷⁷.

Pavietuose dažnai būdavo maršalas, kuris teismo metu atlikdavo asesoriaus pareigas, ir vėliavininkas, kuris būdavo kviečiamas į teismą ar ten liudydavo⁷⁸.

Po seniūnų aukščiausia vietos valdžia priklausė dvarų valdytojams, kurie galėjo savarankiškai valdyti savo žemes, kol tai nepažeisdavo įstatymų. Dvaro valdytojo pareigos buvo pasirūpinti, kad būtų surenkami visi mokesčiai valstybei. Valstybinių dvarų valdytojus rinkdavo pats valdovas⁷⁹. Žemaitijoje po seniūno aukščiausią valdžią turėjo tįūnai⁸⁰.

Dvarui priklausantys kaimai buvo padalyti į vaitystes maždaug po 100 valakų. Vaitystėje buvo skiriamas vaitas, o kiekviename kaime vaito padėjėjas — suolininkas. Vaitas sekmadieniais pranešdavo valstiečiams apie planuojamas talkas. Negalėdamas ateiti, valstietis per kaimyną arba suolininką pranešdavo vaitui, jog negalės dalyvauti darbe⁸¹. Vaitai ir suolininkai turėjo būti tarpininkai tarp kaimo ir dvaro. Dažnai šias pareigas užimdavo patys valstiečiai⁸². Taip pat jie turėjo prižiūrėti, kad valstiečiai atliktų laiku darbus. Dešimtininkų funkcijos buvo panašios į vaitų, tik jiems buvo pavaldi mažesnė teritorija. Viena iš funkcijų taip pat buvo prižiūrėti, kad nepabėgtų nė vienas iš jam skirtų prižiūrėti valstiečių⁸³. XVII a. viduryje neretai jie tapo nebe valstiečių patikėtiniais, bet smurtautojais. Už talkininkavimą smurto veiksmuose buvo siūlomas atlyginimas. Pavyzdžiui, Šventežerio dvaro (Trakų paviete) nuostatuose sakoma, kad paskelbus dvarui talką, vaitai ir suolininkai privalo žiūrėti, ar valstiečiai nesislepia ir eina dirbti. Iš prasižengusio valstiečio buvo leidžiama savo naudai paimti aviną ar 20 grašių⁸⁴.

Vaitai Šiaulių ekonomijoje, kaip ir kitur, buvo tarpininkai tarp valstiečių ir dvaro. Vaitus išrinkdavo patys valstiečiai. 1637–1638 m. inventoriai rodo, kad pagal vaitų pavardes buvo vadinami ir kaimai, vaitystės. Vaitai kai kuriose vaitystėse nesikeisdavo net keletą metų. Pavyzdžiui, Šiaulių ekonomijoje, Šilėnų ir Pašilių vaitas buvo Grigalius Gruzdis nuo 1637 iki 1638 m⁸⁵. Žagarės trakte, Skaigirio ir

⁷⁷ Sliesoriūnas, Gintautas. *Lietuvos istorija*, VI tomas. Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė XVI a. pab. – XVIII a. pr. (1588–1733). Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2015. P. 93–94.

⁷⁸ Vansevičius, Stasys. *Lietuvos didžiosios kunigaikštystės valstybiniai teisiniai institutai*. Vilnius: Mintis, 1981. P. 49.

⁷⁹ Vasiliauskas, Artūras. *Valdymo sistemos bruožai (XVI a. vid. – XVIII a. vid...)* P. 10. Interaktyvus [žiūrėta 2016 05 06] https://vrm.lrv.lt/uploads/vrm/documents/files/LT_versija/Veikla/Vidaus%20reikal%C5%B3%20istorija/3dalis.pdf.

⁸⁰ Vaivada, Vacys. *Žemaitija XV – XVIII a., sud. Nikžentaitis, Alvydas. Žemaitijos istorija*. Vilnius: Poligrafinių paslaugų įmonė, 1997. P. 118.

⁸¹ Jurginis, Juozas. *Lietuvos valstiečių istorija*. Vilnius: Mokslas, 1978. P. 73–74.

⁸² Sliesoriūnas, Gintautas. *Lietuvos istorija*, VI tomas. Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė XVI a. pab. – XVIII a. pr. (1588–1733). Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2015. P. 242.

⁸³ Ten pat. P. 253.

⁸⁴ Jurginis, Juozas. *Lietuvos valstiečių istorija*. Vilnius: Mokslas, 1978. P. 104.

⁸⁵ 1636–1638 m. *ŠE pajamų knyga*. Lietuvos Nacionalinė M. Mažvydo biblioteka. L. 4; 13. Interaktyvus [žiūrėta 2017-04-06] <http://www.epaveldas.lt/vbspi/biRecord.do;jsessionid=45FD47CC163FBBF41EA3A1982E34F37B?biRecordId=30294>

Tyrelių vaitas 1638 m. tapo Jonas Visockas, kuris minimas ir 1649 m. inventoriuje, kaip vaitas⁸⁶. Šiaulių ekonomijoje, Vikšnėnų vaitas Jonas Krikštinaitis minimas 1637 m., o 1646 m. minima Krikštinaičių vaitystės, kurios vaitas Jonas Krikštinaitis. Štai Žagarės vaitu Stanislovas Vištakas minimas 1691–1693 m. dokumentuose⁸⁷. Tai rodo, kad vaitai galėjo įsitvirtinti vaitystėse, užmegzti ryšius su jos gyventojais. Vaitai taip pat buvo atsakingi už sandėlių sargybą, vykdė teisėsaugos ir teisėtvarkos funkcijas. Taip pat prižiūrėjo, kad valstiečiai būtų geri krikščionys, sekmadieniais eitų į Bažnyčią, gyventų krikščioniškoje santuokoje, negirtuokliautų ir nepaleistuvautų, laikytųsi Šventojo sakramento ir gražiai elgtųsi. Vaitai galėjo skirti bausmę už tai, kad pavaldinys yra blogas krikščionis. Šiaulių ekonomijoje dvaras buvo administracijos centras, atlikęs teismo funkcijas. Valstiečiai komunikavo su dvaro laikytoju, o nepatenkinti jo teismo sprendimu, galėjo kreiptis į valstybės išdininką. Vaitai užtikrino valstiečių saugumą ir jų teises⁸⁸. Pagal 1657 m. ŠE inventoriuje įrašytus dvaro nuostatus, Šiauliuose vaitas nagrinėjo bylas pirmadienį ir antradienį, Joniškyje – ketvirtadienį ir penktadienį, Žagarėje – antradienį ir trečiadienį⁸⁹. Jei ieškovas būdavo nepatenkintas dvaro teismo sprendimu, jis galėjo kreiptis į ekonomijos laikytoją ir pateikti apeliaciją. Dvaro teismas ne tik nagrinėjo bylas, susijusias su ŠE gyventojais, bet atliko ir notaro funkcijas, kadangi visi sandoriai buvo įrašomi į dvaro teismo knygas, o jei nebūdavo įrašyti, tuomet negaliojo⁹⁰. Šiaulių, Žagarės, Joniškio vietininkai, miestelių vaitai ir suolininkai sudarė dvaro teismą.

Visų valstybinių dvarų prižiūrėjimas buvo pavestas LDK išdininkui, kuris siuntė revizorius dvarams ir seniūnams prižiūrėti⁹¹.

XVI a. reformos paskatino naujų administracinių vienetų susiskirstymą ir naujų pareigybių atsiradimą. Iki XVIII a. LDK valstybėje buvo susiklosčiusi vietinės valdžios pareigūnų hierarchija. Aukščiausiąją valdžią turėjo vaivados, kurie buvo renkami iš keturių kandidatų pasiūlytų LDK kunigaikščiui. Vaivadiją sudarė keli pavietai, kuriuose aukščiausią valdžią turėjo seniūnai, o Žemaitijoje – tijūnai. Pavietų bajorai rinkdavosi į seimelius, kuriuose sprendavo mokesčių klausimus. Vaitai ir suolininkai, dažniausiai skiriami iš valstiečio tarpo, buvo pagrindiniai tarpininkai tarp valstiečio luomo ir valdžios.

⁸⁶ 1649 m. *Šiaulių ekonomijos inventoriūs*. L. 26. Dokumento prieigą suteikė prof. dr. R. R. Trimonienė.

⁸⁷ Baliulis, Algirdas, Firkovičius, Romualdas ir Raudeliūnas, Vytautas. *Žagarės dvaro teismo knygos*. Vilnius: Petro ofsetas, 2003. P. 138, 167–168,

⁸⁸ Ten pat.. P. 12.

⁸⁹ 1657 m. ŠE inventoriūs. AGAD, AR, Dz. XXV. Nr. 4163. Dokumento išrašą suteikė prof. dr. R. R. Trimonienė.

⁹⁰ Baliulis, Algirdas, Firkovičius, Romualdas ir Raudeliūnas, Vytautas. *Žagarės dvaro teismo knygos*. Vilnius: Petro ofsetas, 2003. P. 14.

⁹¹ Avižonis, Konstantinas. *Rinktiniai raštai II*. Vilnius: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 1978. P. 203.

3. VALSTIEČIŲ LUOMO SOCIALINĖ IR TEISINĖ PADĖTIS

3.1. Socialinė padėtis

Valstiečių luomo susidarymo ištakos siejamos su naujos žemės nuosavybės formos atsiradimu XII–XIII a. – alodu, kuriuo valdytojas galėjo laisvai disponuoti. Alodo atsiradimas paskatino valstiečio priklausomybę nuo žemės valdytojo. Galima teigti, kad tuo metu pamažu prasidėjo valstiečių įbaudžiavinimas, kuris galutinai baigėsi XVI a. II pusėje. Valstietis neturėjo privačios žemės nuosavybės, kuria galėtų laisvai disponuoti, tačiau išlaikė žemės naudojimo teisę, o 1547 m. valstiečiams buvo uždrausta pirkti ir parduoti žemę⁹².

Iki 1790 m. nebuvo Lietuvos gyventojų surašymo. Gyventojų skaičius buvo skaičiuojamas pagal dūmus, o juose gyvenusių žmonių skaičius galėjo svyruoti nuo 5,5 iki 8 žmonių, tad sunku nustatyti tikslų gyventojų skaičių. XVII a. – XVIII a. Lietuvą ištiko demografinės krizės, kai vienu metu pasireiškė badas, maras ir karas⁹³. Dėl šių priežasčių sunku apskaičiuoti, kiek valstiečių galėjo gyventi LDK. Apytikriais duomenimis valstiečiai sudarė 70–80 procentų visų gyventojų. Skirtingais skaičiavimais XVII a. viduryje (iki Tvano laikotarpio) LDK gyveno nuo 3,1 mln. iki 3,8 mln. gyventojų, XVII a. pabaigoje – apie 2,3 mln. gyventojų⁹⁴, o 1717 m. dūmų registrų duomenimis gyventojų galėjo būti apie 2 mln.⁹⁵. XVII a. valstiečiams buvo sunkus, kadangi net 4 kartus buvo ištikęs nederlius ir badas (1657–1658 m., 1668 – 1669 m., 1677 – 1678 m., 1695 m.). Taip pat XVII a. vyko karai su Švedija ir Rusija⁹⁶. Labiausiai karo metu nukentėjo valstiečiai ir kaimas. Pavyzdžiui, 1658 m. rugsėjo 29 d. Polocko vaivada, Jurbarko seniūnas Jonas Karolis Kapočius pakvietė teismo vykdytoją, kuris turėjo užfiksuoti tuščius dūmus. Su savimi vykdytojas pasiėmė du bajorus – poną Adomą Matusevičių ir Petrą Janavičių. Iš pradžių teismo vykdytojas nuvyko į Ariškėnų vaitystę, kur rodant vaitui ir suolininkui įvairiuose kaimuose, buvo suskaičiuota 160 tuščių dūmų, Pašaltonių vaitystėje – 154, Dainių vaitystėje – 82, Užnemunės vaitystėje – 204, Pašešupio vaitystėje – 129. Įvairiuose kaimuose taip pat suskaičiuota 38 prūsų sudeginti dūmai, tušti dėl maro, įvairių stacijų⁹⁷.

⁹² Petrauskas, Rimvydas. *Luomai*. Sud. Ališauskas, Vytautas, Jovaiša, Liudas, Paknys, Mindaugas, Petrauskas, Rimvydas, Raila, Eligijus. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos kultūra: tyrinėjimai ir vaizdai*. Vilnius: Aidai. 2001. P. 326.

⁹³ Kiaupa, Zigmantas. *Lietuvos istorija*, VII tomas, I dalis. Trumpasis XVIII amžius (1733–1795 m.). Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2012. P. 253.

⁹⁴ Sliesoriūnas, Gintautas. *Lietuvos istorija*, VI tomas. Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė XVI a. pab. – XVIII a. pr. (1588–1733). Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2015. P. 120–121.

⁹⁵ Ten pat. P. 125.

⁹⁶ Kiaupa, Zigmantas, Kiaupienė, Jūratė ir Kuncevičius Albinas. *Lietuvos istorija iki 1795 metų*, Vilnius: A. Varno personalinė įmonė, 2000. P. 240.

⁹⁷ Jablonskis Konstantinas, Juozas, Jurginis. *Lietuvos TSR istorijos šaltiniai*. Vilnius: Politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1955. P.249. Nr. 279.

Kaip matome, visose valstybėse teismo vykdytoji valdas kartu su suolininku aprodė tuščius dūmus. Jurbarko seniūnui, kaip valdytoji, rūpėjo valstiečių padėtis ir kaimo situacija.

1790 m. dūmų surašymo duomenimis, visoje valstybėje buvo apie 32 tūkst. kaimų⁹⁸, kuriuose galėjo gyventi valstiečiai.

Valakų reforma paskatino gatvinių kaimų kūrimąsi, o šalia kaimų formavosi palivarkai, kurie buvo steigiami dvaro poreikiams. Reforma paskatino ir trilaukės sistemos atsiradimą, kiekvienas iš trijų laukų dar buvo padalytas į rėžius, kurie priklausė valstiečiams. Daugiausia valstiečiai augino rugių, iš kurių buvo malami miltai maistui ir pašarams. Kviečių buvo auginama mažiau, nors jie buvo brangesni, tačiau juos rečiau naudojo maisto gamyboje. Be to, jiems reikėjo derlingos žemės. Daug užauginama buvo avių, žirnių ir miežių. Sodų valstiečiai neturėjo, tačiau turėjo daržus, kuriuose buvo auginamos įvairios daržovės. Valstiečiai taip pat augino gyvulius: kiaules, karves, paukščius. Savo produkciją valstiečiai galėdavo realizuoti ir parduoti turguose bei mugėse, o patys valstiečiai pirko druską⁹⁹.

XVII a. pirmoje pusėje tapo įprasta valstiečių dirbamą žemę padalyti į dvi dalis – sėdimąją, kurioje buvo valstiečio sodyba, ir priimtinę, jei sėdimosios žemės neužtekdavo pragyvenimui. Nuo sėdimosios žemės buvo skaičiuojamas ir lažo dydis. Dažniausiai priimtinei žemei buvo taikomi mažesni mokesčiai nei sėdimajai¹⁰⁰.

Pagal atliekamas prievoles, valstiečius galima skirti į lažininkus, činšininkus ir duoklininkus. Didžiąją dalį valstiečių sudarė lažininkai arba baudžiauninkai. Pagal Valakų reformos nuostatus lažininkai per metus turėjo atlikti tokias prievoles: mokėti 12 gr. činšo, atiduoti 2 statines avių, 1 vežimą šieno, 1 žąsį, 2 vištas, 20 kiaušinių, eiti 2 dienas per savaitę lažo, 4 talkos per metus bei šienapjūtę, sargybą, pastotę, kelio ir tiltų taisymas bei sidabrinę. Činšininkai turėjo mažiau prievolių: turėjo mokėti 1 kapą grašių nuo valako. Taip pat jie turėjo atlikti nedidelį lažą ir mokėti duokles. Pagal Valakų reformos nuostatus ji siekė: 30 gr. nuo sodybos, 12 talkų per metus arba pakeičiama į 12 gr. ir vieną statinę rugių arba 10 gr. ir šienapjūtę, pastotę, sargybos, kelio ir tiltų taisymo bei sidabrinės prievolės¹⁰¹. Duoklininkų privalomos prievolės dvarui sudarė duoklės javais, šienų, medumi, linais, gyvuliais, pieno produktais. Taip pat jie turėjo eiti į talkas¹⁰². Tačiau naujesni tyrimai rodo, jog prievolės vaivadijose ir pavietuose galėjo būti skirtingos. Iš 1633 m. birželio mėn. 20 d. Barčių valsčiaus valstiečių skundo matyti, kad jie per metus dvarui turėjo sumokėti 2 kapas ir 15 grašių, dvi

⁹⁸ Kiaupa, Zigmantas. *Lietuvos istorija*, VII tomas, I dalis. Trumpasis XVIII amžius (1733-1795 m.). Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2012. P. 173.

⁹⁹ Jurginis, Juozas. *Lietuvos valstiečių istorija*. Vilnius: Mokslo, 1978. P. 112

¹⁰⁰ Sliesoriūnas, Gintautas. *Lietuvos istorija*, VI tomas. Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė XVI a. pab.–XVIII a. pr. (1588–1733). Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2015. P. 248.

¹⁰¹ Valakų reformos nuostatai, *Литовская метрика. Русская историческая библиотека*. Юрьев, 1914, т. 30. P. 549.

¹⁰² Avižonis, Konstantinas. *Rinktiniai raštai II*. Vilnius: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 1978. P. 191.

dienas per savaitę turėjo atlikti lažą, 6 talkas per vasarą ir šienapjūtės talką. Činšininkai, kuriems nereikėjo dirbti dvare, turėjo mokėti činšą, rugių ir avižų duoti (nenurodyta kiek), nuo vieno valako 4 kapas turėjo mokėti. Taip pat kartu su lažininkais jie turėjo šienauti, tvarkyti dvarą, tvenkinius, malūnus, o žiemą privalėjo į palivarkus parvežti medžius¹⁰³. Činšininkų padaugėjo po XVII a. vid. prasidėjusių demografinių krizių, kuomet buvo siekiama išlaikyti valstiečius savo valdose¹⁰⁴. XVII a. pradžioje padidėjo žemės ūkio produktų kainos, ypač grūdų. Toks kainų pakilimas paskatino didesnių prievolių atsiradimą. J. Jurginio atlikti tyrimai parodė, jog valstietis turėjo atlikti 96 dienas savaitinio lažo ir 8–12 dienų talkų. Činšo pinigus ir duoklės produktus pavertus darbo dienomis, paaiškėjo, kad valstiečio valakinis kiemas per metus dvarui turėjo atidirbti 134 dienas. Pačiam valstiečiui apdirbti savo žemę likdavo 182 dienos¹⁰⁵. Prie prievolių dvarų laikytojui, valstiečiai dar turėjo mokėti pagalvės mokestį valstybei nuo vieno namo, o karo metu suteikti pastotę kariuomenei¹⁰⁶. Pastotės mokestis labai sunkino valstiečių gyvenimą, kadangi valstietis ne tik turėjo suteikti nakvynę ir apgyvendinimą, bet dar ir išmaitinti kareivius.

Šiaulių ekonomijoje buvo apie 8000 valakų žemės ir 354 kaimai¹⁰⁷. J. Kiaupienės teigimu, kitokios prievolės nei likusioje LDK dalyje susiklostė Žemaitijos kunigaikštystėje, kurioje XVII a. pab. valdų savininkai pradėjo atsisakyti lažinio – palivarkinio ūkio ir ėmė diegti piniginę rentos formą. 1636–1638 m. Šiaulių ekonomijos metinių pajamų apyskaitų inventoriuje nurodyta, kad ekonomijos valstiečiai palivarkų arimų neįdirba, o pagal susitarimą su vaitais ir suolininkais moka lažpinigius – po 1 auksinį nuo sėdimosios žemės valako. Gavėnaičių vaitystės valstiečiai buvo paskirti dirbti Šiaulių palivarko žemes, tačiau Šiaulių paseniūnis arimų išdirbti neliepė, o vietoj to išsirinko sau lažpinigius. 1640 m. nurodymuose ekonomijos administracijos pareigūnams pasakyta, kad jie negali versti dirbti valstiečių savų palivarkų, nes jie susimoka¹⁰⁸. M. Rimantas pateikia, kokią piniginę rentą turėjo mokėti valstiečiai. Už geros žemės valaką valstiečiai mokėjo: už ūkį – 3 kapas ir 12 grašių, už sargybą – 12 grašių, pastočių prievolė – 34 grašių. Vietoj dėklos valstiečiai mokėjo: už rugių statinę – 1 kapą ir 24 grašius, už avižų statinę – 1 kapą. Už blogos žemės valaką valstiečiai mokėjo 5 kapas ir 36 grašius, už vidutinės kokybės žemę – 6 kapas ir 24 grašius¹⁰⁹. Valstiečiai Šiaulių ekonomijoje mokėjo kitokias

¹⁰³ Jablonskis, Kęstutis. *Lietuvos valstiečių ir miestelėnų ginčai su dvarų valdytojais*. Vilnius: Mintis, 1959-1968. P. 78. Nr. 30.

¹⁰⁴ Sliesoriūnas, Gintautas. *Lietuvos istorija*, VI tomas. Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė XVI a. pab.–XVIII a. pr. (1588–1733). Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2015. P. 249.

¹⁰⁵ Jurginis, Juozas. *Lietuvos valstiečių istorija*. Vilnius: Mokslas, 1978. P. 112.

¹⁰⁶ Sliesoriūnas, Gintautas. *Lietuvos istorija*, VI tomas. Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė XVI a. pab. – XVIII a. pr. (1588–1733). Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2015. P. 251.

¹⁰⁷ Baliulis, Algirdas, Firkovičius, Romualdas ir Raudeliūnas, Vytautas, *Žagarės dvaro teismo knygos*. Vilnius: Petro ofsetas, 2003. P. 11.

¹⁰⁸ Kiaupienė, Jūratė. *Kaimas ir dvaras Žemaitijoje XVI–XVIII a.* Vilnius: Mokslas, 1988. P. 83.

¹⁰⁹ Marčėnas, Rimantas. *Šiaulių ekonomijos valstiečių sukilimas 1769 m.*, Vilnius: Mintis, 1969. P. 13–14.

prievoles nei LDK valstiečiai. Jie galėjo susitarti su žemiausios vietos pareigūnais – vaitais ir suolininkais dėl mokesčių arba juos atleisti galėjo palivarko laikytojas (šiuo atveju Šiaulių ekonomijos paseniūnis), nustatydamas pinginę sumą. Tai rodo, kad tarp valstiečių ir vietos pareigūnų vyko bendradarbiavimas mokesčių klausimais. Daugiausia mokesčių išdui buvo surenkama pinigais, o ne pardavus iš žemės gautus ūkio produktus.

Atskirą valstiečių grupę sudarė dvaro tarnybininkai, kurie turėjo tokias pareigybes: arklininkai, paukštininkai, medžiotojai, malūnininkai, kalviai, amatininkai. Jie neprivalėjo mokėti dvarui mokesčių, tačiau savo darbu jam tarnavo arba turėjo dalį darbo produkcijos atiduoti dvarui¹¹⁰.

Didžiausią visuomenės dalį LDK sudarė valstiečiai, kurie mokėjo įvairius mokesčius ir atliko prievoles. Po valakų reformos valstiečiai tapo tik žemės naudotojais, bet ne jos savininkais. Valstiečių luomo žmonės skyrėsi pagal atliekamas prievoles ir pareigas dvaruose.

3.2. Valstiečių teisinė padėtis

A. Vaišvila teigia, kad dėl feodalams pripažįstamos nuosavybės į žemę ir joje gyvenančius valstiečius, feodalai galėjo su valstiečiais elgtis taip, kaip jie norėjo ir jiems atrodė geriausia¹¹¹. Dvarų valdytojais galėjo būti Bažnyčia, valstybė ir didikai. Privačiuose dvaruose gyveno apie 46 proc. valstiečių, valstybiniuose – 19 proc., o bažnyčių – 17 proc.¹¹². Valstybės nuosavybėje buvusią žemę galima suskirstyti į seniūnijas, tenutus ir ekonomijas (valdovo stalo žemes)¹¹³. Dvaro teisė sprendė įvairių visuomenės sluoksnių klausimus, įskaitant valstiečius, ir buvo efektyvesnė nei statutinė, nes galėjo prižiūrėti, kad būtų vykdomi teismo nuosprendžiai¹¹⁴.

Valstiečiai, priklausę privatiems dvarams, neturėjo galimybės skųstis valstybiniuose teismuose. Bylas sprendė jų laikytojas dvare, o smulkieji bajorai, laikę keletą valstiečių, iškilusias bylas sprendavo be teismo. Smulkius valstiečių ginčus sprendavo kaimo bendruomenės šaukiami suolininkų teismai su vaitu. Didesnių valdų valstiečiai, nepatenkinti teismo sprendimu, galėjo kreiptis į žemvaldžio vardu veikusių dvaro teismus, kuriuose bylas nagrinėdavo specialiai paskirti pareigūnai, padėdavę valdos administratoriui. Taip pat kreiptis į žemvaldžio teismą valstiečiai galėjo, kai dvaras buvo

¹¹⁰ Avižonis, Konstantinas. *Rinkiniai raštai II*. Vilnius: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 1978. P. 186.

¹¹¹ Vaišvila, Alfonsas. *Kai kurie dvaro teisės ir jos koncepcijos bruožai Lietuvoje*, 2012. P. 422. Interaktyvus [žiūrėta 2016 05 25] <file:///C:/Users/WIN/Downloads/vaisvila.%20dvaro%20nuostatai.pdf>.

¹¹² Ten pat. P. 437.

¹¹³ Sliesoriūnas, Gintautas. *Lietuvos istorija*, VI tomas. Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė XVI a. pab. – XVIII a. pr. (1588–1733). Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2015. P. 239.

¹¹⁴ Vaišvila, Alfonsas. *Kai kurie dvaro teisės ir jos koncepcijos bruožai Lietuvoje*, 2012. P. 437. Interaktyvus [žiūrėta 2016 05 25], <file:///C:/Users/WIN/Downloads/vaisvila.%20dvaro%20nuostatai.pdf>.

išnuomojamas¹¹⁵. Įprastinė bausmė, kuri buvo taikoma valstiečiams – tai išplakimas rykštėmis, o už nužudymą – mirties bausmė¹¹⁶. Privataus dvaro valdytojas turėjo teisę atimti valstiečiui gyvybę ir už tai nebuvo baudžiamas. Nors Trečiasis Lietuvos Statutas įteisino didikams mirties bausmę už beprasmį žmogaus nužudymą, tačiau tai nesustabdė jų blogo elgesio su valstiečiais. Valdytojas valstiečio nužudymą visuomet galėjo pateisinti savo teismu, kurio sprendimai niekur nebuvo skundžiami. Už valstybinių dvarų valstiečių nužudymą buvo skiriama pinigine bauda – 25 kapos¹¹⁷. Taigi privačių valdų valstiečiai buvo žemvaldžio ar valdytojo nuosavybė. Sprendžiant iškilusius ginčus žemvaldys buvo ir teisėjas, tad sprendimai dažniausiai buvo priimami vienašališkai.

Kitokia padėtis buvo valstybinių ar „karališkųjų“ valdų valstiečių. Bylas tarp valstiečių ir laikytojų sprendavo valdovo dvaras. 1650 m. spalio 26 d. Beržėnų tijūnystės Laumėnų ir Dovydzijų kaimų valstiečiai skundėsi laikytojo Tamošiaus Bičkevičiaus skriaudomis. Valstiečiai pageidavo, kad byla būtų sprendžiama jo karališkos malonybės dvare, todėl šis skundas buvo įrašytas į Žemės teismo knygas¹¹⁸.

Jei nebuvo patenkinti priimtu teismo sprendimu, valstiečiai galėjo skųstis referendorių teisme, kur jiems atstovavo bajorai. Šio teismo pagrindinė funkcija buvo užtikrinti, kad valstybinės valdos su jose gyvenančiais valstiečiais nebūtų nualintos. Valstybinių dvarų valdytojai dažnai bandydavo apsunkinti valstiečių galimybę skųstis referendorių teismuose. Valstiečių pateiktus skundus referendorių teismas galėjo patikėti spręsti paskirtiems revizoriams ar komisarams. XVII a. galutinius sprendimus bylose tarp valstybinių dvarų valstiečių ir jų valdytojų priimdavo pats valdovas¹¹⁹. Valstybinių dvarų valstiečiai turėjo geresnes galimybes apginti savo teises. Jie galėjo skųstis dvaro teisme priimtu sprendimu, teikti apeliaciją. Greičiausiai, valdovui rūpėjo, kad valstiečiai nebūtų išnaudojami be naudos išdui.

Atskirą valstiečių grupę sudarė laisvieji valstiečiai, kurie galėjo kreiptis į pavietų Pilies teismus. Juose buvo nagrinėjami ginčai, jei ponas nenorėdavo išleisti laisvojo valstiečio ar norint gauti laisvojo valstiečio statusą įrodantį dokumentą, kad buvo suteikta asmeninė laisvė¹²⁰.

¹¹⁵ Sliesoriūnas, Gintautas. *Lietuvos istorija*, VI tomas. Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė XVI a. pab. – XVIII a. pr. (1588–1733). Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2015. P. 243.

¹¹⁶ Jurginis, Juozas. *Lietuvos valstiečių istorija*. Vilnius: Mokslas, 1978. P. 104.

¹¹⁷ Sliesoriūnas, Gintautas. *Lietuvos istorija*, VI tomas. Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė XVI a. pab. – XVIII a. pr. (1588–1733). Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2015. P. 241.

¹¹⁸ Jablonskis, Kęstutis. *Lietuvos valstiečių ir miestelėnų ginčai su dvarų valdytojais*. Vilnius: Mintis, 1959–1968. P. 264–265. Nr. 75.

¹¹⁹ Sliesoriūnas, Gintautas. *Lietuvos istorija*, VI tomas. Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė XVI a. pab. – XVIII a. pr. (1588–1733). Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2015. P. 246.

¹²⁰ Ten pat. P. 242.

Valstiečiai kartais pabėgdavo nuo savo pono, nors dažniausia pasitraukimo priežastimi iš vieno kaimo į kitą kaimą buvo vedybos. Jei 10 metų ponas nesurasdavo valstiečio, tai prarasdavo į jį visas teises. Valstietis teisėtai priklausydavo naujam šeimininkui. Norėdamas po 10 metų išeiti kaip laisvas žmogus, valstietis turėjo šeimininkui sumokėti 10 grašių bei gauti liudijimą, kad nėra skolingas ar nusikaltęs. Nuo XVII a. valstiečio dukterys taip pat tapo priklausomos nuo šeimininko. Anksčiau jos galėjo tekėti ten, kur leido tėvai. Dukterys galėjo išeiti gyventi pas vyrą į kito feodalo žemę, tačiau reikėjo sumokėti 30 grašių¹²¹. Dvarininkas galėjo leisti arba uždrausti, priversti ar net įsakyti, už ko merginai ištektėti. Vėl gi šis mokestis galėjo skirtis. Iš 1663 m. birželio mėn. 20 d. Barčių valsčiaus žmonių skundo matyti, kad po Valakų reformos dvaro laikytojas ima po 12 grašių, jei išteka dukra ar veda sūnus, nors anksčiau imdavo 10 grašių¹²². Naujesni tyrimai parodė, kad iš kaimo į kaimą galėjo migruoti laisvieji valstiečiai – bajorų atleisti nuo baudžiavinės priklausomybės ar laisvi iš seniau¹²³. Valstiečiai galėjo būti paleisti dėl įvairių priežasčių: jei gerai išmąnydavo savo amatą, kad galėtų toliau tobulėti; už ištikimą ir ilgą tarnybą¹²⁴. G. Sliesoriūno teigimu, Lietuvoje galiojo teisinė norma, pagal kurią žemvaldys privalėjo suteikti teisę išeiti iš dvaro valstiečiams, jei nesugebėjo jų išmaitinti bado metu¹²⁵. Laisvieji valstiečiai galėjo išsinuomoti dirbamą žemę, tačiau apsistoję ilgiau vienoje vietoje, galėjo tapti žemės valdytojo valstiečiais, t.y. vėl įbaudžiavinti. Išsikėlus valstiečiui gyventi į miestą, jie buvo laikomo valdiniais ir dalį savo užmokesčio turėjo atiduoti ponui¹²⁶.

Valdų savininkų pagrindinis tikslas buvo gauti naudos iš valstiečio, tad retai buvo rūpinamasi valstiečio gerove. Valstietis buvo tarsi daiktas, kuriuo ponas galėjo laisvai disponuoti, tačiau kai kurie dvarų savininkai savo valdose kūrė mokyklas, rėmė valstiečius ištikus bado mečiui ar kitai nelaimei. Kai kurie dvaro inventoriai nustatydavo socialinę globą. Dvarininkai savo testamentais įpareigodavo turto paveldėtojus globoti ir nuo baudžiavos atleisti buvusius baudžiauninkus¹²⁷.

Taigi valstiečių gyvenimas buvo priklausomas nuo valdytojo. Jis sprendavo, ką daryti su valstiečių šeima, kuria galėjo laisvai disponuoti. Dauguma valstiečių neturėjo savo asmeninės laisvės, nors išliko ir laisvųjų valstiečių, arba valstietis galėjo tapti laisvu. Valstiečiai buvo engiami ne tik savo šeimininkų, bet ir pareigūnų, kurie turėjo būti tarpininkais tarp valdžios ir valstiečių. Žinoma, tai vyko ne visuose

¹²¹ Jurginis, Juozas. *Lietuvos valstiečių istorija*. Vilnius: Mokslas, 1978. P. 112.

¹²² Jablonskis, Kęstutis. *Lietuvos valstiečių ir miestelėnų ginčai su dvarų valdytojais*. Vilnius: Mintis, 1959–1968, P. 78. Nr. 30.

¹²³ Sliesoriūnas, Gintautas. *Lietuvos istorija*, VI tomas. Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė XVI a. pab. – XVIII a. pr. (1588–1733). Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2015. P. 129.

¹²⁴ Vaišvila, Alfonsas. *Kai kurie dvaro teisės ir jos koncepcijos bruožai Lietuvoje*, 2012. P. 432. Interaktyvus [žiūrėta 2016 05 25], <file:///C:/Users/WIN/Downloads/vaisvila.%20dvaro%20nuostatai.pdf>.

¹²⁵ Sliesoriūnas, Gintautas. *Lietuvos istorija*, VI tomas. Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė XVI a. pab. – XVIII a. pr. (1588–1733). Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2015. P. 243.

¹²⁶ Jurginis, Juozas. *Lietuvos valstiečių istorija*. Vilnius: Mokslas, 1978. P. 103.

¹²⁷ Ten pat. P. 427.

dvaruose. Dažniau tai pasitaikydavo privačiuose dvaruose, kadangi bajorai nebuvo baudžiami už valstiečių žeminimą.

4. VALSTYBINIŲ VALSTIEČIŲ KOMUNIKACIJA SU VALDŽIOS INSTITUCIJOMIS

4.1. Valstybinių valstiečių komunikacijos galimybės LDK

Daugiausia informacijos apie valstiečių komunikaciją su valdžios atstovais suteikia dvaro teismų knygos. XVII a. tyrinėtos publikuotos dvaro teismų knygos parodė, kad valstiečiai dažniausiai rašydavo skundus prieš laikojuos dėl prievolių padidinimo, įvairių skriaudų. Valstiečiams teismuose galėjo atstovauti išrinkti valstiečiai ar miestelėnai. Tyrinėtos bylos parodė, kad kartais surašę skundą, valstiečiai nepasirodydavo teismuose ar išsižadėdavo savo žodžių. Pavyzdžiui, 1614–1617 m. buvo nagrinėta Barčių valsčiaus Senujų ir Naujųjų Vigonių kaimų valstiečių byla su Oršos, Pšelomo ir Barčių valsčių laikoju Bazilijumi Kopčiumi. Barčių valsčius priklausė didžiajam kunigaikščiui, todėl valstiečiai galėjo skųstis apeliaciniam teismui. Šią bylą nagrinėjo LDK iždininkas Jonas Valavičius. Kaip žinia, šis pareigūnas buvo atsakingas vadovo dvaro iždą. Keletą kartų pas valstiečius buvo siųsti teismo pareigūnai – revizoriai. Dėl iždininko nutarimo sugrąžinti senas prievoles buvo pateikta apeliacija, tačiau valstiečiai nepasirodė (nei atsiuntė savo atstovus) apeliaciniame teisme, nors buvo keturis kartus kviešti, per Žemės teismo teisėją Joną Rostovskį, todėl pirminis nutarimas buvo paliktas galioti. Nagrinėjant šią bylą valstiečius į teismą keletą kartų taip pat kvietė teismo vaznys. Vienas iš valstiečių skundų buvo nagrinėtas LDK iždininko paskirto revizoriaus Kristupo Sadovskio, kuris pas valstiečius buvo nusiuntęs savo tarną Simoną Ramavičių, tačiau valstiečiai su juo nesikalbėjo ir „užsispyrusiai stovėjo“ (laikėsi savo nuomonės). Tuomet tarnas nuvyko pas vaitą ir suolininkus, kurie prisipažino, jog jau metus laiko neima dėklos.

Valstiečiai teismo proceso metu komunikuodavo su LDK kancleriu, LDK iždininku, jei šiuos paskirdavo LDK kunigaikštis. Valstiečiai susitikdavo su revizoriais, vazniu. Teismuose jiems galėjo atstovauti pasirinkti valstiečiai. Centrinės valdžios pareigūnai su valstiečiais galėjo komunikuoti per savo pasiųstus atstovus. Vaitai ir suolininkai galėjo atstovauti valstiečių ir viso kaimo interesus.

Valstybinių valdų valstiečiai skųsdavosi seniūno skriaudomis, su kuriuo jiems tekdavo bendrauti asmeniškai. 1697 m. sausio 20 d. Semeliškių seniūnijos valstiečiai skundėsi dėl seniūno, Trakų pastalininko Ferdinando Ropo skriaudų, kurį perdavė karaliui seniūnijoje esantys pareigūnai. Negalėdami sumokėti jo nustatytų rinkliavų ir prievolių, valstiečiai bėga iš namų, o juos suradęs seniūnas įvairiai baudžia: muša, žudo, kankina, liepia surišti grandinėmis, atima gyvulius. Taip pat valstiečiai teigia, kad dėl neteisėtų rinkliavų buvo uždrausta skųstis. Didysis kunigaikštis įsakė, kad

valstiečiai nebūtų daugiau verčiami dirbti ir mokėti išsigalvotų rinkliavų¹²⁸. Semeliškių valsčius priklausė LDK didžiajam kunigaikščiui ir yra dab. Dzūkų aukštumos šiauriniame pakraštyje¹²⁹. Iš šio didžiojo kunigaikščio rašto matome, kad Semeliškių seniūnas rinko išsigalvotus mokesčius, o valstiečiai, kad nereikėtų jų mokėti, bėgdavo iš namų. Greičiausiai ne pats Semeliškių seniūnas baudavo valstiečius, o įsakydavo tai padaryti pavaldiniams. Galima daryti prielaidą, kad valstiečiai tiesiogiai galėjo bendrauti tik su vietos pareigūnais. Todėl valstiečiai skundą perdavė pareigūnams, kurie jį įteikė didžiajam kunigaikščiui. Greičiausiai, ne jam pačiam, o atsakingam asmeniui iš didžiojo kunigaikščio administracijos. Taigi matome, kad valstiečiai galėjo komunikuoti su savo valdytoju Trakų pastalininku, Semeliškių seniūnu. Šiuo atveju seniūnijoje buvę pareigūnai tapo valstiečių tarpininkais komunikuojant su didžiojo kunigaikščio administracija.

Dažnai valstiečiai išsirinkdavo atstovus, kad šie perduotų skundus dėl valdytojo ar nuomininko skriaudų. Tai galėjo būti suolininkai, vaitai ar geriau teisę išmanantys valstiečiai. Taigi per žemiausius vietos pareigūnus ar išrinktus atstovus iš valstiečių luomo, valstiečiai galėjo komunikuoti su didžiojo kunigaikščio teismo administracijos pareigūnais. Nagrinėti skundai parodė, kad dažniausiai buvo siunčiamas vienas ar du atstovai, kurie atstovaudavo kaimo ar vaitystės interesus. Tai rodo 1650 m. spalio 26 d. į Žemaitijos Žemės teismo knygą įrašytas Vegerių ir Vileikių vaitysčių (dab. Akmenės raj.) valstiečių skundas prieš savo laikytoją ir jo nuomininką. Valstiečiams ir vaitams iš Vegerių vaitystės atstovavo Petras Stasiulaitis ir Povilas Gudaitis, iš Vileikių vaitystės – suolininkas Jonas Užpilaitis ir Kasparas Kulvelaitis. Valstiečių atstovai skundėsi dėl prievolių pakėlimo, nepagrįstų mokesčių, darbų padaugėjimo, valstiečių išvairo iš kaimo. Valstiečių atstovai, norėdami apie tai pranešti LDK didžiajam kunigaikščiui, kreipėsi į Žemaitijos Žemės teismą, kad jų skundas būtų įrašytas¹³⁰. 1650 m. spalio 26 d. Akmenės valsčiaus Glubakių kaimo suolininkas Andrius Lubšys savo ir kaimo vyrų vardu skundėsi dėl laikytojo pono Adomo Ribskio skriaudų¹³¹. Iš šio skundo matome, kad valstiečiams ir vaitams iš vienos vaitystės atstovavo suolininkas su valstiečiu, o iš kitos du valstiečiai. Kitu atveju, valstiečiams atstovavo suolininkas. Valstiečiai žinojo apie savo galimybę kreiptis į LDK didžiojo kunigaikščio teismą.

1652 m. spalio 26 d. Telšių valsčiaus valdovo pavaldiniai, kurie buvo atiduoti valdyti dvaro laikytojai Piarnų vaivadienei Kotrynai Fundenofai Denhofovai, iš Telšių miesto – Povilas Sakalauskis, iš Niurkių

¹²⁸ Jablonskis, Konstantinas, Juozas, Jurginis. *Lietuvos TSR istorijos šaltiniai*. Vilnius: Politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1955. P.255. Nr. 289.

¹²⁹ Baltrūnas, Valentinas, Karmaza, Bronislavas. *Semeliškių apylinkių geomorfologija, paleogeografija, geologiniai ištekliai ir geopaveldas*. Interaktyvus http://www.llt.lt/pdf/semeliskes/semeliskes-1_gamta-2012.pdf [žiūrėta 2017 04 05]

¹³⁰ Jablonskis, Konstantinas, Juozas, Jurginis. *Lietuvos TSR istorijos šaltiniai*. Vilnius: Politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1955. P.199. Nr. 232.

¹³¹ Ten pat. P.200. Nr. 233.

kaimo – Kristupas Stanislovaitis, iš Skaudučių kaimo – Jonas Kebelis skundėsi savo kaimų ir viso valsčiaus vardu karaliui, kad yra verčiami mokėti mokesčius, kurie jiems nepriklauso. Taip pat valstiečiai skundėsi, kad yra verčiami savo lėšomis vykdyti statybos ir remonto darbus, laikytoja renka dideles stacijas sau ir pareigūnams. Taip pat yra verčiami su Denhofovai priklaususia šlėkta jai neįtinkančius kaimynus siaubti, ir vieno iš tokių plėšimo metu buvo užmuštas pavaldinys Jokūbas Tauginaitis¹³². Iš šio skundo matyti, kad Piarnų vaivadienė, Telšių valsčiaus laikytoja išnaudojo valstiečius kovoje su nepatinkančiais kaimynais. Valstiečiai buvo įrankis vykdyti nusikaltimą. Skundą valstiečiai surašė kartu su miestiečiais. Kaimo interesus ginė išrinkti jų atstovai.

1650 m. spalio 26 d. Beržėnų tijūnystės Naujamiesčio miestelėnai ir valsčiaus valstiečiai skundėsi dėl Beržėnų tijūno Fridrycho Volfio vietininko Talkovskio skriaudų. Jie teigė, kad vaitas susitaręs su suolininku ar turtingesniu valstiečiu pasiima sau statinę rugių, kviečių ar miežių, o pavaldiniams sako „ar tu geresnis, kad su manimi neišgersi, negu anas ten?“, muša bei stumdo juos. Suolininkas Simonas Kirkilas privertęs Kristupą Kazaitį atiduoti statinę avių Talkovskio šeimynykščiui Dovydui, o kai šis tai padaręs, Talkovskis jį sumušė, kad miežių statinės neatvežė. Taip pat valstiečiai skundėsi, kad Pukių kaime 3-iam lauke tris valakus ponai Umiastovskiai pasiėmė, ir nors Talkovskis turi revizorių įsakymą atsiimti žemę, tačiau ir toliau imą činšą iš pavaldinių¹³³. Iš šio skundo matyti, kad valstiečiai asmeniškai galėjo bendrauti su Beržėnų tijūno vietininku Talkovskiu. Suolininkas turėjęs būti tarpininku tarp vietininko ir valstiečių, buvo susitaręs su vietininku ir darė valstiečiams skriaudas, už tai gaudamas naudos. 1652 m. rugpjūčio 23 d. paskelbtas karaliaus Jono Kazimiero raštas skirtas vaitams, suolininkams ir visiems Beržėnų tijūnystės pavaldiniams, kad šie liautųsi maištavę ir būtų paklusnūs. Rašte valstiečiams įsakoma klausyti Beržėnų tijūno Fridrycho Volfio, mokėti dėklas, mokesčius, atlikti prievoles, nes dėl valstiečių neklusnumo valstybės iždas patiria didelių nuostolių. Jei valstiečiai nesiliaus maištavę, bus baudžiami¹³⁴. Greičiausiai apie šį raštą valstiečiams turėjo pranešti vaitai ir suolininkai. Valstiečių skundai nebuvo išgirsti, kadangi valstiečiams liepta nustoti maištavus.

1650 m. spalio 26 d. Akmenės valstiečių atstovai pateikė skundą prieš Akmenės valsčiaus laikytoją Danielių Martinkevičių. Skundą nagrinėjo Žemės teismo teisėjas ir Didžiųjų Dirvėnų tijūnas Jurgis Gruževskis, pateisėjas Viktoras Konstantinas, raštininkas Ariogalos tijūnas Jonas Stankevičius. Skundą pateikė miestelėnai Vaitiekus Jonaitis ir Stanislovas Jankaitis, iš Pleikių kaimo – Mykolas Bagdonaitis ir Adomas Stanislovaitis, iš Saunorių – suolininkas Stanislovas Saunoraitis ir Bražys Gedaitis, iš Mergelių kaimo – Baltramiejus Mikutaitis ir Povilas Truškys, iš Pagervių kaimo – Augustas

¹³² Jablonskis, Kęstutis. *Lietuvos valstiečių ir miestelėnų ginčai su dvarų valdytojais*. Vilnius: Mintis, 1959–1968. P. 259–260. Nr. 72.

¹³³ Ten pat. P. 260–263. Nr. 73.

¹³⁴ Ten pat. P. 263–264. Nr. 74.

Gustaitis ir Mykolas Ramutaitis, iš Šapnagių kaimo – Jankus Norkaitis ir Tomas Burkus, iš Gembūtės kaimo – Kasparas Negirvis ir Mikalojus Jankaitis, iš Kvokšelių kaimo – Jeronimas Kremblys. Jie skundėsi viso valsčiaus vaitų, miestiečių ir pavaldinių vardu karaliui. Šapnagių kaimo vyrai Kristupas Ramonaitis, Vytas Getulis, Jankus Norkaitis, Mykolas Plokštaitis, Kasparas Krabšius, Gabrielius Gečaitis, Augustas Butkaitis, Gabrielis Vaitiekaitis ir Vilius Norkaitis teigė, kad jiems senas prievoles įvedė, o Akmenės valsčiaus laikytojas D. Martinkevičius juos į dvarą pasikvietė. Jiems atvykus Akmenės nuomininkui ponui Gocui įsakė juos sumušti ir išplakti. Keli vyrai mirė, o Gabrielius Gečaitis vos liko gyvas. Iš Pleikių kaimo valstiečio Viliaus Mikalūnaičio laikytojas pasiėmė dukrą į savo tėvoninį dvarą, bet jos neišlaikė, tad ši pabėgo. Laikytojas atvykęs pas valstietį, klausė „tu žinai, kur ji gyvena“, ir paėmė iš jo porą jaučių¹³⁵. Valstiečiai skundą pateikė per savo atstovus. Kaip matome, Šapnagių kaimui atstovavo Jankus Norkaitis, kuris kartu su Šapnagių kaimo vyrais buvo nuėjęs į Danieliaus Martinkevičiaus dvarą. Galima daryti prielaidą, kad jis galėjo būti vienas iš kaimo atstovų dvare. Akmenės valsčiaus laikytojas įsakė Akmenės nuomininkui sustabdyti valstiečius, kad šie nepateiktų skundo. Tikriausiai, kad Gocys turėjo pavaldinių, padėjusių sumušti kaimo vyrus. O Akmenės valsčiaus laikytojas galėjo su valstiečiais daryti, ką nori. Tai rodo faktas, kad jis pasiėmė vieno iš valstiečių dukterį, pas kurį lankėsi namuose.

Teismo bylose užfiksuotas ir kitas panašus skundas. 1650 m. spalio 26 d. Akmenės valsčiaus Vegerių ir Vileikių vaitysčių valstiečiai skundėsi laikytoju Danieliumi Martinkevičiumi ir jo nuomininku Teodoru Nikžentaičiu. Valstiečių vardu iš Vegerių vaitystės skundėsi Petras Stasiulaitis ir Povilas Gudaitis, iš Vileikių vaitystės – suolininkas Jonas Užpilaitis ir Kasparas Kulvelaitis. Jie skundėsi savo, vaitų, suolininkų ir visų pavaldinių vardu. Valstiečiai iš Miežučių kaimo skundėsi, kad jie buvo išvyti iš savo 12 namų ir 7 valakų, o toje vietoje laikytojas D. Martinkevičius pasistatė dvarą. Tik Kristupui Gedaičiui, kuris, matyt, įtikio laikytojui, nors norėjo skųstis didžiajam kunigaikščiui, D. Martinkevičius, kad pasitrauktų iš kaimo, žemę savo palivarke šalia kaimo atidavė¹³⁶. Valstiečiai kartais galėdavo susitarti su laikytoju, tačiau tai galėjo padaryti „randantys bendrą kalbą“ valstiečiai. Pagaliau teismas 1652 m. sausio 25 d. atmetė valstiečių skundą prieš laikytoją D. Martinkevičių, kadangi nei LDK instigatorius, nei Akmenės žmonės neatvyko į teismą Varšuvoje. Valstiečiai iš viso buvo kviesti keturis kartus į teismą, tačiau neatvyko ir atstovų neatsiuntė.¹³⁷ Matome, kad valstiečių skundą nuspręsta nagrinėti Varšuvoje. Nors skųstis valstiečiai gali, tačiau greičiausiai neturėjo galimybių nuvykti į Varšuvą. Buvo skiriami šaukimai LDK instigatoriui, valstiečiams atvykti į teismą. Nors skundas buvo

¹³⁵ Ten pat. P. 265–268. Nr. 76.

¹³⁶ Ten pat. P. 269–272. Nr. 77.

¹³⁷ Ten pat. P. 272–274. Nr. 78.

atmestas, tačiau 1652 m. gruodžio 28 d. buvo pakeisti 1642 m. ankstesnių revizorių Stepono Pžišihovskio ir Petro Pržečyševskio surašyti nuostatai ir paskelbti nauji, kuriuos sudarė karaliaus komisarai – LDK referendorius Kipras Povilas Bžostovskis ir Vaitiekus Zielinskis. Pirmiausia valstiečiams iš skirtingų kaimų buvo nustatyta, kiek jie turi mokėti nuo valako bei kitos prievolės. Laikytojas įpareigojamas atleisti valstiečius nuo prievolių metams ar trejiems gaisro atveju bei buvo uždrausta rinkti pačiam ar nuomininkui činšą, tai turi daryti vaitai ir suolininkai. Taip pat įsakoma nebausti valstiečių sunkiomis bausmėmis bei laikytis priimtų nuostatų¹³⁸. Vėliau, 1658 m. rugpjūčio 21 d., karalius Jonas Kazimieras dar kartą patvirtino 1652 m. išleistus nuostatus. Karaliaus siūsti revizoriai prašomi Akmenės miestelėnų ir valstiečių sudarė naujus aktus, kaip turi elgtis valdytojas. Šiuos nuostatus valstiečiai turėjo perskaityti, peržiūrėti ir įsitikinti, kad viskas teisingai surašyta¹³⁹. Taigi karalius įsiklausė į valstiečių skundus, todėl buvo nusiųsti revizoriai, kurie priėmė naujus nuostatus, turinčius sustabdyti laikytojo D. Martinkevičiaus ir jo nuomininkų savivaliavimą. Iš dokumentų matyti, kad Akmenės valsčiaus valstiečiai iš pradžių siuntė atstovus, kurie pateikė skundą prieš laikytoją Danielių Martinkevičių. Valstiečiai ir LDK instigatorius buvo kviečiami į teismą, ir nors neatvyko, karalius pasiuntė revizorius sudaryti naujus nuostatus bei įsakė šiuos nuostatus paskelbti, kad būtų vykdomas teisingumas.

1650 m. spalio 26 d. kelių Akmenės valsčiaus kaimų valstiečiai skundėsi laikytojo Reginoldo Rozeno skriaudomis. Menčių kaimui atstovavo vaitas Jonas Križaitis, iš Padvaiskių kaimo – suolininkas Stanislovas Petravičius, iš Pakalniškių kaimo – Jonas Skerys, iš Keidų – Kristupas Bambalaitis. Skundžiamasi, kad vaitą rykštėmis išplakė, o vėliau grandinėmis sukaustė. Skunde teigiama, kad kai Menčių kaimas sudegė, vaitas dėl gaisro nuvyko į Raseinius ir prisiekė, kad jis tikrai įvyko¹⁴⁰. Iš šio skundo sužinome, kad vaitas turėjo vykti į Raseinius, kur posėdžiavo Žemės teismas ir privalėjo prisiekti, kad įvyko gaisras. Nors laikytojas dėl gaisro privalėjo atleisti valstiečius nuo prievolių, tačiau to nepadarė.

1650 m. spalio 26 d. Akmenės valsčiaus Didžiųjų Dirvėnų vaitystės valstiečiai skundėsi laikytoja Kotryna Šemetiene. Skundą surašė Steponas Kasparaitis ir Kristupas Mikolajaitis savo ir pavaldinių vardu¹⁴¹. 1680 m. spalio 15 d. Plungės valsčiaus valstiečiai suteikė įgaliojimus Gabrieliui Vainavičiui, Jonui Teitminavičiui, Matui Jarmalai ir Žygimantui Skersčiui jų vardu kelti bylą prieš Plungės seniūną

¹³⁸ Ten pat. P. 274–285. Nr. 79.

¹³⁹ Ten pat. P. 285–286. Nr. 80.

¹⁴⁰ Ten pat. P. 288–289. Nr. 82.

¹⁴¹ Ten pat. P. 289–290. Nr. 83.

Martyną Krišpyną Kiršenšteiną¹⁴². Matome, kad valstiečiai galėjo įgalioti tam tikrus asmenis atstovauti jiems teismuose.

1650 m. spalio 26 d. Akmenės valsčiaus Launikų, Stukių ir Kermešių kaimų (kaimų nepavyko identifikuoti) valstiečiai skundėsi laikytoja Ona Petkevičiūte, Andriaus Bialkovskio žmona. Visų valstiečių vardu skundėsi Jonas Matutaitis ir Kristupas Siltvaris. Jie teigė, kad renkant činšą laikytoja su savo valstiečiais atvažiuoja pas juos, ir jie turi atvykėlius išlaikyti, nors tokių prievolių valstiečiai prieš tai neturėjo¹⁴³. Kaip matome, valstiečių skundą pateikė iš kaimo siųsti atstovai. Valstiečiai susitikdavo su laikytoja, kai ši atvykdavo pas juos į namus.

1650 m. spalio 26 d. Akmenės valsčiaus Eglesių ir Pavenčio vaitystės valstiečiai skundėsi Piarnų vaivadienės laikytojos Kotrynos Fondenovos Denhofienės, kuriai priklausė ir Telšių valsčius, ir jos vietininkų Nižinskio bei Limanto skriaudomis bei prievolių padidiniu. Eglesių ir Pavenčių vaitystės vardu skundą pateikė Adomas Pauša ir Stanislovas Ermonaitis. Jie teigė, kad jiems draudžiama skųstis karaliui ir laikytojui Piarnu vaivada Denhofui, kai šis dar buvo gyvas. Kai Reksčių kaimo valstietis Simas Viktaitis pasiskundė Nižinskio skriaudomis, šis sužinojęs apie tai, jį sumušė. Kai iš Žalių kaimo valstietis Andrius Sutys skundėsi Piarnu vaivada, Nižinskis kelis kartus jį sumušė. Valstietis Petras Vaitiekaitis, kuris buvo skundęsis vaivada valsčiaus vardu, buvo sumuštas ir mirė. Kai Draginių kaimo valstietis Vaitiekus Gricaitis skundėsi vaivada, vietininkas Nižinskis įsakė savo tarnui Grabovskiui jį sumušti, nuo sumušimų valstietis mirė¹⁴⁴. Iš šio skundo matyti, kad valstiečiams atstovavo vaitystės valstiečiai. Kaip matome, iš pradžių šios vaitystės priklausė Piarnu vaivada Denhofui, kuriam valstiečiai skundėsi. Greičiausiai, valstiečiai juo pasitikėjo ir manė, kad jis sustabdys daromas skriaudas. Vėliau šios vaitystės perėjo jo žmonai Piarnu vaivadienei, dėl kurios skriaudų į Žemės teismą taip pat kreipėsi ir Telšių valsčiaus valstiečiai. Valstiečiai bendravo su laikytojos vietininkais, kurie juos mušdavo, jei šie pasiskųsdavo. Vietininkai taip pat galėjo įsakyti smurto veiksmus atlikti ir savo tarnams.

1655 m. kovo 14 d. karalius Jonas Kazimieras priėmė sprendimą, kuriuo patvirtino komisarų – LDK referendoriaus Kipro Povilo Bžostovskio ir Smolensko kustošo Valerijaus Stanislovo Judickio priimtą sprendimą dėl Pajūrio tijūnystės Karališkių kaimo valstiečių pasipriešinimo laikytojui. Valstiečiai nemokėjo mokesčių, kaltino savo laikytoją ir jo tijūną skriaudomis, tačiau to negalėjo įrodyti. Pirmųjų komisarų išleistų nuostatų valstiečiai nesilaikė, Žemaičių raštininkui Stanevičiui valstiečiai pasipriešino žodžiu. Vėlesniems komisarams valstiečiai prisipažino melavę dėl tijūno

¹⁴² Ten pat. P. 318–319. Nr. 98.

¹⁴³ Ten pat. P. 291–292. Nr. 84.

¹⁴⁴ Ten pat. P. 292–294. Nr. 85.

skriaudų bei laikytojo tarnus ir urėdus sumušę. Valstiečiai stengėsi kaltę suversti urėdams, esą jie muštynes pradėjo. Kaltinamiesiems sumušimu turėjo būti nukirstos rankos, tačiau laidavus kaimui, jie buvo paleisti. Komisarai teigė, kad turėtų valstiečius bausti dar griežčiau dėl jų savivaliavimo, tačiau būdami gailestingi bausmes sušvelnino. Komisarai priėmė sprendimą, kad seniūno Pankevičiaus apkaltinti maišto kurstytojai – Mykolas Grynaitis, Stanislovas Jakilaitis, Jonas Latišaitis, Motiejus Grindišaitis, Jonas Skamarakas, Vaitiekus Šiminaitis, Andrius Martinaitis turi būti išplakti rykštėmis egzекutoriaus Rybinskio¹⁴⁵. Iš šio komisarų sprendimo matome, kad valstiečių skundai ne visuomet buvo pagrįsti, jie galėjo ir meluoti dėl daromų skriaudų. Tai išsiaiškino LDK karaliaus paskirti komisarai, su kuriais valstiečiai greičiausiai tiesiogiai bendravo. Valstiečiai ne visuomet laikydavosi nuostatų. Bylos nagrinėjimo metu valstiečiai komunikavo su seniūnu, kuris pažino maištą sukėlusius valstiečius, komisarais bei Žemaičių Žemės teismo raštininku, kuris taip pat buvo komisarų. Matome, kad keli kaimo vyrai galėjo skatinti valstiečius nepaklusti seniūnui. Iš kitos pusės, valstiečiai turbūt išsigandę rimtesnės bausmės, prisipažino padarę nusikaltimą. Šioje byloje minimas tas pats LDK referendorius Kipras Povilas Bžostovskis (reikia atminti, kad LDK referendorių teismas garantuodavo valstiečio asmens bei turto apsaugą), kuris buvo vienas iš naujų Akmenės valsčiaus nuostatų sudarytojų.

Kartais valstiečiai atsiimdavo skundus prieš valdžios pareigūnus. Tai jie padarydavo, jei pavykdavo abiem pusėms susitarti. 1667 m. kovo 17 d. į Žemaičių Pilies teismo knygą įrašytas valstiečių raštas, kuriame patvirtinama, jog valstiečiai susitaikė ir sutarė su Karšuvos tijūnu Aleksandru Gorskiu. Nagrinėti šį skundą buvo paskirti komisarai – Šeduvos tijūnas Gabrielius Sipavičius ir Abraomas Kazimieras Montrymavičius. Kadangi komisarų sprendimu nebuvo patenkinta nei viena, nei kita pusė, norėdamos išvengti daugiau teismo išlaidų, abi pusės susitaikė¹⁴⁶. Valstiečiams pavyko susitarti su tijūnu, kad būtų nutrauktas bylinėjimasis, ir abi pusės išvengė didesnių finansinių nuostolių. Valstiečiai tiesiogiai komunikavo su tijūnu ir karaliaus paskirtais komisarais.

Vaitai ir suolininkai dažnai buvo tarpininkai tarp valstiečių ir dvaro, tačiau pasitaikydavo atvejų, kai vaitai patys darydavo skriaudas valstiečiams. 1679 m. rugpjūčio 5 d. Šiaulių ekonomijos Šiladžio ir Pašiladžio vaitystės valstiečiai skundėsi prieš savo vaitą Gineitį dėl jo savivaliavimo. Bylą sprendė paskirti komisarai - Žemaičių kunigaikštystės kaštelionas Stanislovas Vincentas Orda ir Kijevo stalininkas Šiaulių ekonomijos administratorius Jurgis Mykolas Maneckas. Valstiečiai prašė atleisti

¹⁴⁵ Jablonskis, Konstantinas, Juozas, Jurginis. *Lietuvos TSR istorijos šaltiniai*. Vilnius: Politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1955. P.270. Nr. 316. (Taip pat šis tekstas yra publikuotas knygoje *Valstiečių ir miestelėnų ginčai su dvarų valdytojais*, Nr. 87.)

¹⁴⁶ Jablonskis, Kęstutis. *Lietuvos valstiečių ir miestelėnų ginčai su dvarų valdytojais*. Vilnius: Mintis, 1959–1968. P. 302–304. Nr. 91.

senuosius vaitus ir leisti išsirinkti naujuosius. Valstiečių išrinkti vyrai ir įteikė skundą prieš savo vaitą. Jie teigė, kad vaitas pamiršo savo teises, yra susitaręs su dvaru ir skiria nepakeliamas rinkliavas, pasisavina pinigus, skriaudžia ir draudžia kreiptis į teismą. Komisarai išnagrinėję skundą, atleido senuosius vaitus, o valstiečiams leido išsirinkti sau naujus¹⁴⁷. Matome, kad valstiečiai turėjo tam tikrą savivaldą, kadangi galėjo pasiekti vaitų pakeitimo ir juos patys išsirinkti.

1701 m. vasario 14 d. – birželio 09 d. LDK referendorių teismas nagrinėjo Prienų seniūno Aleksandro Butlerio skundą dėl Pavarnėnų kaimo valstiečių priešinimosi. Valstiečiai Juozas Juodbelis, Kristupas Vanagas, Kazimieras Daugėla, Lukas Čiapas, Petras Aukštuplakis, Čiapas Morkūnas, Jurgis, Deividas ir Čiapas Kleizos, Jonas Pompa, Petras ir Kazimieras Kovalskiai, Michaelis Šakata, Jurgis Jorelinis, Antanas Antaninas, Petras Stasiūnas, Andrius Bročakas, Lukas Kruzanas, Jokūbas Juodbelis, Andrius Kuchta, Juozas Galgalis, Jurgis Zubačas, Mykolas Daugėla su žmonomis ir namiškiais buvo kaltinami dėl maišto ir dvariškio Jokūbo Priluskio nužudymo. Dėl šių nusikaltimų, matyt dvaro teismo, buvo nuteisti mirties bausme. 1701 m. balandžio 20 d. valstiečiai buvo pakviesti į teismą Varšuvoje, į kurį nusiuntė savo atstovus – Juozą Juodbelį, Kristupą Vanagą ir Kazimierą Daugėlą iš Pavarnėnų kaimo. Birželio 07 d. teismas išklauė abiejų pusių parodymus ir atkreipė dėmesį, kad Pavarnėnų kaimo pavaldiniai nepristatė visų reikiamų dokumentų į teismo kanceliariją. Teismas leido juos pristatyti vėliau. Taip pat įsakė, kad pavaldiniai paklustų seniūnui, vykdytų visas nustatytas prievoles. Valstiečiai teigė, kad seniūnas darė įvairią žalą. Teismas nusprendė nusiųsti komisiją į Pavarnėnų kaimą ir ištirti, ar yra kokių valstiečių pretenzijų¹⁴⁸. 1702 m. balandžio 14 d. Pavarnėnų kaimo valstiečiai Jonas Igliškis ir Steponas Jusaitis, kurie buvo kaltinami dėl dvariškio Jokūbo Priluskio nužudymo, prašė juos paleisti. Referendorių teismas, atsižvelgdamas, kad jie jau seniai sėdi kalėjime ir LDK yra sumaištis (vyko karas su Švedija) nusprendė patenkinti nuteistųjų prašymą¹⁴⁹. Iš šių bylų matome, kad valstiečius į teismą padavė Prienų seniūnas Aleksandras Butleris. Valstiečiai buvo kviečiami atvykti į referendorių teismą Varšuvoje, kur nusiuntė savo atstovus. Valstiečiams buvo leista vėliau pristatyti reikiamus dokumentus į teismo kanceliariją, tai rodo, kad buvo atsižvelgiama į jų poreikius. Greičiausiai, valstiečiai nežinojo, kokius dokumentus jiems reikia pristatyti. Valstiečiai galėjo pateikti savo liudijimą teisme per siųstus atstovus. Nuteistieji valstiečiai galėdavo prašyti malonės būti paleisti iš kalėjimo, kai bylos nagrinėjimas sustodavo ar dėl karinių veiksmų LDK.

¹⁴⁷ Jablonskis, Konstantinas, Juozas, Jurginis. *Lietuvos TSR istorijos šaltiniai*. Vilnius: Politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1955. P. 272–273. Nr. 318.

¹⁴⁸ Jasas, Rimantas, Orda, Jurgis. *Lietuvos valstiečių ir miestelėnų ginčai su dvarų valdytojais*, II dalis. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1961 m. P. 57–61. Nr. 1.

¹⁴⁹ Ten pat. P. 61–62. Nr. 2.

1726 m. lapkričio 23 d. LDK asesorių teismas (prisiminkime, kad asesorių teismas sprendė „karališkųjų“ žemių gyventojų bylas) priėmė sprendimą byloje tarp Merkinės tenuto Šadžiūnų ir Smarliūnų kaimo valstiečių ir jų valdytojo Kazimiero Boričevskio. Viso kaimo vardu skundėsi vaitas Matijošius Mizeris, Matijošius Bubelis ir Martynas Bubelis. Valstiečiai skundėsi, kad jiems padidintos prievolės. Šią bylą nagrinėti buvo paskirtas Livonijos tiltininkas Antanas Norvaiša. Boričevskis į teismą neatvyko, nors buvo kviestas tris kartus. Valstiečiai teigė, kad prievolės jiems nustatytos dar nuo Stepono Batoro laikų ir vis tvirtinamos naujų karalių¹⁵⁰. Šioje byloje valstiečiams atstovavo vaitas ir keli paprasti valstiečiai. Valstiečiai žinojo, kokias ir kiek prievolių jie turi vykdyti. 1727 m. kovo 20 d. Asesorių teismas priėmė sprendimą byloje tarp Kazimiero Boričevskio, iš vienos pusės, ir Šadžiūnų ir Smarliūnų valstiečių ir referendorių teismo paskirto komisaro Antano Norvaišos, iš kitos pusės. Valstiečiams atstovavo Juozas Tomaševičius, Matijošius ir Martynas Bubeliai, Matijošius Griškanis ir Smarliūnų kaimo suolininkas Kazimieras Dedulevičius. Šie valstiečiai įvardijami kaip maištininkai. Valdytojas Kazimieras Boričevskis teigė, kad, matydamas „revoliucijas“ LDK, mokesčių nedidino. Tuo tarpu komisaras A. Norvaiša, turėdamas valdą netoli jo vaitystės, kurstė jo pavaldinius nepaklusti ir maištauti. Kuomet atvyko Boričevskio tarnai šlėktos Liudvikas Tvorovskis (Tworowskiego) ir Liudvikas Krasovskis surinkti činšą iš Smarliūnų kaimo, Norvaiša naktį iš lapkričio 16 į 17 d. subūrė valstiečius ir sukėlė maištą. Jo metu sumušė siųstus šlėktas, vaitą Matijošių Mizerį, kuris palaikė dvaro interesus, o vieną nelaisvą valstietį užmušė. Teismas nusprendė valstiečių nebausti, o paskirti pinigines baudas¹⁵¹. Kaip matome, paskirtasis komisaras Antanas Norvaiša buvo apkaltintas maišto sukėlimu. Galbūt valstiečiai nerado priemonių, kaip kitaip susitarti su valdytoju, todėl valstiečiams užteko vos kelių žodžių sukelti maištą. Ankstesniame skunde valstiečių interesus atstovavo vaitas, o maišto metu jis palaikė dvarą, tai rodo, kad vaitas nepalaikė valstiečių maišto. Valstiečiams teismo metu atstovavo keli valstiečiai ir suolininkas.

1735 m. Gailiškių suolininkijos valstiečiai generaliniam komisarui skundėsi vaito Butavičiaus skriaudomis. Valstiečiai teigė, kad šiam dar būnant suolininku, juos skriaudė, todėl buvo pašalintas pačių valstiečių iš šių pareigų. Mirus senajam vaitui Mickevičiui, valstiečiai naujuoju vaitu išrinko Deividą Petriką, bet Butavičius papirko administratorių Raudavičių, ir vaitu paskyrė jį. Nepaisant vyrų prieštaravimo, jį vaitu paliko, o dabar jis tokias skriaudas daro, kad valstiečius į skurdą baigia atvesti. Valstiečių vardu skundėsi Antanas Milenkis, Kazimieras Bruzevičius, Mykolas Raudonis, Jonas Ivaškevičius, Kazimieras Spiginis, Kazimieras Petrikas, Žygimantas Gričius¹⁵². Iš šio skundo matome,

¹⁵⁰ Ten pat. P.91–93. Nr. 8a.

¹⁵¹ Ten pat. P.93–100. Nr. 09.

¹⁵² Ten pat. P.103–105. Nr. 11.

kad valstiečiai turėjo tam tikrą savivaldą, kadangi galėjo išsirinkti vaitą (kaip ir ankstesniu atveju), pašalinti suolininką iš pareigų. Matome, kad valstiečiai galėjo išsirinkti žemiausius vietos pareigūnus. Taip pat jie galėjo prieštarauti, jei išrinktasis pareigūnas jiems neįtikdavo. Nors vaitas, o anksčiau – suolininkas Butavičius turėjo būti tarpininku tarp valstiečių ir dvaro, jis skriaudė valstiečius. Greičiausiai jis palaikė gerus santykius su dvaro administratoriumi, kadangi šis galėjo jį papirkti. Greičiausiai, kad į valstiečių skundą nebuvo sureaguota, kadangi vėliau tie patys valstiečiai – Antanas Milenkis, Kazimieras Bruzevičius, Mykolas Raudonis, Jonas Ivaškevičius, Kazimieras Spiginis, Kazimieras Petrikas, Žygimantas Gricius – pakartotinai rašė skundą prieš vaitą Butavičių¹⁵³.

Klauseikių ir Kalčėnų vaitysčių valstiečiai taip pat skundėsi dėl to paties vaito Butavičiaus skriaudų. Valstiečiai skundėsi, kad komisaras Bernackis jų skundų nepaisė, tad prašė atsiųsti revizorių. Valstiečių vardu skundėsi Kazimieras Bruzevičius, Antanas Milenkis, Matas Girdenis, Jonas Ivaškevičius, Petras Bruzevičius, Mykolas Raudonis, Kristupas Buividas, Kazimieras Barkevičius, Kazimieras Petrikas, Žygimantas Gricius, Kazimieras Milenkis, Deividas Šiksnius, Ambrozijus Piecius, Jokūbas Roževicas, Mykolas Marcinkevičius, Kazimieras Jasius, Jonas Kairys, Kazimieras Spiginis, Jokūbas Pabrežas, Jurgis Raudonis, Povilas Sareika, Jurgis Barkus, Kazimieras Surkis, Juozas Šopis, Kazimieras Pilipaitis, Stanislovas Vaseris, Povilas Petrikas, Antanas Madzilevskis, Andrius Kostepskis, Stefanus Tauryla, Kristupas Inta, Jokūbas Balukevičius¹⁵⁴. Kaip matome šiame skunde minimos kelios tos pačios anksčiau minėtų valstiečių pavardės, tad galima spėti, galbūt jie buvo iniciatoriai, paskatinę skųstis vaito skriaudomis.

Valstybinių dvarų valstiečiai galėjo dirbti žemiausios vietos pareigūnais – vaitais, suolininkais, kurie ne visuomet atlikdavo tarpininko vaidmenį tarp dvaro ir kaimo žmonių. Nagrinėti Lietuvos valstiečių skundai atskleidė, kad valstiečiai patys galėjo išsirinkti vaitus, suolininkus, pašalinti juos pareigų. Tai rodo, kad valstiečiai turėjo tam tikrą savivaldą kaime. Iš kitos pusės, vaitai ir suolininkai dažniausiai buvo išrenkami atstovauti valstiečius pateikiant skundus dėl valdytojo, jo nuomininko, tįjūno, seniūno skriaudų. Atstovais taip pat buvo išrenkami ir valstiečiai, kurie turbūt geriau išmanė teisinės procedūras ar buvo iniciatyvesni. Jei valstiečių konfliktas su vietos valdžios pareigūnu nebūdavo išsprendžiamas, valstiečiai galėjo pradėti maištauti: nemokėdavo mokesčių, neatlikdavo prievolių, konfliktuodavo su dvaro pareigūnais, įsiveldavo į smurto veiksmus. Kartais maištui užtekdavo labai nedidelio paskatinimo. Tai rodo, kad iš „apačių“ kildavo noras keisti esamą situaciją. Išsiaiškinti esamą situaciją buvo skiriamos įvairios komisijos, siunčiami komisarai, revizoriai, kurie sudarydavo net naujus dvaro nuostatus. Taigi valstiečiai komunikuodavo su LDK centrinės valdžios pareigūnais bei galėjo

¹⁵³ Ten pat. P. 110-111. Nr. 15.

¹⁵⁴ Ten pat. P. 106-108. Nr. 12.

išsireikalausti geresnių sau sąlygų. LDK buvo susiformavusi teismų sistema, kuri nustatė normas, kaip spręsti konfliktus tarp valstiečių bei jų valdytojų.

4.2. Žagarės trakto valstiečių komunikacija su valdžios atstovais

Žagarės dvaras priklausė Šiaulių karališkajai ekonomijai (toliau – ŠE). Iš Žagarės dvaro teismo knygų matyti, kad ŠE valstiečių ir miestelėnų teisinė kultūra buvo gana aukšto lygio, jie dažnai bylinėdavosi, daugiau ar mažiau išmanė įstatymus, net ir testamentai (paprastai miestelėnų) buvo įrašomi į teismų knygas. Teismo sprendimai buvo priimami pagal Trečiąją Lietuvos Statutą, o jei nebūdavo liudininkų, bylų baigtis buvo sprendžiama burtų pagalba¹⁵⁵.

Pirmojoje teismo dvaro knygoje parašyti tekstai yra trumpi, susiję su pardavimų sutartimis. Iš bylų galima matyti, kad valstiečiai žodžiu (ne raštu) pasakydavo, jog parduoda žemę. Valstiečiai galėjo susitikti su vietininkais, vaitais ir suolininkais. Parduodamas žemę valstietis atsisakydavo visų pretenzijų į ją, o naujais šeimininkas galėjo su ja elgtis, kaip tik panorėjęs. Sutartį patvirtindavo laisvieji žmonės¹⁵⁶.

1693 m. kovo 10 d. Juodeikiuose buvo sprendžiama byla tarp Juodeikių kaimo valstiečio Juozo Biržulio ir įvairių kaimų valstiečių: Urbano Bogdanavičiaus, Gabrieliaus Ginkevičiaus, Jeronimo Andruškevičiaus, Povilo Skėrio, Kazimiero Mažuko, Augusto Stankevičiaus, Simono Garniaus. Bylą sprendė vaitas Juozas Paisevičius. Juozas Biržulis teisme teigė, kad minėti valstiečiai atvyko į jo namus, paėmė iš jo namų neaišku kokių tikslu 15 talerių ir paprašė tuo metu buvusio pono Žagarės vaito Stanislavo Vištako parašyti kvitą, kad paėmė minėtą sumą. Biržulis reikalavo, kad jam grąžintų pinigus. Minėtieji valstiečiai atvyko į teismą geranoriškai ir teigė, kad pinigus pasiėmė ne savo naudai, o pasiskolino vaitystės vardu bei pateikė vaitystės išlaidų sąrašą. Tuomet teisėjas, išklausęs abi puses nusprendė, kad tie pinigai nebuvo paimiti sau ir įsakė minėtiems vyrams per dvi savaites išmokėti 15 talerių. O jeigu valstiečiai nesumokės, tuomet tai turi padaryti naujas Žagarės vaitas Antanas Livinskas¹⁵⁷. Iš šios bylos matome, kad vaitas galėjo surinkti pinigus iš vaitystės žmonių, jei atsirasdavo skubus reikalas, be atskiros dvaro nurodymo. Atlikti šį darbą buvo siunčiami kiti valstiečiai. Čia matome valstiečio ir žemiausių vietos valdžios atstovų komunikaciją, kai nesutarimai galėjo kilti ir su tarsi valstiečių bendruomenės interesus atstovaujančiu vaitu. Kita vertus, neteisėti vaito reikalavimai buvo panaikinti aukštesnio pareigose Žagarės trakto vaito.

¹⁵⁵ Baliulis, Algirdas, Firkovičius, Romualdas ir Raudeliūnas, Vytautas. *Žagarės dvaro teismo knygos*. Vilnius: Petro ofsetas, 2003. P.13.

¹⁵⁶ Ten pat. P. 110–125.

¹⁵⁷ Ten pat. P. 167–168. Nr. 57.

Nors vaitas atliko tarpininkavimo tarp dvaro ir valstiečių funkciją, tačiau pasitaikydavo atvejų, kai jie smurtaudavo prieš valstiečius.

Pavyzdžiui, 1693 m. kovo 03 d. Gaigalių kaimo valstiečiai įteikė protestą teismo suolininkui Stanislovui Januškaiti dėl Žagarės trakto vaito Aleksandro Golko (Galkaus) skriaudų. Valstiečiai skundėsi, jog jis neatlieka savo vaito funkcijų, neatlieka išdo revizijos, smurtaudamas renką činšo mokestį po 10 auksinų kasmet, vyrus engia ir grobia iš valstiečių įvairų turtą. Neapsikęsdami tokių skriaudų, valstiečiai vaitui siekė iškelti bylą ŠE administratoriaus teisme. Kadangi valstiečiai skundėsi, jog vaitas nedaro revizijos, matyti, kad vaitas galėjo mokesčius rinkti nesąžiningai¹⁵⁸. Galima daryti prielaidą, kad jis, kaip ir anksčiau minėtu atveju, siuntė kitus (sau paklusnius) valstiečius, kad šie prievarta paimtų pinigus. Po šiuo protestu pasirašė visi kaimo valstiečiai. Tai rodo, kad santykiais tarp vaito ir valstiečių ne visuomet buvo patenkinanti tiek viena, tiek kita pusė.

Iš šios bylos matome, kad valstiečiai nesutarė su vaitais, kurie juos išnaudojo. Jie skundėsi karaliaus komisarams, kadangi kaltino dvarą ir vaitus bendradarbiaujant ir engiant valstiečius. Galima daryti prielaidą, kad valstiečiai buvo gąsdinamai ar jiems grasinama, galbūt, didesnėmis prievolėmis, jei šie kreipsis į teismą ir skųsis. Taigi vaitai ne visuomet atstovavo valstiečių interesus ir jautėsi už juos viršesni bei nevykdavo savo pareigų.

Iš pateiktų pavyzdžių galima daryti prielaidą, kad vaito funkcijos buvo pakankamai plačios. Jie buvo tarpininkai tarp kaimo ir dvaro. Miesto vaitas spręsdavo įvairias bylas, sudėtingesnes bylas spręsdavo keli vaitai. Kaimo vaitai prižiūrėjo, kad valstiečiai laiku atliktų numatytus darbus, rinko mokesčius. Pasitaikydavo atvejų, kai vaitai patys smurtaudavo prieš valstiečius.

1693 m. sausio 07 d. į teismo knygą įrašytas Žagarės vaito pareiškimas, kad 1/9 valako, priklausęs anksčiau apsivogusiems ir činšo nemokėjusiems valstiečiams, atimamas ir perduodamas kitiems vaitijos valstiečiams. Į Žagarės dvarą asmeniškai atvyko Žagarės miesto vaitas ponas Juozapas Paisevičius. Jis papasakojo, kad jis turėjo nuomininką valstietį, kuris 10 metų nemokėjo činšo ir apsivogė. Dabar ši žemė perduodama Minšaičių kaimo valstiečiams Urbonui Bogdanavičiui ir Kazimierui Stakevičiui visiems laikams, ir šie mokės ponui vaitui činšą. Už nusikaltimą, jeigu padarys, turės sumokėti 10 lietuviškų grašių. Po sutartimi pasirašė ponas Steponas Ilevičius, Andrius ir Stanislovas Šemboravičiai¹⁵⁹. 1693 m. vasario 10 d. Budraičiuose išnagrinėta byla tarp Kristupo Bulatos ir valstiečio Mato Pošupo. Matas Pošupas kaltinamas pavogęs iš Kristupo miško 10 vežimų malkų. Suolininkai Jonas Dovydaitis ir Mykolas Valberis paliudijo, kad pas jį buvo rastos malkos, todėl jis bus teisiamas už vagystę. Kristupas Bulata įrodė, kad miškas jam priklauso nuo 1676 m.

¹⁵⁸ Ten pat. P. 176–177. Nr. 79.

¹⁵⁹ Ten pat. P. 164. Nr. 53.

birželio 17 d.: jis pateikė reikalingus dokumentus. Vaitas Benuševičius skyrė baudą valstiečiui: 5 auksinus atlyginti Bulatui, 2 auksinus sumokėti už teismo išlaidas bei visą savaitę už nusikaltimą dvare turės dirbti¹⁶⁰. Iš šių bylų matome, kad valstiečiai bylos metu bendravo iš valdžios pareigūnų tik su vaitu, kuris byloje vienu metu buvo ir teisėjas, ir ieškovas.

1691 m. rugsėjo 25 d. Žagarės dvaro teisme teisėjaujant vietininkui išnagrinėta byla tarp dviejų valstiečių – Jurgio Tubo ir Simono Šturmulio iš Juodeikių kaimo, dėl žemės ribų nustatymo. Simonas skundėsi, kad Tubas 10 metų laiko užgrobęs pusę valako miško, kuris priklauso jam. Teismas išklausęs abi puses dėl ginčo tarp vyrų, kurie valdo žemes akalicoje, nutarė nuvykti ten su ponu vaitu Stanislovu Vištaku, matininku ir suolininku. Iš naujo buvo išmatuota žemė, kad nekiltų nesutarimų tarp valstiečių¹⁶¹. Matome, kad valstiečiai bendraudavo su vietos valdžios pareigūnais teismo metu, t. y. ŠE vietininku bei vaitu.

1692 m. sausio 16 d. Žagarės dvaro teisme išnagrinėta byla tarp Kuršo kunigaikštystės kunigaikščio, Medžiavos seniūno Vilhelmo Kristupo Offenbergo pavaldinio Reino Rukaičio ir ŠE pavaldinio iš Jankūnų kaimo pono Galkaus (greičiausiai vaito) pavaldinio Jokūbo Pakščio. Rukaitis teigė, kad praeitais metais jis nusipirko arklį iš Pakščio už pusšesto talerio Mituvoje (dabar Jelgavoje). Mikelis Makaitis, latvis, atėmė arklį, teigdamas, kad tai jo arklys, kurį pavogė. Pakštys teisme teigė, kad arklį pirkė iš ŠE pavaldinio praeitą vasarą Šiaulių turguje. Taip pat jis teigė, kad gali pakviesti paliudyti Žemaitijos kunigaikštystėje gyvenančius ponus šlėktas, kad šis arklys pas tam tikrus žmones buvo jau 4 metus, kad būtų panaikintos pretenzijos. Todėl teisėjas, dalyvaujant ponui Ofenbergui, Medžiavos seniūnui, šlėktoms, taip pat Žagarės dvaro trakto vaitams¹⁶², išklausęs abi puses, nutarė, kad Pakštys nekaltas ir liepė jam sugrąžinti pinigus¹⁶³. Iš šios bylos matome, kad valstiečiai teisėsi ne tik su vietos gyventojais, bet ir svetimšaliais. Valstiečiai galėjo kviesti šlėktas paliudyti dėl jų teisme. Valstiečiai gynė savo interesus prieš teisėją – ŠE vietininką, vaitus. Įdomu tai, kad teisme dalyvavo ir iš Kuršo atvykęs Medžiavos (db. Mežuotnė, Latvija) seniūnas Offenbergas.

1693 m. kovo 11 d. visi Linkaičių kaimo vyrai skundėsi savo suolininku Steponu Pauga. Jį apskundė Jokūbas Žalys dėl paimtų 6 vežimo šieno. Valstiečiai skundėsi, kad suolininkas verčia duoti įvairius pylimus (pilti grūdus), saugoti dvarą. Teisėjas išklausęs vyrų prisipažinimo, atleido juos nuo šieno suvežimo ir įsakė nesipriešinti suolininkui, o jei priešinsis turės sumokėti 5 lietuviškų grašių

¹⁶⁰ Ten pat. P. 168. Nr. 58.

¹⁶¹ Ten pat. P. 138. Nr. 28.

¹⁶² Ten pat. P. 148. Nr. 41. (*A tak ja, urząd przy bytnosci jm. Pana Ofemberka starosty medzemujskiego i ichm, panow szlachty, obywatelow Księstwa Zmujdzkiego, takze panow wojtow traktu zagorskiego*).

¹⁶³ Ten pat. P. 147–148. Nr. 41.

baudą¹⁶⁴. Iš šios bylos matome, kad valstiečiai skundėsi žemiausiu vietos valdžios pareigūnu, nors jie kaip tik, turėtų būti tarpininkais tarp valstiečių ir aukštesnių vietos valdžios pareigūnų.

1695 m. (tikslėnė data nenurodyta) Žagarės dvare buvo išspręsta byla tarp Pranciškaus Girniaus iš Ribinų kaimo ir Mikalojaus Jonaičio, kuris gyvena miško žemėje. Pranciškus Girnius pateikė dekretą, kurį surašė Vendeno (dab. Cėsys) iždininkas Pilsudskis, ŠE vietininkas 1672 m. kovo 08 d. Iš kitos pusės, Mikalojus Jonaitis taip pat pateikė dekretą, kad dėl šios žemės jau teisėsi jo pirmtakai ir jam ši žemė priklauso. Teismas paskyrė du inkvizitorius (tikrintojus): Žagarės trakto vaitą Mykolą Pobolskį su Steponu Salevičiumi. Jie atvyko į tą kaimą, sušaukė visus vyrus, kiekvieną atskirai apklausė ir visą tai užrašė bei pateikė teismui. Perskaičius apklausas abi pusės prašė priteisti jiems tą žemę. Teismas, dalyvaujant trimis Žagarės trakto vaitams – ponui Jurgiui Gimbučai, Aleksandrui Golkui (Galkui) ir Juozui Juodzevičiui, išklausęs abi puses ir apklausos informaciją, priteisė sklypą Jonaičiui, o Girniui įsakyta atsisakyti pretenzijų į šią žemę¹⁶⁵. Matome, kad valstiečiai turėjo dokumentus įrodančius, kad jiems priklauso žemė. Iš esmės, visos bylos metu valstiečiai komunikavo su vaitais. Valstiečiai šiuo atveju liudijo teisme ir bendravo asmeniškai su tikrintojais. Matome, kad valstietis Pranciškus Girnius buvo susitikęs su ŠE vietininku, kuris išdavė dekretą dėl žemės.

1694 m. rugsėjo 24 d. Stungiuose vyko teismas tarp Mykolo Pobolskio ir Stungių kaimo valstiečių Jokūbo Jeronimo, Jono Urniežiaus, Deivido Zylos, Jokūbo Karklio, iš vienos pusės, ir Adomo Šilaičio, jo žmonos Agnieškos, sūnų Andriaus ir Jono bei dukros Elenos, iš kitos pusės. Valstiečiai skundėsi, jog Agnieška užsiima burtininkavimu, visa šeima vagia iš valstiečių. Tada valstiečių advokatas vaitas Juozas Juodzevičius pateikė vietininko ir komisaro dekretus, surašytus 1679 m. liepos 15 d. dėl Šilaičio plėšikavimo, vogimo, burtininkavimo. Paaikškėjo, jog jis jau buvo pasiųstas į tortūrą, šeima turėjo būti išvyta ne tik iš kaimo, bet ir iš visos ŠE. Tada teisėjas, dalyvaujant Lydos paiždininkui Teofilui Borovskiui iš Borovo, Rečicos pataurininkui Martynui Zaleskiui iš Višotų ir keturiems Žagarės trakto vaitams, išnagrinėjęs bylą, išklausęs daug liudininkų, nusprendė piktadarius Adomą Šilaitį ir jo žmoną nusiųsti į tortūrą pas Šiaulių budelį. Šilaičio vaikai turėjo būti išvyti iš ŠE be galimybės sugrįžti. O tie žmonės, kurie po ankstesnio teismo priėmė Šilaičio šeimą gyventi Stungių kaime, turėjo būti dvare nubausti¹⁶⁶. Matome, kad ši byla yra pakankamai sudėtinga, o Šilaičio šeima jau kartą buvo bausta dėl tų pačių nusikaltimų. Teismo metu kiekvienas valstietis liudijo, kokius blogus dalykus padarė jiems Šilaičio šeima, o taip pat jie turėjo savo advokatą – vaitą, kuris jiems atstovavo. Be to, bylą nagrinėjo

¹⁶⁴ Ten pat. P. 172–173. Nr. 70.

¹⁶⁵ Ten pat. P. 181–182. Nr. 85.

¹⁶⁶ Ten pat. P. 183–186. Nr. 88.

ne tik ŠE vietininkas, bet ir kiti LDK pareigūnai. Sunku pasakyti, kaip jie buvo susiję su ŠE, bet greičiausiai jie čia turėjo valdas.

1694 m. kovo 20 d. iš Gražaičių ir Juodeikių kaimų Mikalojus Dargužas geranoriškai pripažino, kad gyvena Gražaičių kaime ir turėdamas 1/3 valako žemės Juodeikių lauke negali vykdyti prievolių LDK išdui, mokėti dvarui, todėl pardavė šią žemę už pustrėčio talerio Matui Jarui. Pagal nustatytus vaito Mykolo Pobolskio mokesčius, nuo šios žemės reikia sumokėti 12 činšo ir 12 prievolių per metus atlikti. Ir tai turi prižiūrėti ponas administratorius ir sandėlio raštininkas¹⁶⁷. Iš šios bylos matyti, kad vaitas kontroliuodavo, kokius mokesčius ir prievoles turi atlikti valstiečiai.

1747 m. kovo 18 d. Stungiuose šio kaimo gyventojas Danielis Jablonskis pateikė ieškinį Bironui Lotyšai dėl žmonos apšmeižimo raganavimu. Bironas apgailestavo dėl šių savo žodžių ir prisiekė savo mirtimi, kad tai ne jis sugalvojo. Bironas teigė, kad šį šmeižtą sugalvojo miestelėnė Balcerienė, kuriai kovo 22 d. paskirta priesaika Žagarės dvare, jog ji šmeižė Jablonskio žmoną raganavimu. Priesaika turėjo būti duota pasirašant visoms pusėms. Po priesaikos turėjo būti paskelbta amžina taika tarp besibylinėjančių pusių¹⁶⁸. Iš šio įrašo matyti, kad Stungių kaimo gyventojas ieškinį iš pradžių pateikė Stungiuose, o priesaiką duoti ir vykti jos išklaudyti turėjo Žagarės dvare. Galima daryti prielaidą, kad valstiečiai turėjo galimybę susitikti su atsakingu pareigūnu už priesaikų įrašymą, kadangi ji turėjo būti patvirtinta raštu.

1747 m. gegužės 26 d. Stungiuose išnagrinėta byla tarp Kazimiero Kigo ir Juozo Veilantos dėl trečdaliao valako. Byla buvo nagrinėta didžiojo kunigaikščio paskirto komisaro, kuris išklauses Stungių kaimo vyrų paliudijimus, išsiaiškino, jog Juozas Veilanta neteisėtai pasisavino kortelę įrodančią, jog žemė priklauso Kazimierui Kigui. Teismas žemę grąžino Kazimierui Kigui, o Juozui Veilantai įsakyta už derlių, kurį gavo iš šios žemės, sumokėti teisingą činšu nuomos kainą. Kaimo vyrams buvo įsakyta pastatyti tvorą tarp besibylinėjančių pusių žemės¹⁶⁹. Iš šio nuosprendžio matyti, kad ją nagrinėjo komisaras, kuris susitiko su Stungių kaimo vyrais. Valstiečiai galėjo būti pakviesti paliudyti, kai buvo nagrinėjamos bylos susijusios su žemės nuosavybe.

Iš šių pateiktų pavyzdžių matome, kad dažniausiai bylų nagrinėjimo ir teismo metu valstiečiai bendravo su vaitais ir suolininkais. Pasitaikydavo atvejų, kai jie taip pat darydavo skriaudas ir valstiečiai pateikdavo skundus prieš juos. Sudėtingesnes bylas sprendė ŠE laikytojas su kitais LDK pareigūnais.

¹⁶⁷ Ten pat. P. 242–243. Nr. 184.

¹⁶⁸ Ten pat. P. 305–306. Nr. 07.

¹⁶⁹ Ten pat. P. 306. Nr. 08.

5. PRIVAČIŲ VALSTIEČIŲ KOMUNIKACIJA SU VALDŽIOS ATSTOVAIS

5.1. Privačių valstiečių komunikacija su valdžios institucijomis

Knygoje *Lietuvos valstiečių ir miestelėnų ginčai su dvarų valdytojais* II dalyje beveik visi nagrinėti skundai pateikti valstybinių valstiečių. Tačiau skūstis patiriamomis skriaudomis galėjo ir privatūs valstiečiai.

Pavyzdžiui, Kartenos dvarui priklausiusio Mišučių palivarko valstiečiai apie 1717 m. skundėsi savo savininkui Jonui Kazimierui Sapiegai dėl palivarko nuomininko Juozo Korvino Petrausko skriaudų. Į Sapiegą valstiečiai kreipėsi tokiais žodžiais: *Mes, vargšai žmonės ir jo malonybės mūsų geradėjo, apšviestojo Jono Sapiegos pavaldiniai, dėl didžiojo karo ir neramumų buvome atiduoti ponui Petrauskui, bet mes tikime ir turime viltį, kad neapleisi mūsų ir norime pranešti dėl ko kenčiame ir skundžiamės*. Toliau valstiečiai išdėstė, kokias skriaudas jiems darė minėtas nuomininkas J. K. Petrauskas, ir vėl kreipiasi į J. K. Sapiegą: *Garbingas ir maloningasis pone! Turėjome švedus, turėjome maskolius, buvo lenkų kareiviai, ėmė pinigų, proviantą (maisto atsargas), atėmė arklius, gyvulius, pagaliau Dievas atsiuntė marą, tačiau tiek tuščių namų niekada nebuvo ir, jeigu nesuteiksi savo malonės, visur pasidarys tuščia. Norime po maloningojo pono sparnu gyventi kaip kad mūsų seneliai, protėviai ir tėvai gyveno. Mes ir tie, kurie pabėgo, nori sugrįžti [...]. Savo trobelėse mes daugiausia naktį iki ryto sau kaip belaisviai dirbame. Pasigailėk mūsų, maloningasis pone. Prašo vargšai žmonės iš Naujosios Kartenos arba viso Mišučių valsčiaus¹⁷⁰*. Iš šio skundo matyti, kad Mišučių palivarkas nuo senų laikų priklausė Vilniaus vaivada Jonui Kazimierui Sapiegai. Šie mažybiniai kreipiniai į savininką atspindi valstiečių ir savininko santykius, į kurį žiūrimą, kaip į savo gynėją ir patriarchą.

Greičiausiai, kad valstiečių skundas buvo išgirstas, kadangi 1718 m. kovo 03 d. Mišučių palivarko nuomininkas Juozas Korvinas Petrauskas teisinosi, kad tai ne jis daro skriaudas, o administratorius Tomas Arbašauskas. Valsčiaus tįjūnas Jonas Gerspudas su žmona skundėsi, kad buvo prievarta paskirtas dvare tįjūnu, nors jau ir taip buvo viso valsčiaus tįjūnu. Nuomininkas J. Petrauskas teigė, kad kai Gerspudas pabėgo, jis buvo Prūsijoje. Jam grįžus niekas negalėjo paaiškinti kodėl jis pabėgo. Tik dabar apklausus Mišučių palivarko vyrus, jie pasakė, kad Gerspudas turėjo iškasti pinigų, kuriuos prieš marą užkasė vaitas Jakštas. Valstietis Adomas Taurakis skundėsi, kad jo žmona be jokio teismo buvo apkaltinta burtininkavimu ir baudžiama. Tuomet Petrauskas kreipėsi į Vilniaus pareigūnus ir sužinojo, kad negali jos bausti, tai padaryti gali tik Vilniaus vaivada Jonas Kazimieras Sapiega¹⁷¹. Kaip matome,

¹⁷⁰ Ten pat. P.71–73. Nr. 4.

¹⁷¹ Ten pat. P.73–86. Nr. 5.

valstiečiai bendravo ir su nuomininku Juozu Korvinu Petrausku. Taip pat matome, kad tįjūnas Gerspudas palaikė santykius su vaitu Jakštu, kadangi žinojo, kur yra užkastas lobis. Taip pat galima daryti išvadą, kad vaitas palaikė santykius su valstiečiais, kadangi jie taip pat žinojo apie lobį. Be to, tik savininkas galėjo teisti savo valstiečius.

5.2. Biržų kunigaikštystės valdymo sistema

XVI a. Radvilų giminė buvo viena įtakingiausių ir galingiausių visoje valstybėje. Šios giminės atstovai užimdavo aukščiausias pareigybes valstybėje, valdė didelius žemės plotus, miestus, pilis, tvirtoves bei turėjo savo kariuomenę. Biržų kunigaikštystės tėvoniui galima laikyti Jurgį Radvilą, kuris buvo rūmų etmonas, Trakų ir Vilniaus kaštelionas, rūmų maršalas, Lietuvos didysis etmonas¹⁷².

Pirmą kartą Biržų dvaras paminėtas 1556 metais. XVI a. pabaigoje Biržų miestas gavo Magdeburgo teisę, kuri paskatino spartų miesto augimą, išaugo prekyba bei amatai. Visus miesto reikalus tvarkė Radvilos. XVII a. pirmoje pusėje į Biržų kunigaikštystę įsiveržė švedų kariuomenė, kuri stipriai nuniokojo kraštą. Su valstybės finansine parama, krašto ūkis, miestas ir pilis buvo atstatyti.

Biržų kunigaikštystei priskiriamos šios žemės teritorijos: Biržai, Nemunėlio Radviliškis, Papilis, Salamiestis, Ateniškis, Parovėjas, Astravas, Naradavas, Saločius¹⁷³.

Biržų kunigaikštystėje dvaras buvo administracinis centras, kuriame dirbo aukščiausi Biržų kunigaikštystės pareigūnai. Aukščiausia valdžia priklausė Radviloms. Po jų aukščiausia valdžia turėjo Biržų vietininkas. Iš dvariškių išsiskiria Biržų kunigaikštystės, kartu ir dvaro seniūnas, lokaliųjų kunigaikštystės dvarų seniūnai. Jais tapdavo tik bajoriškos kilmės asmenys. Biržų kunigaikštystės seniūnui (vadinamam ir vietininku) priklausė aukščiausia ūkinė, administracinė ir teisminė valdžia. Jis rūpinosi valdų disponavimo klausimas, kunigaikštystės išdu, pristatydavo Biržų kunigaikštystės savininkui pareigūnų kandidatūrą arba teikdavo prašymą juos atleisti. Valdytojai daug keliavo po kitus dvarus. Taip pat jie kontroliavo seniūnų veiklą¹⁷⁴.

Seniūnas Biržų kunigaikštystėje buvo aukščiausias vietinis pareigūnas, administravęs visą kunigaikštystės teritoriją bei turėjęs įtaką kaimyninių apylinkių bajorijai. Seniūnas atliko tarpininko vaidmenį tarp valstiečių ir jo valdytojo¹⁷⁵. Be šių pareigų jis dar rūpinosi, kad būtų laiku ir tinkamai

¹⁷² Firkovičius, Romualdas ir Raudeliūnas, Vytautas. *Biržų dvaro teismo knygos*. Vilnius: Mintis, 1982. P. 10.

¹⁷³ Karvelis, Deimantas ir Ragauskienė, Raimonda. *1645 m. Juzefo Naronavičiaus – Naronskio Biržų Kunigaikštystės Žemėlapis: Radvilų valdos istorija ir kartografija*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 1997. P. 47.

¹⁷⁴ Karvelis, Deimantas. *Radvilų Biržų kunigaikštystės visuomenė 1589 – 1655 m.* Kaunas, 2009. P. 215–219. Interaktyvus [žiūrėta 2016 05 05] http://vddb.library.lt/fedora/get/LT-eLABa-0001:E.02~2009~D_20091208_095256-81516/DS.005.0.01.ETD.

¹⁷⁵ Ten pat. P. 217–218.

atliekami žemės ūkio darbai, žemės ūkio produkcijos pardavimu, mokesčių surinkimu. Seniūnams padėdavo paseniūniai, kurie registruodavo ūkines pajamas ir išlaidas, rinkdavo činšą. Žemesnės administracijos pareigūnai buvo tijūnai ir vaitai. Tijūnai Biržų kunigaikštystėje rūpinosi ūkio darbų atlikimu, tvarkė valstiečių darbo apskaitą.

Biržų dvarui priklausė kelios vaitijos, iš kurių dažniausiai minimos Kilučių, Martinkų, Naradavos ir Parovėjos. Vaitiją galėjo sudaryti nuo kelių iki keliolikos gretimų kaimų. Vaitijose aukščiausia valdžia priklausė vaitams, kurie gaudavo nemokamai naudotis nuo pusės iki valako žemės. Vaitų pareigos daugiausiai buvo susijusios su lauko darbais: jie prižiūrėjo, kad valstiečiai laiku išeitų į darbą, atliktų lažą. Vaitai už savo darbą turėjo atsiskaityti tijūnams. Po vaito buvo suolininko ir dešimtininko pareigybės. Suolininkų pareigos buvo, kaip ir vaitų, tik jiems buvo pavaldi mažesnė teritorija. Dešimtininkai buvo atsakingi už valstiečių prievolių atlikimą, prižiūrėjo, kad valstiečiai būtų dievobaimingi ir lankytų bažnyčią. Visą Biržų Kunigaikštystės administracijos darbą kontroliavo pačių savininkų skiriami revizoriai ir komisarai. Revizoriai važinėdavo po dvarus, tikrindavo jų ūkinę būklę, mokesčių iš valstiečių surinkimą, sprendavo kunigaikštystės gyventojų skundus dėl jų prievolių, pareigų ar nesutarimų¹⁷⁶.

Biržų kunigaikštystėje faktiškai aukščiausią valdžią turėjo seniūnas. Administruoti Biržų kunigaikštystės teritoriją bei tvarkyti išdo reikalus padėjo paseniūniai. Tijūnai, vaitai ir suolininkai daugiausia prižiūrėjo su ūkio darbais susijusius reikalus. Revizoriai prižiūrėjo, kad administracijos pareigūnai tinkamai atliktų savo pareigas

5. 3. Biržų dvaro teismas

Biržų kunigaikštystėje susiklostė hierarchinė teismų sistema, kurios viršuje buvo pačių savininkų teismas, o apačioje - atskirų dvarų teismai. Siekiant gauti kuo daugiau naudos, Biržų kunigaikštystės dvarai buvo perleidžiami valdyti kitiems žemininkams, kurie turėjo teisę teisti tiems dvarams priklausiusius valstiečius. XVII – XVIII a. Radvilos kartu su dvarais perleisdavo ir galimybę bausti tiems dvarams priklausiusius valstiečius bet kokia bausme. Tiesa, apie dvaro teismus plačiau kalbėti negalima, kadangi nėra išlikusios nei vienos teismo knygos¹⁷⁷.

¹⁷⁶ Firkovičius, Romualdas ir Raudeliūnas, Vytautas. *Biržų dvaro teismo knygos*. Vilnius: Mintis, 1982. P. 17–19.

¹⁷⁷ Ten pat. P. 19-20.

Aukščiausia teisminė valdžia Biržų kunigaikštystėje priklausė Radviloms. Žinoma, jie patys bylas nagrinėdavo labai retai. Valstiečius (miestiečius, net ir vietinius bajorus) teisė dvaro teismas, už jį viršesni buvo tik kunigaikštystės savininko, dvarų revizorių ir komisarų teismai¹⁷⁸.

Biržų dvaro teisme bylų nagrinėjimas vykdavo nuo ankstauro ryto iki pusiaudienio. Teismo posėdžiai vykdavo tam tikrais mėnesiais. Dvaro teismo darbui vadovavo teisėjas, kuris tuo metu užėmė Biržų kunigaikštystės seniūno pareigas. Dažniausiai bylas jis nagrinėjo vienas pats ir savo nuožiūra sprendė bylos baigtį. Labai rimtos bylos buvo nagrinėjamos ir jų baigtis sprendžiama kelių teisėjų, kurie buvo išrenkami iš aukštesnių pareigūnų ir bajorų. Teismo metu svarbus asmuo buvo vaznys, kuris rūpinosi, jog teismo nuosprendis būtų vykdomas. Prieš teismą jis nešdavo šaukimus besibylinėjančioms pusėms į teismą, dalyvaudavo tiriant nusikaltimą. Biržų dvaro teismo kompetencija buvo plati. Dvaro teismas nagrinėjo baudžiamąsias bylas, taip pat atliko apeliacinio teismo funkcijas¹⁷⁹.

Norint pradėti bylą, turėjo būti pateiktas raštiškas skundas. Tuomet buvo įteikiamas šaukimas kaltinamajam į teismą. Pirmasis teismo metu žodį tardavo bylą pateikęs asmuo, o po jo pasisakyti galėjo kaltinamasis. Teismo metu šalims atstovavo advokatai. Jei viena iš šalių negalėjo nusisamdyti advokato, jį paskirdavo pats teismas. Nagrinėjant bylą pasisakyti buvo kviečiami liudytojai. Jei šalys teismo metu nesusitaikydavo, tuomet teisėjas priimdavo sprendimą. Tuo pat po sprendimo galėjo būti pateikiama apeliacija, jei ji nebuvo pateikiama, įsigaliodavo pirmosios instancijos teismo sprendimas. Dvaro teismas skirdavo pinigines baudas ir bausmes. Už ypač sunkius nusikaltimus buvo skiriama mirties bausmė. Teismo metu valstiečiai patys dalyvaudavo teismo procese arba jiems atstovaudavo jų valdytojai¹⁸⁰.

5.4. Valstiečiai ir jų komunikacija su valdžia Biržų kunigaikštystėje

XVII – XVIII a. Biržų kunigaikštystėje galėjo būti nuo 50 iki 70 palivarkų, kuriose gyveno nuo kelių iki keliasdešimt valstiečių turėję atlikti dvaro nustatytas prievoles. Prievolių dydis ir pobūdis priklausė nuo valstiečių kategorijos, jų dirbamos žemės kiekio bei jos rūšies, dvaro ir pilies poreikių bei kitų dalykų. Biržų kunigaikštystėje tiesiogiai priklausę Biržų dvarui valstiečiai pagal 1682 m. inventorių turėjo atlikti šias prievoles: mokėti 8 auksinus dėklos mokesčio nuo kiekvieno lažinio valako, vežimą šieno arba auksiną pinigais ir vežimą malkų. Nuo činšinio valako mokėdavo 10 auksinų. Atliekantys

¹⁷⁸ Karvelis, Deimantas. *Radvilų Biržų kunigaikštystės visuomenė 1589 – 1655 m.* Kaunas, 2009. P. 220. Interaktyvus [žiūrėta 2016 05 05] http://vddb.library.lt/fedora/get/LT-eLABa-0001:E.02~2009~D_20091208_095256-81516/DS.005.0.01.ETD

¹⁷⁹ Firkovičius, Romualdas ir Raudeliūnas, Vytautas. *Biržų dvaro teismo knygos.* Vilnius: Mintis, 1982. P. 16.

¹⁸⁰ Ten pat. P. 17.

lažą valstiečiai turėjo dirbti visą dieną, iš vienos sodybos vienas žmogus turėjo dirbti du kartus per savaitę, talkų buvo 4 per vasarą. 1708 m. inventorius rodo, kad prievolės valstiečiams pakilo: už šieno vežimą mokėjo jau ne 1, bet 2 auksinus, per vasarą turėjo atlikti net 12 talkų, nors dar 1682 m. jų buvo tik keturios. Prie prievolių valstiečiams priskiriama ir prekių vežimas į Vilnių ar Rygą. Prastesnė valstiečių padėtis buvo Biržų kunigaikštystėje nuomojamuose palivarkuose. Dažnai tokiuose dvaruose valstiečiai buvo išnaudojami, pasitaikydavo jų pabėgimų¹⁸¹.

Biržų kunigaikštystėje buvo daug kaimų, kuriuose gyveno valstiečiai. Deimanto Karvelio duomenimis, XVI a. II pus. – XVII a. vid. kaimų galėjo būti nuo 150 iki 300, kuriuose gyveno dvi socialinės grupės: valstiečiai ir bajorai, tarp kurių egzistavo socialinė atskirtis¹⁸². Galima daryti prielaidą, kad aptariamam laikotarpiui kaimų skaičius kito, kadangi Biržų kunigaikštystė plėtėsi. Tiek viena, tiek kita socialinė grupė kaime buvo suinteresuota bendradarbiauti. Valstiečių situacija visą laiką domino didiką. 1614 m. Biržų seniūnas prašė Radvilą atsiųsti šiaudų ir šieno visiškai nuskurdusiems Biržų valstiečiams, kurie negalėjo išmaitinti savo gyvulių bandų¹⁸³. Iš šio pateikto pavyzdžio matyti, kad buvo rūpinamasi valstiečių gerove. Su valstiečiais tiesiogiai bendravo seniūnas, kuris matydamas, kaip sunku valstiečiams, kreipėsi į didiką prašydamas jo pagalbos. Radvila suvokdamas, kad valstiečiai yra dvaro dirbamoji jėga, nuo kurios priklauso dvaro pelnas, suteikė valstiečiams pagalbos. Galima daryti prielaidą, kad valstiečiai, kurių poreikiai yra patenkinti, geriau atlieka darbą, o tai yra naudinga. 1620 m. Biržų dvaro urėdininkai pasirūpino padėti grūdais ir daržovėmis nuskurdusiems Biržų valstiečiams¹⁸⁴. Valstiečiai, kurie buvo nusilpę ir išalkę negalėdavo atlikti dvaro ūkio darbų laiku ir visu pajėgumu. 1627 m. po švedų okupacijos Biržų seniūnas, rašydamas Radvilai, paminėjo būtinumą padėti nuskurdusiems valstiečiams, ir pagalba buvo suteikta¹⁸⁵. Iš šio fakto matyti, kad Biržų kunigaikštijoje didikams įprastas dalykas buvo rūpintis valstiečių ekonomine gerove. Rūpinimasis valstiečių gerove mažino tikimybę, kad jie gali maištauti prieš savo didikus, o tai mažino tikimybę, jog dvaras patirs nuostolių. Galima daryti prielaidą, kad Radvilas visą laiką informuodavo apie gyventojų padėtį. 1663 m. vasario 14 d. Kėdainių seniūnas pranešė Boguslavai Radvilai, kad ištuštėjo kaimai dėl kariuomenės nuniokojimo¹⁸⁶. Radvilos nuomone vidinius resursus galėjo didinti sutarimas su savo pavaldiniais, nes „kiekvienam krikščioniškam ir pagoniškam ponui svarbi pavaldinių malonė, nuo jos

¹⁸¹ Firkovičius, Romualdas ir Raudeliūnas, Vytautas. *Biržų dvaro teismo knygos*. Vilnius: Mintis, 1982. P. 12–13.

¹⁸² Karvelis, Deimantas. Radvilų Biržų kunigaikštystės visuomenė 1589–1655 m. Kaunas, 2009. P. 156–157. Interaktyvus [žiūrėta 2016 05 05] http://vddb.library.lt/fedora/get/LT-eLABa-0001:E.02~2009~D_20091208_095256-81516/DS.005.0.01.ETD

¹⁸³ Ten pat. P. 157.

¹⁸⁴ Ten pat. P. 157.

¹⁸⁵ Ten pat. P. 158.

¹⁸⁶ Jablonskis Konstantinas, Juozas, Jurginis. *Lietuvos TSR istorijos šaltiniai*. Vilnius: Politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1955. P. 250–251. Nr. 281.

priklauso išdo pilnumas, pergalė prieš priešus¹⁸⁷. Ši idėja Radvilų giminėje buvo perduodama iš kartos į kartą.

Biržų kunigaikštystės valstiečiai turėjo galimybę dėl sunkios ekonominės padėties ar konkretaus pareigūno ar valdytojo savivalės skūstis netgi raštu Radvilai.

Patys valstiečiai nepaliko jokių įrašų apie kasdienį gyvenimą – komunikavimą su vietos ir centrine valdžia, skriaudas. Apie tai sužinome iš teismo knygų, kuriose valstiečiai galėjo būti ginčų objektais. Žemių savininkai ir valdytojai dažnai skūsdavosi, jog iš jų buvo pagrobti valstiečiai. Tai iliustruoja kelios bylos. 1713 m. balandžio 13 d. ponas Liudvikas Vidziskis skundžiasi, kad iš jam priklausančio kaimo Naujasodžio Jurgis Ernestas Vulfas išsivedė valstietį Kazimierą Lukiūną¹⁸⁸. Įdomu tai, kad į dvaro teismo knygas 1714 m. vasario 02 d. įrašytas skundas prieš Liudviką Vidziskį, kuris kaltinamas sumušęs Kazimierą Lukiūną. Tiesa, nėra duomenų, kaip vyko valstiečio pagrobimas ar išsivedimas. Galima daryti prielaidą, kad po šio įvykio pagrobtasis valstietis galėjo susitikti su jį pasisavinusiu savininku. Iš kitos pusės, valstiečio savininkas skūsdavosi valstiečio pagrobimu dėl darbo jėgos ir finansinės naudos. 1711 m. vasario 02 d. į dvaro teismo knygas įrašytas Jono Hubo pareiškimas, kuriuo jis kaltina poną Jokūbą Fogelį, kad šis nekaltai ir be jokios priežasties sumušė jo valstietį Joną Petroną ir jį patį¹⁸⁹. Matyti, kad savininkams rūpėjo valstiečiai ir šie gindavo jų teises. Šiuo atveju teismui skundą pateikė valstiečio ponas.

Valstiečiai lankydavosi Biržų kunigaikštystės dvare, kur buvo išklausomi jų liudijimai, skundai. 1695 m. liepos 21 d. priimtas sprendimas dėl surasto pavogto arklio. Valstietis Hermanas Daugys atėmė iš plėšiko vogtą arklį ir atvedė jį į Biržų dvarą. Norintis atsiimti arklį turėjo atėjęs į dvarą jį nematęs apibūdinti. Biržų dvaro laikytojas Bacevičius išklausė valstiečių paliudijimus, tačiau neatsirado nei vieno, kuris apibūdintų šį surastą arklį. Todėl buvo paskirta kita data. Valstietis turėjo pasakyti, kurią naktį buvo pavogtas arklys. Sutartą dieną Biržų dvare pasirodė valstietis Pučiakas (vardas nenurodomas) ir teigė, kad iš jo buvo pavogtas arklys, tad jam ir buvo perleistas surastasis arklys¹⁹⁰. Iš šios bylos matome, kad valstiečiai lankydavosi Biržų dvare, o tai reiškia, kad galėjo vykti komunikacija ir su dvaro administracijos pareigūnais. Galima daryti prielaidą, kad valstiečiai susitikdavo ir su valdų laikytojais, nors Bacevičius turėjo valdų ir Oršos pavieta. Valstiečiai turėjo galimybę susitikti su aukščiausias pareigas užėmusiu pareigūnu Biržų kunigaikštystėje.

1697 m. rugpjūčio 6 d. valstietis iš Melėnų kaimo Jokūbas Miežys pateikė ieškinį Panemunės palivarko laikytojui ir Vitebsko iždininkui Kozakovskiui dėl atimtos jo žemės. Jokūbas Miežys

¹⁸⁷ Ragauskienė, Raimonda. *Kancleris Mikalojus Radvila Rudasis*. Vilnius: Valstybės žinios, 2002. P. 280.

¹⁸⁸ Ten pat. P. 270-272. Nr. 131.

¹⁸⁹ Ten pat. P. 242-243. Nr. 94.

¹⁹⁰ Ten pat. P. 101-102. Nr. 17.

skundėsi, kad iš jo atimtas ūkis ir dabar ten apsigyveno kalvis. Skundas buvo išnagrinėtas ir nuspręsta, kad valstietis gali pasirinkti kitą sklypą Biržų kunigaikštystėje, o ieškovas jam privalo grąžinti visus gyvulius ir grūdus¹⁹¹. Matome, kad valstiečių balsas taip pat būdavo išgirstas ir buvo atsižvelgiama į jų skundus bei priimamas teisingas sprendimas. Matyti, kad valstiečiai galėjo būti pakankami išsilavinę (galėjo surašyti skundą), nes žinojo, kad turi teisę bei galimybę kreiptis į dvaro teismą ir apginti savo teises.

1698 m. liepos 01 d. priimtas sprendimas dėl valstiečio Baltramiejaus Misiūno ieškinio prieš žydą Aroną Joselevičių dėl 65 auksinų skolos, 12 auksinų procentų ir teismo išlaidų. Prieš Naugarduko vėliavininką, Neuburgo kunigaikštį, Biržų kunigaikštystės ekonomą Joną Jurgį Chalkovskį teisme stojo Baltramiejus Misiūnas, kuris priklausė ponui Rajeckiui ir gyvena Raikėnų kaime, ir atsakovas Aronas Joselevičius. Misiūnas paliudijo, kad jis su tėvais prekiaavo su žydu, o šis liko skolingas. Ekonomas Jonas Jurgis Chalkovskis išklaušęs abiejų pusių, priėmė sprendimą, kuriuo iš dalies patenkino valstiečio skundą¹⁹². Iš šios bylos matome, kad valstiečiai patys užsiėmė prekyba su žydais gyvenusiais Biržų kunigaikštystėje. Teismo proceso metu valstiečiai komunikavo su Biržų kunigaikštystės ekonomu Jonu Jurgiu Chalkovskiu, kuris ir nagrinėjo bylą. Tai rodo, kad valstiečiai turėjo galimybę skųstis aukščiausią valdžią Biržų kunigaikštystėje turėjusiam pareigūnui.

1741 m. rugpjūčio 05 d. į Biržų dvaro teismo knygą buvo įrašytas trijų valstiečių paliudijimas. Prieš Upytės pavieto pilies teisėją, gubernatorių ir seniūną Biržų kunigaikštystės seniūną Liudviką Bialozorą stojo ponas Antonis Pomianis, kuris „iškilmingai ir su džiaugsmu“ pateikė pareiškimą, pasirašytą pono Jono Magnuso Šlipenbacho, jog Lujėnų dvarelis su žemėmis priklauso jam. Buvo pakviesti trys valstiečiai iš Bečiūnų kaimo: Martynas Bečiūnas, Petras Hejdukas, Petras Lujėnas, kurie ir paliudijo, kad Lujėnų dvarelis priklauso Šlipenbachų valdomai Parovėjai¹⁹³. Iš šios bylos matome, kad valstiečiai buvo kviečiami liudyti teismuose sprendžiant žemės nuosavybės klausimus ir tiesiogiai galėjo bendrauti su Upytės pavieto pilies teisėju bei šiuo atveju, ir Biržų kunigaikštystės seniūnu.

Iš šių bylų matyti, kad valstiečiai komunikavo su Biržų dvaro administracija, žinojo savo teises bei pasinaudodavo galimybe kreiptis į dvaro teismą, jei būdavo pažeidžiamos jų teisės. Valstiečiai patys inicijuodavo teismo procesus ir aktyviai juose dalyvaudavo. Taip pat jie galėjo būti pakviesti teisme liudyti bylose tarp bajorų.

Valstiečiai bylinėdavosi dėl surengtų išpuolių prieš kitus asmenis. Greičiausiai, taip buvo nusikalstama iš asmeninių paskatų ar paskatinus žemesniam vietos pareigūnui. Ne visuomet valstiečiai

¹⁹¹ Ten pat. P. 139. Nr. 34.

¹⁹² Ten pat. 1982 P. 170-171. Nr. 51.

¹⁹³ Ten pat. P. 359-360. Nr. 181.

prisiimdavo kaltę. Pavyzdžiui, 1697 m. spalio 29 d. buvo priimtas sprendimas dėl bajoro Andriaus Svirskio ieškinio Štakirų kaimo valstiečiui Jakštai ir kitiems kaimo vyrams dėl Svirskio sumušimo, ožkos gražinimo, žalos ir baudų. Bylą nagrinėjo Naugarduko vėliavininkas, Neuburgo kunigaikštis, Biržų kunigaikštystės ekonomas Jurgis Jonas Chalkovskis. Teismo metu Andrius Svirskis prisiekė, kad jis nukentėjo nuo kaimo vyrų spalio 15 dieną. Jakštas teigė, kad tą vakarą buvęs užėjoje ir nusikaltimo nedarė. Vis dėlto teismas nustatė, kad ieškovo parodymai yra tvirtesni ir leido Svirskiui prisiekti. Valstiečiai buvo nubausti¹⁹⁴. Kaip matome, valstiečiai atvyko į teismą, tačiau savo kaltę neigė.

1712 m. rugpjūčio 22 d. Biržų pilyje teismo tarnautojas surašė revizoriaus Jono Gnatovskio skundą prieš Naradavos kaimo valstiečius. Jis kaltino juos, kad paskatinti suolininko nekaltai sumušė Biržų kunigaikštystės rūmų generolo Teodoro Burdyckio tarnybininką Andrių Žygevičių. Valstiečiai užpuolė jį kardų, sumušė. Kaip matome, žemiausi vietos pareigūnai galėjo inicijuoti valstiečius smurtauti. Greičiausiai, suolininkas turėjo savo interesus, ir skatino valstiečius taip pasielgti.

Nagrinėtose Biržų kunigaikštystės teismo knygose užfiksuotas tik vienas atvejis, kai valstietis laisvu noru tapo baudžiauninku. Galima daryti prielaidą, kad tokių atvejų galėjo būti daugiau, tačiau jie nebuvo užfiksuoti. 1714 m. gegužės 05 d. į Biržų teismo knygas įrašytas pareiškimas, kuriuo laisvasis valstietis Jonas Krisickis perima Raviškių palivarke savo žmonos namą su ūkiu ir nuo šiol tampa Biržų kunigaikštystės leitenanto Fabricijaus Frydricho Vilhelmo pavaldiniu¹⁹⁵. Iš šios bylos matome, kad nors ir buvo laisvasis valstietis, jau kurį laiką gyveno šiame palivarke, nes namas ir ūkis priklausė jo žmonai. Tikėtina, kad valstietis galėjo susitikti su palivarko valdytoju ar jo pasiuntiniais, kadangi reikėjo užfiksuoti šį valstiečio įbaudžiavinimo veiksmą. Praktika perimti sutuoktinio turtą bei tapti baudžiauninku vyko ir kituose pavietuose.

Valstiečiai padarydavo ir sunkius nusikaltimus, kurie buvo nagrinėjami Biržų kunigaikštystės dvaro teisme. 1697 m. gegužės 07 d. bylą nagrinėjo Naugarduko vėliavininkas, Neuburgo kunigaikštis, Biržų kunigaikštystės ekonomas Jonas Jurgis Chalkovskis ir du asesoriai: Upytės laikytojas Vladislovas Liudkevičius ir Bielsko žemės asesorius Jurgis Prošinskis. Medeikių kaimo valstietis Mikalojus Jakubonis į teismą buvo atvestas iš kalėjimo ir buvo kaltinamas netyčia su muškieta nušovęs savo motiną Ievą Šukiovą (Šukienę). Atlikti inkviziciją (apžiūrą) buvo paskirtas ponas Juozas Slavinskas ir ponas Rimovičius. Paskirtą dieną jie nuvyko į Medeikių kaimą ir apklausė tris vyrus dėl nužudymo. Jie išsiaiškino, kad muškieta iššovė netyčia ir mirtinai sužeidė Jakubonio motiną. Jonas Jurgis Chalkovskis nusprendė valstiečio nebausti mirtimi, kadangi nusikaltimas buvo padarytas per neatsargumą¹⁹⁶. Iš šios

¹⁹⁴ Ten pat. P. 151–153. Nr. 41.

¹⁹⁵ Ten pat. P. 283–284. Nr. 142.

¹⁹⁶ Ten pat. P. 123–127. Nr. 29.

bylos matome, kad bylą kaip ankstesniais atvejais nagrinėjo kunigaikštystės aukštesnio rango pareigūnai (ekonomas ir dvarų laikytojai), jiems padėjo vietiniai bajorai. Siekiama bylą išspręsti objektyviai, valstiečio pasigailėta, nors dėl šio nusikaltimo turėjo būti nubaustas mirties bausme.

Kita byla įrodo, kad ne visuomet valstiečių buvo pasigailima, nors nebuvo įvykdyta žmogžudystė. 1699 m. balandžio 03 d. Biržų kunigaikštystės dvare Biržų kunigaikštystės ekonomo Jono Jurgio Chalkovskio buvo nagrinėjama byla tarp Barklainių seniūno ir valstiečio Jokūbo Margenio iš Žvirblių kaimo. Pastarasis kaltinamas padegęs Stasio Morkūno svirną, nuo kurio užsidegė ir Kazimiero Vilimavičiaus kepykla. Kaltintojui atstovavo ištikimas Barklainių seniūno Rajeckio tarnas Daugėlas, kuris suskaičiavo, kad žalos yra padaryta už 460 auksinų ir 10 grašių. Kaltintojas siūlė skirti mirties bausmę. Jokūbas Margenis paliudijo, kad žino, kieno yra pavaldinys. Gera žinojo, kieno svirną uždegė ir buvo sučiuptas nusikaltimo vietoje prie pono Zabielskio namų, kuris buvo LDK išdo raštininko Tiškevičiaus pavaldinys. Jokūbas Margenis teigė, kad kovo 3 d. Zabielskis ir liepė jam uždegti svirną, žadėdamas maisto. Jis, „būdamas liūdnas ir alkanas“, sutiko tai padaryti. Kovo 19 d. jis padegė svirną. Bylos nagrinėjimas buvo sustabdytas, paskiriant inkviziciją, kurią vykdė ponas Juškevičius, Barklainių seniūno tarnas ir ponas Jonas Bema, ekonomo padėjėjas. Bylos nagrinėjimas buvo pratęstas balandžio 08 d. Inkvizitoriai apklausė Jokūbą Margenį ir Zabielskį. Sprendimo byloje dar nebuvo priimta. Balandžio 28 d. buvo priimtas galutinis sprendimas dėl bylos baigties. Dėl Zabielskio nuteisimo palikta spręsti jo valdytojui Tiškevičiui. Jokūbui Margeniui skirta mirties bausmė, prieš tai pasiunčiant jį į tortūrą (tardymą kankinant). Tortūra įvyko 1699 m. balandžio 28 d. Ją vykdė Upytės pavieta generolas Jačkevičius, kurios metu Margenis prisipažino, kad padegė svirną. Tuometinis Biržų kunigaikštystės ekonomas paskyrė Jokūbui Margeniui mirties bausmę, kuri turi būti įvykdyta gegužės 05 d., sudeginant jį gyvą už Biržų miesto ribų¹⁹⁷. Ši byla pakankamai sudėtinga, kadangi bylos nuosprendžio priėmimas ir paskelbimas buvo vis atidėliojamas. Kaip įprasta, bylos metu valstietis bendravo su Biržų kunigaikštystėje ekonomo pareigas ėjusiu Jonu Jurgiu Chalkovskiu, Barklainių seniūnu, jo tarnais, ekonomo padėjėju, Upytės pavieta generolu. Nors byla ir buvo sudėtinga, ją nagrinėjo tik kunigaikštystės ekonomas, kuris vienašališkai priėmė sprendimą. Kitu atveju, gal nebūtų paskirta mirties bausmė. Matyti, kad valstiečiais ne visuomet buvo rūpinamasi, jiems trūko maisto, todėl jie galėjo tapti įrankiu įvykdyti nusikaltimą. Per inkvizitorių apklausas Jokūbas Zabielskis teigė esantis evangelikas. Kadangi Radvilos palaikė protestantus, gali būti, kad ir žemės valdytojus skatino tokiais būti.

¹⁹⁷ Ten pat. P. 195-201. Nr. 62.

Biržų kunigaikštystės dvare buvo nagrinėjamos bylos dėl neteisėto turto pasisavinimo. 1698 m. lapkričio 27 d. buvo išnagrinėta byla tarp Biržų kunigaikštystės pavaldinio ir jo laikytojo sūnaus Stasio Davydonio. Valstietis Imbrasas Franckėnas buvo kaltinamas savo laikytojo Dovydo Maciulėno nužudymu. Bylą nagrinėjo tas pats Naugarduko vėliavininkas, Neuburgo kunigaikštis, Biržų kunigaikštystės ekonomas Jonas Jurgis Chalkovskis ir du asesoriai: Upytės laikytojas Vladislovas Ludkevičius ir Mozūrijos vėliavininkas, teismo tarnautojas Kazimieras Tiškevičius. Teisme dalyvavo taip pat Jurgis Prošinskis, Bielsko žemės laikytojas ir Biržų kunigaikštystės paseniūnis. Nusikaltimas įvykdytas lapkričio 24 d. Valstietis prisipažino padaręs šį nusikaltimą, nes Dovydas Maciulėnas kaltino Imbrasą Franckėną pavogus 6 talerius ir grasino, jog perduos jį Biržų dvaro teismui. Bijodamas, kad taip nenutiktų, Imbrasas nužudė savo šeimnininką. Valstietis buvo nubaustas mirties bausme. Nors jis turėtų būti ketvirčiuotas gyvas, tačiau iš gailestingumo ekonomas nusprendė, jog pirmiausia nukirs jam galvą. Egzekucija turėjo būti įvykdyta gruodžio 27 d.¹⁹⁸. Kaip matome, valstiečiai kartais įvykdydavo žmogžudystes, stengdamiesi išvengti teismo. Valstiečiai turėjo galimybę liudyti teisme ir šia galimybe pasinaudodavo. Šis valstietis priklausė nuomojamo dvaro laikytojui, o laikytojas jį grasino perduoti Biržų dvaro teismui. Kitu atveju pats laikytojas būtų galėjęs nubausti valstietį dėl 6 talerių vagystės ir paskirti jam bausmę. Dėl bylos sudėtingumo ji buvo nagrinėjama teisėjo ir dviejų asesorių.

1699 m. vasario 28 d. vyko bylos nagrinėjimas tarp paseniūnio Leono Rostovskio ir valstiečių Andriaus Augonio, Tamošiaus Augonio ir Stasio Lukošiuono. Vėl bylą nagrinėjo Naugarduko vėliavininkas, Neuburgo kunigaikštis, Biržų kunigaikštystės ekonomas Jonas Jurgis Chalkovskis ir 4 asesoriai: Upytės pavieta laikytojas Vladislovas Liudkevičius, karaliaus rotmistras Vilhelmas Raselas, Pasvalio seniūnas Dominykas Šaniavskis, Bielsko žemės laikytojas ir Biržų kunigaikštystės paseniūnis Jurgis Prošinskis. Broliai, duodami parodymus, kaltino vienas kitą iškassus lobį. Stasys paliudijo, kad Andrius Augonis lobį iškassė ir turėjo jį nuvežti bei perduoti LDK maršalui Aleksandrui Povilui Sapiegai bei paprašyti, kad šis savo pavaldinį gintų. Teisėjai nusprendė valstiečius tuomet pasiųsti į tortūrą, kankinti, kad prisipažintų, tačiau jie neprisipažino. Tai patvirtino Upytės pavieta generolas Jonas Denavičius. Tardyme dalyvavo vaznys Jonas Zdanavičius. Stasys Lukošiuonas buvo išteisintas dėl savo senyvo amžiaus. Kadangi broliai neprisipažino, tai jiems buvo suteikta teisė prisiekti, jog yra nekalti¹⁹⁹. Kaip matome iš šio pavyzdžio, valstiečiai Biržų kunigaikštystėje bylos nagrinėjimo ir teismo metu bendravo su Naugardo vėliavininku ir Biržų kunigaikštystės ekonomu (pagrindiniu teisėju), bet ir su Upytės pavieta laikytoju karaliaus rotmistru, Pasvalio seniūnu, Bielskio žemės laikytoju, kunigaikštystės paseniūniu, vazniu, pavieta generolu. Tai yra valstiečiai bendravo su aukščiausiais

¹⁹⁸ Ten pat. P. 175–177. Nr. 54.

¹⁹⁹ Ten pat. P. 183–191. Nr. 58.

vietos valdžios pareigūnais, bajorais, kurie dėl savo užimamų pareigų ir žemės valdų kunigaikštystėje bei aplink ją, buvo kviečiami dalyvauti teismo procesuose. Andrius Augonis buvo LDK didžiojo maršalo Aleksandro Povilo Sapiegos²⁰⁰ pavaldinys, ir, kaip teigiama byloje, turėjo galimybę su juo susitikti (galbūt ne tiesiogiai, o per jo pareigūnus). Vadinasi, valstiečiai galėjo bendrauti su aukščiausiais centrinės valdžios pareigūnais, jei jie buvo jų pavaldiniais.

1699 m. kovo 03 d. valstiečiai Stasys Lukošius, Andrius Augonis, Tamošius Augonis, Steponas Kuryla, Steponas Stanislavinis prisiekė teisme, kad nekasė lobio Kauno paseniūno Leono Rostovskio žemėje. Į dvaro teismų knygą priesaika įrašyta lenkų ir lietuvių kalbomis, tad galima spėti, jog valstiečiai priesaiką davė lietuvių kalba, o paskui ji buvo užrašyta lenkų kalba. Teismo dalyviai prisiekė prieš Dievą, kad sakys tiesą²⁰¹. 1699 m. kovo 30 d. prašant ieškovo Leono Rostovskio atstovui Kazimierui Volockai atidedama valstiečių priesaika dėl lobio iškasimo. Užrašytas atvykusių valstiečių protestas dėl priesaikos atidėjimo²⁰². Priesaiką atidėjo teisėjas Jonas Jurgis Chalkovskis iki balandžio 30 d. Kaip matome, valstiečiai buvo nepatenkinti, jog jiems nepavyko greitai prisiekti, jog nekasė lobio. Priesaiką jie davė balandžio 30 d. Valstiečiai galėjo apginti savo teises ir prisiekti, nedarę nusikaltimo.

Iš nagrinėtų bylų matome, kad net 5 kartus valstiečiai buvo teisiami dėl sunkių nusikaltimų, t. y. žmogžudystės, turto pasisavinimo ar tyčinio padegimo. Sudėtingos bylos dažniausiai buvo nagrinėjamos teisėjo ir kelių asesorių, su kuriais valstiečiai ir komunikavo. Taip pat 2 kaltinamieji buvo pasiūti į tortūras. Upytės pavieto generolas ir vykdė tortūrą: kankino bei tardė valstiečius. Dviem valstiečiams buvo paskirta mirties bausmė. Kiti valstiečių nusikaltimai nebuvo tokie rimti. Dažniausiai tai būdavo smurtas, nukreiptas prieš bajorus ar valstiečius. Valstiečiai žinojo apie galimybę kreiptis į dvaro teismą, gynė savo interesus.

Bylas dažniausiai sprendė tuo metu aukščiausią vietos valdžią Biržų kunigaikštystėje turėjęs ekonomas Jonas Jurgis Cholkovskis. Kaip matome, jis net keletą metų valdė Biržų kunigaikštystę, tad galima daryti prielaidą, kad turėjo galimybę per administracijos pareigūnus pažinti valstiečius. Valstiečiai turėjo galimybę bendrauti su Biržų kunigaikštystės seniūnu bei paseniūniu, vaitais ir suolininkas. Kankinimus vykdė Upytės pavieto generolas. Galima daryti prielaidą, kad tai buvo viena iš nusistovėjusių jo pareigybių. Tardymuose taip pat galėjo dalyvauti vaznys.

²⁰⁰ *Urządniczy centralni i dygnitarze Wielkiego Księstwa Litewskiego XIV–XVIII wieku. Spisy.* Oprac. Lulewicz, Henryk, Rachuba, Andrzej. Kórnik: Biblioteka kórnicka, 1994. S. 237. Aleksandras Povilas Sapiega dvaro maršalu buvo nuo 1692 m., o didžiuoju – nuo 1698 m.

²⁰¹ Firkovičius, Romualdas ir Raudeliūnas, Vytautas. *Biržų dvaro teismo knygos.* P. 181–182. Nr. 57.

²⁰² Ten pat. P. 194. Nr. 60.

Biržų kunigaikštystėje didikai stengėsi išvengti nesutarimų su valstiečiais, tad rūpinosi jų gerove. Valstiečiai turėjo galimybę ginti savo teises kreipdamiesi į dvaro teismą. Dvaras ir valstiečiai nuolat komunikavo: dvaras rūpinosi stabiliai išgauti iš valstiečių pajamas ir prievoles, užtikrino valstiečių minimalią gyvenimo kokybę bei padėjo spręsti teisinius ginčus. Valstiečiai, savo ruožtu, iš esmės galėjo komunikuoti tik su Biržų kunigaikštystės dvaro pareigūnais (tiek žemiausiais, tiek aukščiausiais), lokalių dvarų laikytojais, tačiau neturėjo teisės kreiptis į valstybės institucijas ir jų pareigūnus.

IŠVADOS

1. LDK nepriskirtina prie modernių valstybių, valstybės modernizavimo reformos buvo pradėtos vykdyti XVIII a. II pus. XVII a. pab. – XVIII a. pr. LDK veikė nusistovėjusios centrinės ir vietos valdžios institucijos, atliekančios įvairias funkcijas. Įvairių pareigybių pareigūnų aparatas buvo hierarchiškai susiskirstęs pagal atliekamas pareigas, nuo aukščiausių valdžios pareigūnų iki žemiausiųjų vietos. Gerai veikiančios institucijos užtikrino politinio ir visuomeninio gyvenimo vyksmą. Tam, kad užtikrintų administracinių teritorijų politinį gyvenimą, veikė vietos pareigūnų aparatas, kurie prižiūrėjo, kad būtų vykdomi centrinės valdžios įstatymai. Pagrindiniai vietos pareigūnai prižiūrėję valstiečių luomą buvo vaitai ir suolininkai, atlikę tarpininko funkciją tarp dvaro ir valstiečių. Susiformavusi teisinė sistema sudarė galimybę valstiečiams ginti savo interesus. Tai rodo, kad iš „viršaus“ taip pat buvo siekiama įgyvendinti reformas. Iš vienos pusės – tai valstybė, iš kitos – dvaro teismai.

2. Valakų reforma galutinai panaikino valstiečių teisę į žemės nuosavybę. Valstiečių luomas buvo diferencijuotas pagal žemėnaudą, atliekamas prievolės ir teisinę padėtį. Valstiečiai priklausė valstybiniams, privatiems arba bažnytiniais dvarams. Žinoma, išliko ir laisvieji valstiečiai. Valstiečiai visiškai priklausė nuo dvaro valdytojo, kuris lėmė valstiečio gyvenimo kokybę. Valstiečiai pagal atliekamas prievolės buvo skirstomi į činšininkus, lažininkus, duoklininkus, o atskirą grupę sudarė dvaro tarnybininkai. Tiesa, skirtinguose regionuose prievolės galėjo skirtis. Nepatenkinti privačių dvarų valstiečiai vietos pareigūnais galėjo skųstis dvaro teismui, o valstybinių – LDK didžiojo kunigaikščio teismui.

3. Apie valstiečių ir valdžios komunikaciją daugiausia informacijos suteikia dvarų teismų bylų medžiaga. Valstybiniai valstiečiai skundus pateikdavo per atstovus, kuriais galėjo būti suolininkai, vaitai ar geriau teisę išmanantys valstiečiai. Turėdami savivaldos galimybes kaime, jie patys galėjo išsirinkti vaitus, pašalinti suolininkus. Pasitaikydavo atvejų, kai valstiečiai skųsdavosi jų daromomis skriaudomis. Nagrinėtos teismų bylos parodė, kad vaitai galėdavo susitarti su dvaro administracijos pareigūnais, palaikė su jais glaudžius ryšius. Maištų atvejai rodo, kad, kai kaimo vyrai sukildavo prieš savininką, vaitai vienu atveju galėjo palaikyti valstiečius, o kitu – ginti dvaro interesus. Nagrinėtos Žagarės dvaro teismo knygos parodė, kad valstiečiai pakankami dažnai nesutardavo su vaitais. Pastarieji susitarę su dvaro administracija ar savavališkai galėjo neteisėtai rinkti mokesčius iš valstiečių. Vaitai ir suolininkai buvo pagrindiniai pareigūnai komunikavę su valstiečiais.

Valstiečiai skųsdavosi valdytojų, laikytojų, jų nuomininkų, tijųų, seniūnų skriaudomis. Dėl seniūno skriaudų, valstiečių skundą valdovui galėjo pateikti ir seniūnijoje dirbantys pareigūnai. Valstiečiai

komunikuodavo su tįjūnu, kuris važinėdavo po kaimus. Iš kitos pusės, valstiečiai su tįjūnu susitarę galėdavo susitaikyti, ir byla būdavo nutraukiama. Tai rodo, kad buvo galima pasiekti kompromiso, jei to norėdavo abi pusės.

Valstiečiai nesutardavo su dvarų, valsčiaus, vaitysčių laikytojais, kurie drausdavo valstiečiams skųstis dėl daromų skriaudų, įvairiais būdais bandydavo juos sustabdyti. Nagrinėtos bylos parodė, kad valdų laikytojai galėjo lankytis valstiečių namuose, arba juos pasikviesti į dvarą, kur žemesniųjų pareigūnų galėjo būti sumušami, skriaudžiami. Valstiečiai gana lengvai buvo įtraukiami į dvarų ar nuomininkų laikytojų tarpusavio kovas, dalyvaudavo plėšimuose, vagystėse ar net nužudydavo „priešiško“ ūkio žmones. Tai rodo, kad valstiečiai per daug nemastė apie galimas teises savo veiksmų pasekmes, nes vėliau buvo už tai baudžiami. Nagrinėtos teismų bylos neleidžia padaryti tikslesnių išvadų, tačiau kartais valstiečiai galėdavo susitarti su laikytojais. Greičiausiai tai galėjo padaryti gudresni, kažkuo geresni valstiečiai. Neišsprendus valstiečių problemų (dideli mokesčiai, didesnės prievolės), jie galėjo maištauti prieš laikytojus. Neapsikentę skriaudų valstiečiai užpuldavo laikytojo siunčiamus rinkti mokesčius pareigūnus, atliekančius savo pareigas. Tuomet valstiečių keliami klausiami būdavo sprendžiami teisinėmis priemonėmis ir neretai jų naudai. Tai rodo, kad valstiečiai galėjo sustabdyti laikytojo savivaliavimą ir tokiu būdu apginti savo teises. Tokiu būdu iš „apačių“ kildavo iniciatyva keisti esamą situaciją.

Valstybinių valstiečių bylos dažniausiai buvo nagrinėjamos LDK referendorių teisme, kuris turėjo garantuoti valstiečio asmens bei turto apsaugą. Valstiečiai buvo kviečiami atvykti į net Varšuvą, jei būdavo nagrinėjami jų skundai. Žinoma, ne visuomet jie turėjo galimybių ten nuvykti, tačiau kartais išsiųsdavo atstovus, kad per juos galėtų „išsakyti“ skriaudas. Valstiečiams teismo metu atstovaudavo LDK instigatorius, taigi valstiečiai su juo turėjo tiesiogiai komunikuoti. Nors skundai ne visuomet buvo patenkinami ar pagrįsti, karalius įsiklausydavo į valstiečių prašymus ir siųsdavo komisarus, komisijas, kad jie išsiaiškintų esamą situaciją, sudarytų naujus dvaro nuostatus. Komisarais galėjo būti skiriami pareigūnai iš karaliaus administracijos – raštininkai, iždininkai.

Šiaulių ekonomijos Žagarės trakto valstiečiai iš esmės bylų metu komunikavo su vienu iš vaitų. Sudėtingesnės bylos buvo sprendžiamos dalyvaujant keliems vaitams ir LDK pareigūnams. Žagarės dvaro teisme buvo nagrinėjamos bylos dėl žemių, vagysčių, vaito ir suolininko skriaudų. Kai kurie valstiečiai galėjo komunikuoti su ŠE laikytoju. Siekiant išsiaiškinti tikslesnes nusikaltimo ar ieškinio aplinkybes, buvo skiriami inkvizitoriai, kurie vykdavo į nusikaltimo vietą. Valstiečiams atstovauti galėjo advokatai–vaitai. Taip pat teismuose jie galėjo atlikti liudininko vaidmenį.

Nors iki XVIII a. II pusės LDK neįvyko lemiamų valstybės reformų, nebuvo palengvintas valstiečių gyvenimas, tačiau matyti, kad XVII a. II pusėje – XVIII a. I pusėje jau nusistovėjo tiek centrinės, tiek

vietinės valdžios ir valstiečių bendravimo schema, kuri leido spręsti kylančias socialines problemas. Santykiai tarp valstiečių ir centrinės valdžios buvo palaikomi per teismus, kuriuose buvo išklausomas valstiečių „balsas“.

4. Privačių dvarų valstiečių skundai parodė, kad nesutarimų kildavo ir su valsčiaus, vaitysčių nuomininkais. Valstiečiai savininkui rašydavo skundus dėl skriaudų. Nagrinėtos bylos parodė, kad į savininkus buvo žiūrima kaip į patriarchus, jie buvo laikomi kaip gynėjai. Tai rodo stiprius globėjiškus santykius tarp valdytojo ir pavaldinių. Biržų kunigaikštystėje, kuri priklausė Radviloms, seniūnas buvo tarpininkas tarp didikų ir valstiečių. Valstiečiai teismo metu galėjo būti ginčų objektais (jie būdavo pagrobiami kitų bajorų). Valstiečiai lankydavosi Biržų kunigaikštystės dvare, kur buvo išklausomi jų liudijimai, skundai. Taigi valstiečiai galėjo komunikuoti su dvaro administracija. Valstiečiai galėjo būti pakviesti kaip liudininkai, nagrinėjant bylas dėl žemės. Žemiausi vietos pareigūnai galėjo paskatinti valstiečius smurtauti. Nagrinėjant bylas valstiečiai susitikdavo su dvaro valdytojais ir Biržų kunigaikštystės pareigūnais. Bylas nagrinėdavo Biržų kunigaikštystės ekonomas ir aplinkinių teritorijų pareigūnai, taigi valstiečiai galėjo su jais komunikuoti. Priimtas sprendimas negalėjo būti skundžiamas.

5. Valstybinių dvarų valstiečiai turėjo daugiau komunikavimo kelių, nei privačių dvarų valstiečiai. Valstybiniai valstiečiai galėjo skųstis dėl vietos pareigūnų skriaudų LDK didžiojo kunigaikščio teismui, o privačių – apeliacijų niekur teikti negalėjo. Valstybinių dvarų valstiečiai daugiausia komunikavo su vaitais ir suolininkais, o privačiuose – nei vaito, nei suolininko vaidmuo neišryškėja. Čia jų funkcijas iš esmės daugiau atlieka seniūnas, kuris yra valstiečių tarpininkas. Valstybinių dvarų valstiečiai galėjo komunikuoti su LDK didžiojo kunigaikščio paskirtais komisarais, LDK referendorių teismo teisėju, o privačių dvarų valstiečiai galėjo komunikuoti tik su dvaro teisėju (dvaro ekonomu ir pan.). Tarp privačių valstiečių ir jų savininkų galėjo užsimegzti tvirtesni santykiai.

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

Šaltiniai

Publikuoti dokumentai

1. 1636–1638 m. ŠE pajamų knyga. Lietuvos Nacionalinė M. Mažvydo biblioteka. L. 4; 13. Interaktyvus [žiūrėta 2017-04-06]
<http://www.epaveldas.lt/vbspi/biRecord.do;jsessionid=45FD47CC163FBBF41EA3A1982E34F37B?biRecordId=30294>
2. 1649 m. Šiaulių ekonomijos inventorius. L. 26. Dokumento prieigą suteikė prof. dr. R. R. Trimonienė.
3. 1657 m. *ŠE inventorius*. AGAD, AR, Dz. XXV. Nr. 4163. Dokumento išrašą suteikė prof. dr. R. R. Trimonienė.
4. Baliulis, Algirdas, Firkovičius, Romualdas ir Raudeliūnas, Vytautas, *Žagarės dvaro teismo knygos*. Vilnius: Petro ofsetas, 2003.
5. Firkovičius, Romualdas ir Raudeliūnas, Vytautas. *Biržų dvaro teismo knygos*. Vilnius: Mintis, 1982.
6. Jasas, Rimantas, Orda, Jurgis. *Lietuvos valstiečių ir miestelėnų ginčai su dvarų valdytojais*, II dalis. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1961 m.
7. Jablonskis, Konstantinas, Juozas, Jurginis. *Lietuvos TSR istorijos šaltiniai*. Vilnius: Politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1955. T. 1.
8. Jablonskis, Kęstutis. *Lietuvos valstiečių ir miestelėnų ginčai su dvarų valdytojais*. I dalis. Vilnius: Mintis, 1959–1968.
9. *Valakų reformos nuostatai*, Литовская метрика. Русская историческая библиотека. Юрьев, 1914, т. 30, P. 539–585.

Literatūra

1. Avižonis, Konstantinas. *Rinktiniai raštai*. Vilnius: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 1978. T. II.
2. Błaszczyk, Grzegorz. *Żmudź w XVII–XVIII wieku. Zaludnienie i struktura społeczna*. Poznań 1985. P. 175.
3. Butėnas, Domas. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valstybinių ir visuomeninių institucijų istorijos bruožai XIII–XVIII a.* Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 1997.

4. Dubonis, Artūras. Žemėvalda, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos kultūra: tyrinėjimai ir vaizdai*, Sud. Ališauskas, Vytautas, Jovaiša, Liudas, Paknys, Mindaugas, Petrauskas, Rimvydas, Raila, Eligijus. Vilnius: Aidai. 2001. P. 785–796.
5. Goheen, Robert Francis. Peasant Politics? Village Community and the Crown in Fifteenth-Century England, *The American Historical Review*. Vol. 96. Nr.1. P. 42–62.
6. Holenstein, Andre. Introduction: Empowering Interactions: Looking at Statebuilding from Below, *Empowering Interactions. Political Cultures and the Emergence of State in Europe 1300–1900*, ed. by Wim Blockmans, Ashgate 2009. P. 1–31. Interaktyvus [žiūrėta 2016 birželio 01],
https://books.google.lt/books?id=SUyYaOhiM74C&pg=PA1&lpg=PA1&dq=andre+holenstein+Looking+at+State+Building+from+Below&source=bl&ots=B21T38NkZI&sig=bBWokcTdz3_a0eiS__cbZuosYec&hl=lt&sa=X&ved=0ahUKEwirk7OusIrNAhUGiywKHaBcDJ0Q6AEIH TAA#v=onepage&q=andre%20holenstein%20Looking%20at%20State%20Building%20from%20Below&f=false.
7. Jasas, Rimantas. Barčiai (valstiečiai). *Visuotinė lietuvių enciklopedija*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2002. T. II. P. 645.
8. Jurginis, Juozas. *Lietuvos valstiečių istorija*. Vilnius: Mokslas, 1978.
9. Karvelis, Deimantas. *Radvilų Biržų kunigaikštystės visuomenė 1589 – 1655 m.* Kaunas, 2009. Interaktyvus [žiūrėta 2016 gegužės 06] http://vddb.library.lt/fedora/get/LT-eLABa-0001:E.02~2009~D_20091208_095256-81516/DS.005.0.01.ETD.
10. Karvelis, Deimantas ir Ragauskienė, Raimonda. *1645 m. Juzefo Naronavičiaus – Naronskio Biržų Kunigaikštystės Žemėlapis: Radvilų valdos istorija ir kartografija*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 1997.
11. Kiaupa, Zigmantas. *Lietuvos istorija*, VII tomas, I dalis. Trumpasis XVIII amžius (1733-1795 m.). Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2012.
12. Kiaupa, Zigmantas., Šiauliai XV a. – 1765 m., *Šiaulių miesto istorija (iki 1940 m)*. Šiauliai: Šiaulių kraštas, 1991.
13. Kiaupa, Zigmantas, Kiaupienė, Jūratė ir Kuncevičius Albinas. *Lietuvos istorija iki 1795 metų*, Vilnius: A. Varno personalinė įmonė, 2000.
14. Kiaupienė, Jūratė. *Kaimas ir dvaras Žemaitijoje XVI–XVIII a.* Vilnius: Mokslas, 1988.
15. Kiaupienė, Jūratė ir Lukšaitė, Ingė. *Lietuvos istorija*, V tomas. Veržli naujųjų laikų pradžia. Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė 1529-1588. Vilnius: Baltos lankos, 2013.

16. Kviklys, Bronius. Pervalkas, *Mūsų Lietuva*. Vilnius: Mintis, 1989. T. I. P. 357
17. Mačiukas, Žydrūnas. *Kaimų istorijos tyrimai Didžiojoje Britanijoje*. Interaktyvus [žiūrėta 2017 gegužės 01]
http://www.istorijoszurnalas.lt/index.php?option=com_content&view=article&id=156&Itemid=59
18. Marčėnas, Rimantas. *Šiaulių ekonomijos valstiečių sukilimas 1769 m.*, Vilnius: Mintis, 1969.
19. Nikžentaitis, Alvydas. Lokalinės istorijos tyrimai Lietuvoje: naujas iššūkis Lietuvos istoriografijoje? *Lietuvos lokaliųjų tyrimų padėtis*. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 2005. P. 12-15.
20. Norkus, Zenonas. *Istorika*. Vilnius: TAURA, 1996.
21. Petrauskas, Rimvydas. Luomai, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos kultūra: tyrinėjimai ir vaizdai*. Sud. Ališauskas, Vytautas, Jovaiša, Liudas, Paknys, Mindaugas, Petrauskas, Rimvydas, Raila, Eligijus Vilnius: Aidai. 2001. P. 320–329.
22. Petrauskas, Rimvydas. Pareigybės, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos kultūra: tyrinėjimai ir vaizdai*. Sud. Ališauskas, Vytautas, Jovaiša, Liudas, Paknys, Mindaugas, Petrauskas, Rimvydas, Raila, Eligijus. Vilnius: Aidai. 2001. P. 454–464.
23. Prušinskas, Kazimieras. *Žemaitijos seniūnai*. Interaktyvus [žiūrėta 2016 gegužės 26],
http://www.samogit.lt/ZZ_2016_1/ZZ_2016_Nr1_p14-16.pdf.
24. Ragauskienė, Raimonda. *Kancleris Mikalojus Radvila Rudasis*. Vilnius: Valstybės žinios, 2002.
25. Salatkienė, Birutė Kazimiera, Sireika, Jonas, Jasiūnienė, Gabrielė. *Studentų istorikų rašto darbai: metodinės rekomendacijos*. Šiauliai, 2015.
26. Sliesoriūnas, Gintautas. *Lietuvos istorija, Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė XVI a. pab. – XVIII a. pr. (1588-1733)*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2015. T. VI.
27. Šmigelskytė-Stukienė, Ramunė. Biurokratinių struktūrų raidos bruožai XVII– XVIII a. (Prancūzija, Prūsija, Rusija). Modernios administracijos tapsmas Lietuvoje: valstybės institucijų raida 1764–1794 metais. sud. Šmigelskytė-Stukienė, Ramunė, Brusokas Eduardas, Glemža, Liudas, Jurgaitis, Robertas, Rakutis, Valdas. Vilnius: Petro ofsetas, 2014. P. 42–59.
28. Šmigelskytė-Stukienė, Ramunė. Modernios administracijos genezės tyrimai ir Lietuvos valstybinių institucijų raidos problema istoriografijoje. *Modernios administracijos tapsmas Lietuvoje: valstybės institucijų raida 1764–1794 metais*. sud. Šmigelskytė-Stukienė, Ramunė, Brusokas Eduardas, Glemža, Liudas, Jurgaitis, Robertas, Rakutis, Valdas. Vilnius: Petro ofsetas, 2014. P. 11–26.

29. Trimonienė, Rita Regina. *Mikroistorija*. Šiauliai: VšĮ Šiaulių universiteto leidykla, 2008.
30. Trimonienė, Rita Regina. Neatsakyti klausimai apie Šiaulių valsčiaus ir dvaro valdymą (XV–XVI a.). *Lietuvos bajoras*. 2012. Nr. 18. P. 57–60.
31. *Urządnicy centralni i dygnitarze Wielkiego Księstwa Litewskiego XIV–XVIII wieku. Spisy*. Oprac. Lulewicz, Henryk, Rachuba, Andrzej. Kórnik: Biblioteka kórnicka, 1994.
32. Vaišvila, Alfonsas. *Kai kurie dvaro teisės ir jos koncepcijos bruožai Lietuvoje*, 2012. P. 419–444. Interaktyvus [žiūrėta 2016 gegužės 06], <file:///C:/Users/WIN/Downloads/vaisvila.%20dvaro%20nuostatai.pdf>.
33. Vaivada, Vacys. Žemaitija XV – XVIII a., *Žemaitijos istorija*. P. 103–163. Sud. Nikžentaitis, Alvydas. Vilnius: Poligrafinių paslaugų įmonė, 1997.
34. Vansevičius, Stasys. *Lietuvos didžiosios kunigaikštystės valstybiniai teisiniai institutai*. Vilnius: Mintis, 1981.
35. Vasiliauskas, Artūras. *Valdymo sistemos bruožai (XVI a. vid.-XVIII a. vid.)*. P. 1–26. Interaktyvus [žiūrėta 2016 gegužės 06] https://vrm.lrv.lt/uploads/vrm/documents/files/LT_versija/Veikla/Vidaus%20reikal%C5%B3%20istorija/3dalis.pdf.

Agnė Alejūnė

VALSTIEČIŲ IR VALDŽIOS KOMUNIKACIJA XVII a. II pus. – XVIII a. pr.

SANTRAUKA

XX a. II pusėje istorikus pradėjo dominti „mažoji žmogaus“ istorija. Vakarų Europos istorikų darbai atskleidė valstiečių vaidmenį „modernios“ valstybės formavimosi procese. Valstiečių luomas sudarė didžiausią visuomenės dalį LDK, tačiau iki šiol mažai tyrinėta valstiečių komunikacija su valdžios institucijomis LDK. Valstiečiai patys nepaliko jokių užrašų, tad „apačių“ santykiai su įvairiomis institucijomis nagrinėjami remiantis dvarų teismų medžiaga.

Tyrimo tikslas – ištirti valstiečių santykius su įvairaus lygio valdžios institucijomis LDK ir iš dalies pažvelgti, kokią įtaką šie santykiai darė ATR valstybės modernėjimui. Tyrimo tikslui pasiekti darbe aptariamos vietos ir valdžios institucijos, atskleidžiama valstiečių socialinė ir teisinė padėtis, nagrinėjamos ir lyginamos privačių ir valstybinių valstiečių komunikavimo galimybės su LDK veikusiomis centrinėmis ir vietos institucijomis. Darbe naudojami du tyrimo metodai – tai mokslinės literatūros ir šaltinių analizė bei lyginamasis metodai.

XVII a. pab. – XVIII a. pr. LDK veikė įvairios centrinės ir vietos valdžios institucijos, kurias sudarė įvairių pareigybių hierarchiškai susiskirstęs pareigūnų aparatas. XVII a. II pus. pradėjo veikti LDK referendorių teismai, kuris vykstant teismo procesui garantuodavo valstiečio saugumą. Teismas į vaitystės, valsčius, kaimus siųsdavo revizorius, o vėliau – komisijas, kurios sprendavo bylas tarp valstiečių ir vietos pareigūnų. Daugiausiai valstiečiai komunikavo su vaitais ir suolininkais, kurie buvo tarpininkai tarp dvaro ir valstiečių. Jie taip pat galėjo rinkti mokesčius, prižiūrėti valstiečių darbą. LDK buvo susiformavusi valstybinė institucinė teismų sistema, kuri sprendė valstiečių klausimus – tai referendorių, asesorių, dvaro, vaitų teismai.

Dažniausiai valstiečiai savo interesus gindavo per atstovus, kurie įrašydavo skundą į Žemės teismo knygas. Valstiečių atstovais galėjo būti vaitai, suolininkai, raštingi kaimo vyrai. Valstiečiai turėjo tam tikras savivaldos galimybes, kadangi galėjo patys tapti vaitu ar suolininku. Valstiečiai paprastai skųsdavosi seniūno, tijūno, savininkų, ar jų nuomininkų, žemiausiųjų dvaro pareigūnų – vaitų ir suolininkų, skriaudomis. Savininkai kartais drausdavo valstiečiams skustis, juos bausdavo, mušdavo.

Geresnė padėtis buvo valstybinių valstiečių, nes jie galėjo kreiptis į LDK didžiojo kunigaikščio teismą. Jie galėjo komunikuoti su įvairaus lygio valdžios pareigūnais. Neišsprendus valstiečių problemų (dideli mokesčiai, didesnės prievolės), jie galėjo maištauti prieš laikojuos. Kai kuriais atvejais, neapsikentę skriaudų valstybiniai valstiečiai užpuldavo laikojuo siunčiamus pareigūnus

surinkti mokesčius, ir tokiu būdu atliekančius savo pareigas. Tuomet valstiečių keliami klausiami būdavo sprendžiami teisinėmis priemonėmis. Tai rodo, kad valstiečiai galėjo sustabdyti laikytojo savivaliavimą ir tokiu būdu apginti savo teises. Iš „apačių“ kildavo iniciatyva keisti esamą situaciją.

Privačių dvarų valstiečiai savo interesus galėjo ginti tik dvaro teisme. Valstiečiai daugiausia komunikavo su seniūnų (Biržų kunigaikštystės atveju) ir valdytoju (ekonomu), kuris atlikdavo teisėjo funkcijas.

Agnė Alejūnė

**COMMUNICATION BETWEEN PEASANTS AND AUTHORITY IN THE 2nd HALF OF THE
17th AND THE 1st HALF OF 18th CENTURIES**

SUMMARY

In the 2nd half of 20th-century historians started to show interest in to the “history from below”. The works of historians from Western Europe have revealed the role of peasants in the formation process of a modern state. The estate of peasants accounted for the largest part of the society of the Grand Duchy of Lithuania (further – GDL), however, there is little research done on peasants’ communication with the public authority of the GDL. Peasants did not leave any notes, therefore, their relations with various authorities are analysed based on the material left by the estate's courts.

The aim of this research is to investigate peasants’ relations with different public authorities of the GDL and partially take a look into how these relations influenced the modernisation of the state. The research objectives were reached by analysing local and public authorities, revealing the social and legal status of peasants, analysing and comparing private and public peasants’ communication possibilities with central and local authorities which operated in the GDL. In this paper two methods were used, i.e. scientific literature and sources analysis as well as the comparative method.

At the end of 17th and the beginning of 18th century, in the GDL operated various central and local authorities which consisted of a variety of positions hierarchically divided by officials’ machinery. In the 2nd half of 17th century, in the GDL started to operate the Referendary Court which guaranteed the safety of a peasant during the proceedings. To small areas and villages, the Court sent requisitors and later commissions which investigated cases between peasants and local officials. The peasants mostly communicated with prefects and benchers who acted as mediators between the estate and peasants. They could also be responsible for collecting taxes and overseeing the work of the peasants. In the GDL was formed the public institutional judicial system which addressed the issues of peasants, i.e. referendors, assessors, the estate, and prefects.

For the most part, peasants defended their interests through representatives who registered a complaint into the Land court books. Peasants could be represented by prefects, benchers, literate male villagers. Peasants usually complained about injustice inflicted by Elders, bailiffs, their owners or tenants, or the lowest rank of officials – prefects and benchers. The peasant owners sometimes prohibited them from complaining by punishing them and beating them.

The state peasants were in a better position because they could refer a matter to the GDL Grand duke’s court. They could communicate with different levels of officers. Failing to solve their problems

(high taxes, extensive obligations), peasants could rebel against the holders. In some cases, having enough with injustice, peasants would attack the officers sent by the holder to perform their duty by collecting taxes. Then, the questions raised by peasants could be dealt with through legislative instruments. This shows that peasants were able to stop the holder's arbitrariness and thus protect their rights. The bottom of society shown the initiative to change the current situation.

Peasants of the private estate could defend their interests in the estate's court. Peasants mostly communicated with Elders (The Principality of Biržai case) and governors (stewards) who performed duties of a judge.